

Met die val van Pretoria op 5 Junie 1900 het 'n nuwe fase van die oorlog aangebreek. Vir baie mense was die Regering se vlug 'n duidelike bewys dat die Boere, na 'n aantal opsienbarende oorwinnings, uiteindelik die knie moes buig. Die groot teenslae vir die Republikeinse magte, wat gepaard gegaan het met die opmars van genl. Roberts, het inderdaad baie van die burgers vertrou laat verloor en die getalle van die kommando's laat krimp.¹ Die intog van die Britse troepe in Pretoria het aanvanklik tot 'n algemene moedeloosheid onder die Boeremagte gelei. Tog was die verowering van die Transvaalse hoofstad nie - soos Roberts gehoop het - die einde van die oorlog nie.² Spoedig was daar sprake van 'n nuwe gees van verbete vasberadenheid.³ Die berig van genl. De Wet se sukses by Roodewal op 7 Junie het grootliks tot hierdie verandering van moedeloosheid na strydvaardigheid bygedra.⁴ Die nuwe veglus is ook geopenbaar in die hergroepering van die Johannesburgkommando onder kmdt. Ben Viljoen.

Kort na die val van Pretoria het genl. Botha net oos van die stad 'n linie van omtrent veertig km gevorm om die terugtog van die Regering langs die Oos-Transvaal te beveilig. Viljoen het met sy 150 Johannesburgers deel van die suidelike flank gevorm. Hulle is by Donkerpoort geplaas waar die groot pad na Oos-Transvaal deur die berg gelei het,⁵ op die dieselfde plek waar die N4-snelweg vandag loop. Dit was 'n verantwoordelike posisie en getuig van die vertrou wat Botha in Viljoen gestel het. Botha het Roberts se aanvalstaktiek geken en veronderstel dat hy sy flanke hewig sou aanval, waarna 'n deurbraakpoging in die sentrum onderneem sou word.⁶ Viljoen se posisie was die skarnier tussen die sentrum en die suidelike flank.

Op 11 Junie, toe gevegte op die noordelike flank al 'n aanvang geneem het, het daar 'n drietal persone onder beskerming van 'n wit vlag by die ingang van Donkerpoort opgedaag. Dit was 'n deputasie, bestaande uit dr. W.C. Scholtz, J.S. Smit en J.F. de Beer, wat namens lord Roberts aan Botha die versekering kom gee het dat president Kruger goed behandel sou word as die Boere nou sou oorgee.⁷ Ben Viljoen het hierdie deputasie, wat hy as verraaiers beskou het, nie toegelaat om binne die Boerelinies te kom nie.⁸ Botha het self aandag

---

1) J.C. Roos, Johannesburg en die Tweede Vryheidsoorlog Oktober 1899 - Mei 1900, p. 381.

2) S.B. Spies, Methods of barbarism?, p. 90.

3) T. van Rensburg (red.), Vir vaderland, vryheid en eer, p. 187.

4) C.F.J. Muller (red.), Vyfhonderd jaar Suid-Afrikaanse geskiedenis, p. 307.

5) A.E. Breytenbach, Die slag by Donkerhoek 11 - 12 Junie 1900, p. 76.

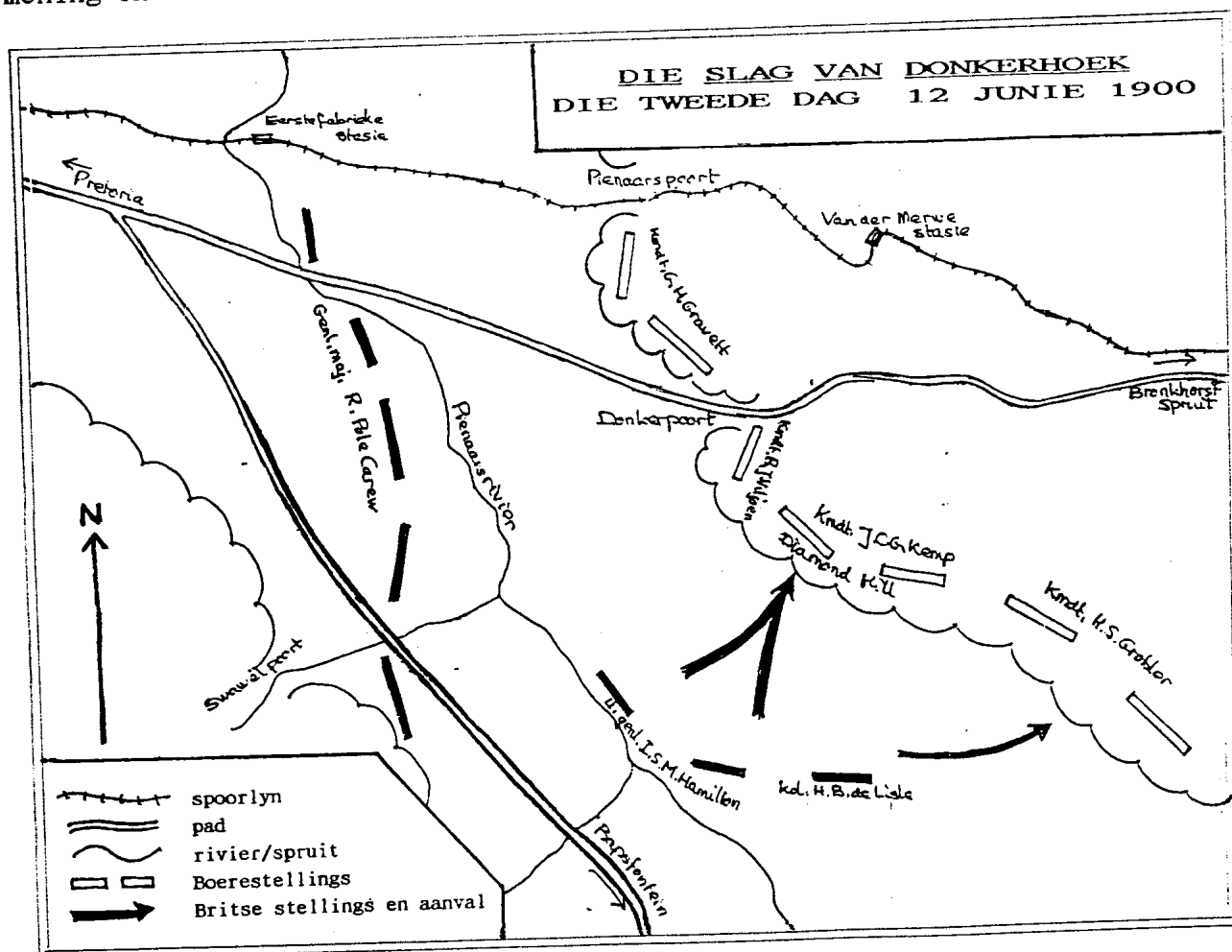
6) Ibid., p. 60.

7) Ibid., p. 23.

8) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 96.

aan hierdie saak gegee en na Donkerpoort gekom. Sy antwoord was kort en bondig: Roberts se aanbod is beledigend.⁹

Die eerste dag van die slag by Donkerhoek, 11 Junie 1900, het Roberts 'n aanval op Botha se noordelike of regterflank geloods. Hierdie aanval is afgeslaan. Na genl. De la Rey se hardnekkige weerstand op die noordelike flank het die suidelike Diamond Hill met sy geleidelike helling die beste kans vir die Britte gebied om deur te breek en die spoorlyn in die rug van die Boerelinie af te sny. Hierdie aanval is die volgende dag met vasberade doeltreffendheid uitgevoer en het genl. T. Smuts se Ermeloërs sodanig ontsenu dat hulle die stelling verlaat het nog voordat die Britte behoorlik binne gevegsafstand gekom het.¹⁰ Dit was 'n ordelike terugtog na 'n nabygeleë rant en die Britse opmars is opsienbaar vertraag deur volgehoue vuur van Boerekant. Botha het Viljoen beveel om die linkerflank van die Britse opmars te bedreig en hy het self dié aanval met 'n gedeelte van die Krugersdorpers ondersteun. Hierdie aksie is met soveel mening onderneem dat die Britse opmars uiteindelik tot stilstand gedwing is.

9) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 97.
 10) A.E. Breytenbach, Die slag by Donkerhoek 11 - 12 Junie 1900, pp. 125 - 126.

Die Britte het waarskynlik nie besef dat hulle reeds deur die Boerelinie gebreek het nie.¹¹ Botha het dit wel geweet - dit was tevens duidelik dat hy nie 'n derde dag van Britse aanvalle sou kon afweer nie en hy het 'n nagtelike terugtog langs die spoorlyn beveel. Dit is so suksesvol uitgevoer dat die Britte eers die volgende dag ontdek het dat die linie verlate was.

Viljoen se verbete poging om die Britse deurbraak te stuit moes uiteraard 'n rol gespeel het by sy benoeming tot veggeneraal op 19 Junie 1900. Botha het hom die bevel gegee oor die kommando's van Krugersdorp, Johannesburg, Germiston en Boksburg en oor die Berede Polisie. Viljoen is self beskeie oor sy aanstelling. Hy gee 'n saaklike oorsig van Botha se besluite oor die oorplasing van 'n aantal kommando's en bevelhebbers na Wes-Transvaal en die rekonstruksie van die bevelstruktuur oor die manskappe wat die Oosterspoorlyn en die terugtrekkende Regering moes beskerm.¹²

Viljoen se aanstelling het onder sy tydgenote voor- en teenstanders gehad en roep ook huidig 'n paar vrae op. In die eerste plek kan 'n opmerking van Leyds genoem word. Hy vra homself af wat Botha beweeg het om Viljoen in so 'n gewigtige posisie aan te stel. Volgens Leyds het Viljoen hom tot op dié tydstip nie gunstig onderskei nie. Leyds het aan drie moontlike oplossings gedink: Botha kon met vrug van Viljoen se vermetele gedragswyse gebruik maak om die kommando's wat gedreig het om te dros, byeen te hou; of Botha wou die kritiese Viljoen die swye oplê deur sekere verantwoordelikhede aan hom op te dra. 'n Derde moontlikheid was dat Botha dalk vermoed het dat Viljoen oor verborge krygskundige kwaliteite beskik het.¹³ Hierdie uitlatings van Leyds moet beskou word in die lig van die feit dat sy artikel oor Viljoen deurgaans uiters krities is.

Aan die ander kant moet die menings van Viljoen se naaste medewerkers en ondergeskiktes ook in oënskou geneem word. Op 18 Junie 1900, een dag voor Viljoen se aanstelling, het die veldkornette van Jeppesdorp, Johannesburg en Fordsburg, genl. Botha namens 350 burgers van die Johannesburgkommando gevra om Viljoen tot veggeneraal te bevorder. As rede vir hierdie versoek het hulle aangevoer dat Viljoen belangrike dienste gelewer het en sy kommando op bekwame wyse gelei en bymekaar gehou het. Hulle het verder getuig dat hulle persoonlik kennis dra van sy opofferings en die ongemak wat hy tevrede verduur het. Daar was volgens hulle maar min ander leiers wat sò volgehou het sonder om bevorder te word.¹⁴ Dié getuienis van mense wat met Viljoen saamgewerk en onder hom gedien het,

---

11) A.E. Breytenbach, Die slag by Donkerhoek 11 - 12 Junie 1900, pp. 126 - 132.

12) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 102 - 104.

13) TAB, W.J. Leyds-huisargief, 3, ongepubliseerde artikel oor Viljoen.

14) TAB, LA 754 III, nr. 680, telegram, Veldkornette Johannesburgkommando, Balmoral - Kmdt.genl., 18 Junie 1900.

bevestig sy sukses as kommandant.

Dit is onwaarskynlik dat Botha sonder verdere oorweging reeds die volgende dag al aan hierdie versoek sou voldoen het. Trouens, op dieselfde dag van die veldkornette en burgers van Johannesburg se versoek het Botha van die Staatspresident opdrag gekry om P.R. Viljoen van die Heidelbergkommando tot veggeneeraal te benoem. Botha het teensinnig en byna onder protes aan die bevel voldoen. Hy het vir Kruger gesein dat daar verskeie redes was waarom hy nie met sy besluit saamgestem het nie. Daar was persoonlike aspekte, soos die feit dat Piet Viljoen sieklik en nie 'n "oorlogsman" was nie, soos Botha dit geformuleer het. Daar was ook algemene oorwegings. Volgens Botha moes 'n generaal ten minste eenduisend man onder sy bevel hê en was daar al klaar te veel generale.¹⁵ Selfs sy telegram aan P.R. Viljoen het van sy afkeer getuig. Hy het getelegrafeer dat hy hom in opdrag van die Staatspresident voorlopig (!) as veggeneeraal aanstel "over het klompje mensen thans onder uw bevel."¹⁶ Onder dié omstandighede is dit onwaarskynlik dat Botha Ben Viljoen slegs op versoek van sy ondergeskiktes sou bevorder.

Afgesien van bogenoemde standpunte is daar nog die vraag wie eintlik die bevoegdheid tot benoeming gehad het. In die geval van P.R. Viljoen was dit die Staatspresident wat aan die Kommandant-generaal die opdrag gegee het; in die geval van B.J. Viljoen was dit die Kommandant-generaal wat hom benoem en die Staatspresident ingelig het. Die Krygswet van 1898 maak nie melding van die rang van generaal nie. Daarin was slegs sprake van veldkornette, kommandante en 'n kommandant-generaal wat deur die stemgeregtigde burgers van respektiewelik 'n wyk, 'n distrik en die land gekies word.¹⁷ Tog was daar ook voor die tyd al aanstellings as generaal, bv. genl. N.J. Smit in 1876.¹⁸ Tydens veldtogte waarby meer as een kommando betrokke was, was dit dikwels nodig om een persoon in die beheer van 'n aantal kommando's te plaas. In so 'n geval is 'n generaal dan aangestel. In beginsel was dit 'n tydelike aanstelling in 'n bepaalde funksie en nie 'n rang as sodanig nie. In teenstelling met kommandante en veldkornette het 'n generaal geen rol in vredestyd gespeel nie. Na afloop van die veldtog het die funksie van generaal ook verval. Dat die betrokke persoon daarna tog die titel van generaal behou het, kan as 'n soort eerbetoon geag word in 'n weermag wat geen onderskeidings- en eretekens geken het nie.

Teen hierdie agtergrond is dit verstaanbaar dat Botha Viljoen as veggeneeraal

---

15) TAB, LA 753 II, nr. 254, telegram, Kmdt.genl. - Staatspresident, 18 Junie 1900.

16) Ibid., nr. 252, telegram, Kmdt.genl. - P.R. Viljoen, 18 Junie 1900.

17) TAB, ZAR 33, Wet 20/98, art. 12.

18) W.J. de Kock (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek II, p. 688.

aangestel het. Na die slag van Donkerhoek was dit sy plig om die terugtog langs die Oosterspoorlyn te organiseer en Ben Viljoen se aanstelling was dus suiwer militêr van aard. Kruger se benoeming van Piet Viljoen tot veggeneraal was eerder 'n blyk van waardering vir die dienste wat hy gelewer het.¹⁹

Dit bied nog geen verklaring vir die feit dat sowel die Staatspresident as die Kommandant-generaal aangestel het nie. Waarskynlik was daar geen wetlike reëling daarvoor van krag nie. Die verkose offisiere se aanstellings is altyd deur die Staatspresident bekragtig. Het Botha miskien hier en daar 'n woord laat val om die Johannesburgers se versoek om Viljoen tot generaal te bevorder uit te lok? Indien Kruger besware teen die aanstelling van Ben Viljoen sou opper, sou hy dit kon gebruik om die Staatspresident te oortuig dat hier sprake van die volkstem was - iets wat deur Kruger altyd as die koningstem eerbiedig is.²⁰ Dit is uiteraard onmoontlik om hierdie veronderstelling te bewys, maar dit bied wel 'n verklaring vir die feit dat Botha onmiddellik op die Johannesburgers se versoek gereageer het. Dié versoek was wonderbaarlik betyds en het hom goed te pas gekom.

Die verwarring oor die reg van aanstelling is beëindig toe die kwessie van die aanstelling en posisie van offisiere kort daarna beter uitgestippel is. Op 4 September is wet 5 van 1900 gepubliseer - ter aanvulling en wysiging van die krysgwet. In hierdie nuwe wet is die vredestrydse verbinding van wyke en veldkornette, en distrikte en kommandante deur 'n getallebasis vervang. Die totale mag is ingedeel in kommandantskappe van drie- tot vyfhonderd man, verdeel in veldkornetskappe van honderd tot tweehonderd man wat weer verdeel is in korporaalskappe van hoogstens vyftien man. Die Kommandant-generaal kon generaals en veggeneraals volgens behoefte aanstel om dele van die krygsmag te beheer. Alle aanstellings tot met die rang van kommandant is regstreeks deur die Kommandant-generaal gedoen. Die laer range is benoem deur die kommandante of veldkornette, onderworpe aan die goedkeuring van die Kommandant-generaal. Alle aanstellings van offisiere moes finaal deur die Staatspresident bekragtig word.²¹

Viljoen se aanstelling as veggeneraal moet gesien word teen die agtergrond van die militêre situasie na die val van Pretoria. Twee sake was in hierdie stadium van die grootste belang. Eerstens die reorganisasie van die strydkragte met die oog op 'n beskermde aftog na die ooste en ter voorbereiding van die guerrillafase. Hierby kom die afdanking ter sprake van generaals wat Viljoen

-----
19) J. Malan, Die Boere-offisiere van die Tweede Vryheidsoorlog, 1899-1902, p. 57.

20) A. Wypkema, Die volkstemidee in Suid-Afrika (Historiese Studies 1(1) 1939, p. 55).

21) TAB, ZAR 83 C, Buitengewone Staatskoerant, Nelspruit 4 September 1900, wet 5/1900, art. 2 - 4.

vermeld.²²

Die tweede belangrike taak wat Botha gehad het, was om die nuwe gees van vasberadenheid uit te bou. Ook in hierdie opsig was Botha bereid om ferm op te tree teenoor mense wat dié gees deur hul optrede kon ondermyn. Daarvan getuig sy telegramme aan kmdt. C.H. Muller en vk. A. Boshoff aan wie hy getelegrafeer het om onmiddellik na hul kommando's te gaan of anders sou hy teen hulle optree.²³ Die benoeming van Ben Viljoen as veggeneraal is in pas met hierdie beleid. Botha het dalk nie, soos Leyds vermoed, verborge militêre talente by Viljoen bespeur nie - hy het eerder gehandel ooreenkomstig die opvallende moedige en vasberade houding wat Viljoen geopenbaar het in tye toe so baie ander leiers gefaal het. Viljoen se houding en daadwerklike optrede spreek onder meer uit die ontslag van vk. Van der Bijl wat na Viljoen se oordeel na Machadodorp gedros het.²⁴ Om die woorde van Botha betreffende Piet Viljoen aan te haal: Botha het in Ben Viljoen 'n "oorlogsman" gesien.²⁵

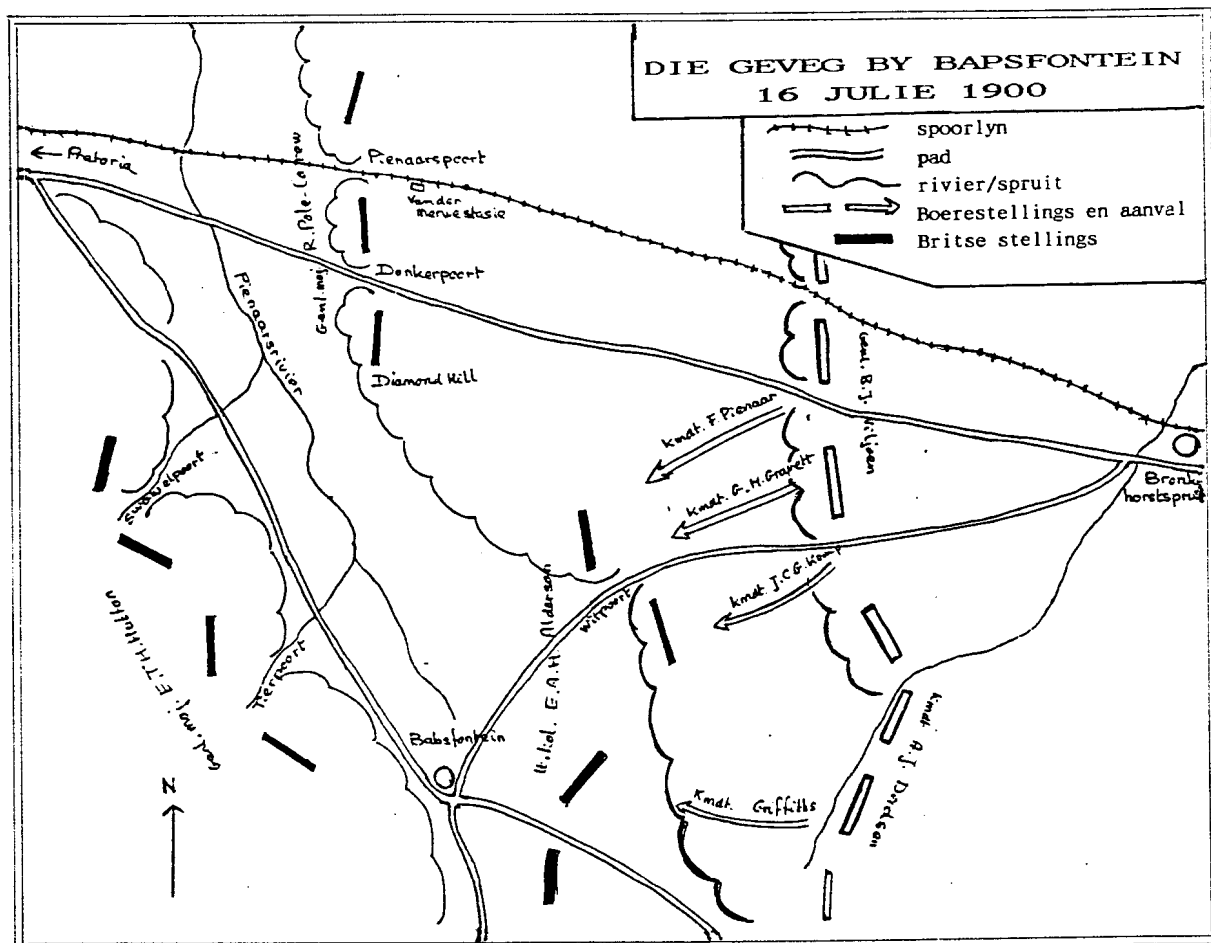
Dat Botha vertrou in Viljoen gehad het, blyk uit die feit dat die bevel oor die agterhoede aan hom opgedra is. Terwyl die meeste kommando's na Middelburg teruggeval het, het Viljoen met sy mense na die omgewing van Pienaarspoort en Bapsfontein teruggekeer. Sy teenwoordigheid in hierdie gebied het gehelp om die Britte te verhinder om die wegtrekkende Boeremagte te agtervolg.²⁶

Begin Julie het Roberts weer tot die offensief oorgegaan. Van 5 Julie af het genl.maj. E.T.H. Hutton patrollies van die rante naby Swawelpoort en Tierpoort in die rigting van Bronkhorstspruit uitgestuur. Byna daaglik het skermutselinge met afdelings van Viljoen se manne plaasgevind. Toe genl. J.H. de la Rey op 11 Julie by Silkaatsnek, wes van Pretoria, sukses teen die Britte behaal het, het Botha besluit om ook aan die oostekant aktief op te tree. Viljoen het bevel gekry om sy eerste selfstandige aksie as generaal teen die vyand te onderneem. Viljoen meld self dat die datum van sy aanval op Hutton se mag die 14de Julie was.²⁷ Viljoen het sy boek op St. Helena sonder sy aantekeninge geskryf en die datum van 16 Julie wat deur Amery genoem word, is korrek.²⁸

-
- 22) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 103 - 104.
- 23) TAB, LA 753 II, nr. 263, telegram, Kmdt.genl. - Kmdt. C.H. Muller, 19 Junie 1900; nr. 264, telegram, Kmdt.genl. - Vk. A. Boshoff, 19 Junie 1900.
- 24) TAB, LA 754 III, p. 640, brief, Kmdt. Viljoen, Donkerhoek - Kmdt.genl., Pienaarspoort, 10 Junie 1900.
- 25) Kyk hierbo, p. 137.
- 26) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 IV, p. 296.
- 27) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 107.
- 28) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 IV, p. 396.

Viljoen se beskrywing van die geveg is sober en betreklik kort. Hy gee toe dat hy voor die aanval deeglik bewus was van die spanning. Die spanning sou nog toeneem deur die aanwesigheid van die Kommandant-generaal omring deur Franse, Russiese en Hollandse militêre attachés wat Viljoen se verrigtinge fyn dopgehou het.²⁹ Waarskynlik is die gegewens net ter "versiering" van sy verhaal. Hierdie mededeling kom nie ooreen met Botha se wyse van optrede nie en daarby het Botha Viljoen se aanval persoonlik ondersteun deur 'n aanval op die Britse linie noord van die spoorlyn te loods.³⁰

Viljoen se aanval was moedig en goed beplan. 'n Drievoudige aanval is op lt.kol. E.A.H. Alderson se stellings by Witpoort onderneem. Hierdie groepe is gelei deur die kommandante F. Pienaar, G.H. Gravett en J.C.G Kemp met die kommando's van Johannesburg, Germiston en Krugersdorp. Terselfdertyd is 'n ondersteunende aanval uit die suidooste deur kmdt. Griffiths gedoen. Laasgenoemde was nie baie suksesvol nie, maar die ander kommando's het kans gesien om die

29) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 107.

30) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 IV, p. 395.

Britse voorposte terug te dryf. Viljoen het self die hoofaanval gelei en sy manne tot omtrent sewentig meter van die Britse loopgrawe af aangevoer. Die Britte was egter te goed voorberei om deur 'n betreklike klein mag soos dié van Viljoen oorrompel te word. Vroeg die middag moes hy sy manne terugneem.³¹ Viljoen het darem nie met leë hande teruggekeer nie. Hy vertel van 45 krygsgevangenes, twintig perde, saals en komberse. Sy verliese was twee gesneuweldes en sewe gewondes. Hy meld dat die Britse verliese aansienlik was. Amery verskaf geen getalle nie en Viljoen self is onduidelik oor die vermoedelike aantal ten opsigte waarvan die Nederlandse en Engelse uitgawe van sy boek ook nog verskil.³²

Veel belangriker as hierdie materiële sake is die feit dat die Boeremagte by Bapsfontein se geveg sterk offensief opgetree het. Dit was 'n duidelike bewys daarvan dat, ondanks die teenslae wat hulle gely het, die gees van wanhoop besig was om te wyk en plek te maak vir 'n nuwe strydvaardigheid onder die Transvaalse magte. Hierdie geveg het sekerlik daartoe bygedra dat die Britse leërleiding besef het dat die oorlog beslis nog nie verby was nie. Dit kon wees dat juis hierdie besef daartoe gelei het dat Roberts opdrag gegee het dat daar strenger teenoor die families van burgers opkommando opgetree moet word.

Daar is al in Junie voorstelle aan Roberts gemaak dat die onderhoud van vegtende burgers se families gestaak en die behoeftiges na die kommando's gestuur moet word. Roberts het aanvanklik die voorstel van die hand gewys maar op 17 Julie sy toestemming vir 'n dergelike aksie in Pretoria gegee.³³ Omtrent ses-honderd vroue en kinders in Pretoria is aangesê om op 19 Julie by die stasie aan te meld om na die ooste weggevoer te word. Die aantal wat gekom het, was heelwat minder. Enkeles is huis toe gestuur vanweë swak gesondheid of swangerskap. Die orige 412 vroue en kinders is in oop trokke gelaai en in die winter-aand se koue na Van der Merwestasie vervoer. Daar is hulle deur Viljoen ingewag wat hulle na die beste van sy beperkte vermoë versorg en verder na Barber-ton vervoer het.³⁴

Viljoen het na aanleiding van hierdie transport heftig beswaar by lt.genl. sir Reginald Pole-Carew aangeteken. Sy besware was gerig teen die tydstip wat dit vir hom onmoontlik gemaak het om vir verdere vervoer te sorg. Verder het hy geprotesteer teen die manier van transport waardeur die vroue - veral die drie

---

31) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 IV, pp. 396 - 397.

32) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 108; B.J. Viljoen, My reminiscences of the Anglo-Boer War, p. 172.

33) S.B. Spies, Methods of barbarism?, pp. 128 - 129.

34) Ibid., p. 130.

of vier wat hoogswanger was - ernstig blootgestel is.³⁵ Die Britte het die besware in 'n ernstige lig beskou en lord Roberts het opdrag gegee dat 'n plaaslike arts ondersoek moes instel.³⁶ Die volgende dag het die dokter gerapporteer dat daar slegs drie vroue op Van der Merwestasie aanwesig was waarvan nie een siek was nie. Hierdie voor die hand liggende bevinding is aangevul met 'n uitvoerig verslag oor die goeie voorsorg wat vir die reis van die vroue en kinders getref is.³⁷ Die enigste fout wat gevind kon word, was dat die vertrek uit Pretoria van 11:30 tot 16:30 vertraag is.³⁸ Uiteraard het juis hierdie vertraging veroorsaak dat die vroue en kinders se reis, aankoms en versorging tydens die winternag plaasgevind het.

Die ontvangs van die gedeporteerdes was Viljoen se laaste aktiwiteit in die onmiddellike omgewing van Pretoria. Roberts se opmars het op 23 Julie begin³⁹ en Viljoen het geen ander keuse gehad as om ordelik voor die vyand terug te val nie. Daar was geen onmiddellike gevaar vir die Staatspresident en die Regering nie, aangesien hulle reeds in Junie na Machadodorp gegaan het. Op 27 Julie is Middelburg ingeneem. Daarna is die opmars vertraag omdat lord Roberts dit eers vir lt.genl. sir Redvers Buller moontlik wou maak om kontak met sy magte te maak. Terselfdertyd moes dit hom die geleentheid gee om genl. De Wet se aktiwiteite in die Oranje-Vrystaat te beëindig.⁴⁰

Viljoen se grootste probleem was om te voorkom dat Roberts hom van die hoofmag afsny. 'n Verdere kwelling was die beskerming en gebruik van 'n Long Tom wat op 'n spoorwegtrollie gemonteer was. Na baie moeite het hulle uiteindelik kans gesien om met die kanon te vuur. Eenkeer het die gras in die onmiddellike omgewing vlam gevat en hulle moes spook om die vlamme te blus voordat dit die kruit en bomme kon bereik.⁴¹

Dit was nie die enigste brand waarmee hulle te doen gekry het nie. Die gesamentlike laer van Botha en Viljoen is omstreeks 10 Augustus weens nalatigheid deur brand verwoes. Die brand het werklik alle toerusting vernietig, buiten

---

35) TAB, FK 1906, p. 86, brief, B.J. Viljoen, Van der Merwestasie - R. Pole-Carew, Hatherley, 20 Julie 1900.

36) TAB, FK 1906, p. 87, telegram, Roberts, Pretoria - Pole-Carew, Hatherley, 20 Julie 1900.

37) TAB, FK 1906, pp. 88 - 90, verslae van dokter en genl. Maxwell.

38) S.B. Spies, Methods of barbarism?, p. 130.

39) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 IV, p. 404.

40) Ibid., p. 407.

41) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 109 - 110.

die wa van die Staatspresident wat aan Botha toevertrou was.⁴² Viljoen was nie in die kamp aanwesig toe die brand uitgebreek het nie. Hy was op Belfast se stasie besig met die ontvangs van vroue en kinders uit Johannesburg. Reeds op 8 Augustus het Roberts beveel dat daar aan Botha gesein moet word dat ongeveer tweeduisend vroue en kinders gedeporteer sou word. Die voortdurende aanvalle op die Britse spoorwegverbindings het vertraging in die aanvoer van voorrade veroorsaak en daardeur kon hulle nie langer vir hierdie mense sorg nie. Die eerste groep sou Wonderfontein, die laaste stasie wat in Britse hande was, op Saterdag 11 Augustus bereik om vandaar na Belfast gestuur te word.⁴³

Dit was nie moontlik om Roberts se tydskema te volg nie. Op Sondagaand 12 Augustus is die eerste ongeveer 850 vroue en kinders in die Hoëveldse winterkoue afgelaai. Skaars die helfte kon verder vervoer word. Die NZASM het wel opdrag gekry om elke beskikbare spoorwegtrók in te span, maar baie trokke was toe al op die Selati-spoorlyn weggesteek en kon nie vinnig genoeg beskikbaar gestel word nie.⁴⁴

Hierdie aangeleentheid was 'n ware vuurproef vir Viljoen se vermoë om vinnig en akkuraat te organiseer. Talle aspekte van hierdie proses het sy onverdeelde aandag vereis. Botha het na Lydenburg gereis en Viljoen as sy verteenwoordiger op Belfast gelaat,⁴⁵ maar Viljoen moes hom natuurlik noukeurig op die hoogte hou, soos hy ook die Staatspresident te Machadodorp moes inlig oor die verloop van sake. Daar moes verder met die Britte in aanraking gekom word om die gedeporteerdes te ontvang. Die vroue en kinders moes versorg en so gou as moontlik afgevoer word. Die burgers op kommando was uiteraard bekommerd oor hul families. Hulle moes volkome gerusgestel word om te voorkom dat hulle self die sorg vir hulle families sou gaan behartig, waardeur die Boerelinie gevaar sou loop om ineen te stort. Viljoen het hierdie verskeidenheid take met groot welslae uitgevoer. Hy het bewys dat hy die druk van die verantwoordelikheid kon dra. Die groot getal telegramme wat hy versend het getuig dat hy 'n oog vir klein besonderhede sowel as vir die groot geheel gehad het.⁴⁶

-
- 42) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 111 - 112; TAB, LA 757, nr. 432, telegram, Kmdt.genl., Belfast - Staatspresident, Waterval Onder, 12 Augustus 1900.
- 43) TAB, FK 1906, p. 97, telegram, Roberts, Pretoria - Waterfield, Wonderfontein, 8 Augustus 1900.
- 44) TAB, LA 751 B en 757, telegramwisseling NZASM, Staatspresident, Kommandant-generaal en Viljoen op 12 en 13 Augustus 1900, nrs. 436, 437, 438.
- 45) TAB, LA 757, nr. 435, telegram, Sekr. Kmdt.genl. - Viljoen, Belfast, 13 Augustus 1900.
- 46) TAB, LA 751 B 751 C, 757, 759, telegramwisseling NZASM, Staatspresident, Staatsekretaris, Kommandant-generaal, Viljoen op 12, 13, 14 en 15 Augustus 1900, nrs. 22, 434, 435; FK 1906, briefwisseling Roberts - Botha, pp. 116, 129 - 134.

Hoewel al die vroue en kinders van die Rand afkomstig was, was mev. Helena Viljoen nie onder hulle nie. Die berig dat sy wel onder die gedeporteerdes was en dat Ben Viljoen sy vrou na veiligheid in Lourenco Marques gebring het,⁴⁷ berus nie op die feite nie. Haar naam ontbreek op die naamlyste in sy boek maak Viljoen nie melding van 'n dergelike herontmoeting nie.⁴⁸ 'n Moontlike verklaring hiervoor is dat sy in haar gesin se behoeftes kon voorsien, maar daar is getuigenis dat ook vroue wat selfversorgend was, gedeporteer is.⁴⁹ 'n Ander moontlike verklaring is dat mev. Viljoen op dié tydstip ruim vier maande swanger was en dat sy om hierdie rede toestemming gekry het om in Krugersdorp te bly.

Dit is merkwaardig dat Viljoen so min aandag in sy boek gee aan die koms van die vroue en kinders en die probleme wat dit vir hom geskep het. Hy rapporteer slegs dat hulle gekom het, gely het onder die koue, maar vol wonderlike geesdrif was. Hulle is onmiddellik na Barberton gestuur.⁵⁰ Wel het al Viljoen se aantekeninge deur die brand in die laer verlore gegaan, maar dit kon nie die herinnering aan hierdie aangrypende gebeure beïnvloed het nie. Waarskynlik het Viljoen eerder aandag aan meer opsienbare gebeure van militêre aard gegee. Valse beskeidenheid was nie karakteriserend van Viljoen nie. Dit is meer waarskynlik dat hy die deportasie as 'n tragiese element beskou het wat die militêre gang van sake onderbreek het. Noudat dit afgehandel was, kon hulle - soos Botha dit uitgedruk het - weer onder die kakies verjaar waar hulle kans gekry het.⁵¹

Dit is nog meer opvallend dat Viljoen ook geen aandag aan sy probleme met proviandvoorsiening gegee het nie. Verskeie kommando's het gebrek aan kos, klere, skoene en geld ondervind.⁵² Veral die verskil in kosvoorrade het moeilikheid tussen die kommando's veroorsaak. Kmdt. G.H. Gravett van die Germistonkommando het slagvee gehad, maar die Duitsers daar naby onder kmdt. R. Krieger was al verskeie dae sonder vleis. Sy versoek aan Gravett om twintig slagskape aan hom af te staan, is effens spottend afgewys met die motivering dat Gravett geen kommissariaat opgerig het nie.⁵³ Die hongeriige Duitsers het daarop gevat wat hulle nie kon kry nie en Gravett het die Kommandant-generaal dringend versoek

---

47) D.W. Krüger, Boere-generaal maak revolusie in vreemde land (Die Huisgenoot, 25 Januarie 1974, p. 42.)

48) TAB, FK 1906, pp. 103 - 114, lyste van gedeporteerdes uit Fordsburg, Sentrale Depot, Jeppe en Braamfontein.

49) S.B. Spies, Methods of barbarism?, p. 135.

50) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 111.

51) TAB, LA 751 C, telegram, Botha - Trichardt, 17 Augustus 1900.

52) TAB, LA 759, nrs. 32, 39 en 56.

53) TAB, LA 759, nrs. 69, 70 en 71.

om die Duitsers oor te plaas.⁵⁴

Gravett het miskien geen eie kommissariaat gehad nie, maar dit wil voorkom of Viljoen privaat voorsiening vir vleis gemaak het. Sy broer Jan vertel in sy artikelreeks dat hy in die Bosveld noord van die spoorlyn gebly, vee opgepas en gejag het. Sy verslag toon duidelik dat daar in Julie en Augustus noue kontak tussen hom en die laer van die Johannesburgkommando en Viljoen se hoofkwartier was. Ben Viljoen het ook aan hulle opdragte gegee.⁵⁵ 'n Opmerking van F.L. Rothmann dui ook op 'n stelsel van eie voedselvoorsiening vir die Johannesburgers - hy maak melding van 127 beeste wat in die omgewing van die Olifantsrivier opgepas is.⁵⁶

Die beeswagters van die Johannesburgkommando was nie die enigste burgers wat in die Bosveld rondgetrek het nie. Daar was ook mense wat daar weggekruip het om diensplig te ontduik. Trichardt kla "over het ledig liggen van zoo vele burgers in het boschveld".⁵⁷ Dit is onseker of daar ook van Viljoen se eie mense was wat weggekruip het. Viljoen het dit wel as sy verantwoordelikheid beskou om dié saak te help hanteer. Op 14 Augustus het hy aan die Regering getelegrafeer dat volgens berigte wat hy ontvang het, die Resident-Vrederegter van Belfast met sy polisie ook daar was. Veral die Lydenburgse offisiere het laks opgetree en Viljoen het aangebied om sy "kosakke" te stuur om die onwilliges te vang.⁵⁸ Daar het egter ander werk vir hulle voorgelê.

Nadat Viljoen die ontvangs van die vroue en kinders suksesvol afgehandel het, het hy nuwe opdragte van Botha gekry in verband met die verwagte veldslag. Dat dit by Belfast tot 'n botsing sou kom, was duidelik. Roberts het daar halt gehou om Buller die geleentheid te bied om by hom aan te sluit. Van Belfast het drie roetes die weg na die ooste beheer - in noordoostelike rigting die pad na Lydenburg, in suidoostelike rigting die pad na Barberton en regstreeks oos, die spoorlyn en pad na Nelspruit. Uit strategiese oogpunt was dit dwingend noodsaaklik om die vyand hier te keer. Vanweë die geografiese ligging was die plek 'n sterk verdedigbare stelling.⁵⁹

---

54) TAB, LA 759, nr. 63.

55) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 1(12), 1 Junie 1904, pp. 240 - 242).

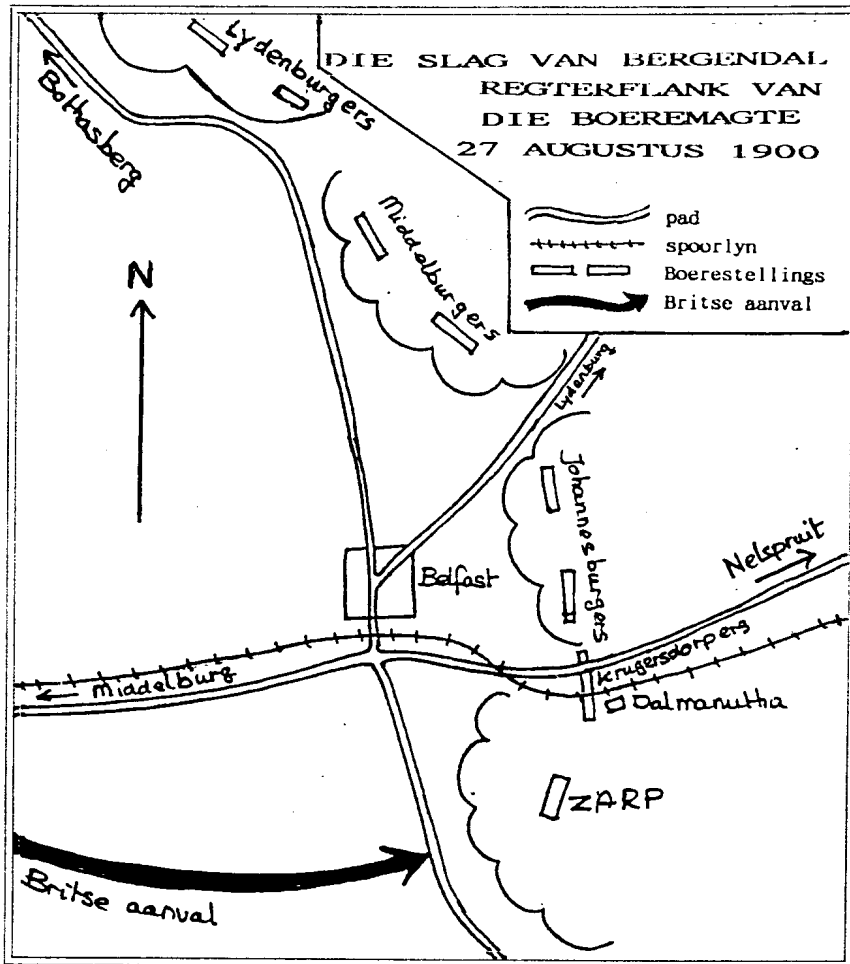
56) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse Burger te velde 1900-1901, p. 78.

57) TAB, LA 759, nr. 47, brief, Kemp - Viljoen, 15 Augustus 1900, met nota van Viljoen aan Botha deurgestuur op 17 Augustus 1900.

58) TAB, LA 751 B, telegram, Viljoen - Staatsekretaris, 14 Augustus 1900.

59) B.G. Schultz, Die slag van Bergendal, pp. 21 - 22.

By Bergendal het Botha dieselfde maatreëls as by Donkerhoek getref. Sy relatief geringe kragte van net meer as vierduisend man het hy oor 'n gevegslyn van tagtig km verdeel.

Botha het gereken dat Roberts, soos gebruiklik, met 'n flankaanval sou kom en het veronderstel dat sy eie regterflank die doelwit sou wees. Dit was 'n mistasting en die belangrikste oorsaak van die Boere se nederlaag.⁶⁰

Op die plek waar Botha die hewigste aanval verwag het, het hy Viljoen in bevel geplaas. Die eerste opdragte is op 17 Augustus uitgereik. Viljoen moes na Bothasberg vertrek en sake daar behoorlik reël. Viljoen het dadelik aan die werk gespring en die volgende dag reeds sy eerste bevindinge aan Botha

gesein. Nadat hy die posisies in die Steenkampsberge verken het, het hy op 19 Augustus fyn beplande voorstelle aan die Kommandant-generaal gemaak. Viljoen se beplanning is voor die voet aanvaar en Botha het daarvolgens opdragte gegee aan vk. J.J. Krige met sy Lydenburgers, kmdt. P.F. Trichard met die Middelburgkommando, kmdt. A.J. Dercksen van Boksburg en kmdt. Wynand Viljoen en die Johannesburgkommando.⁶¹

Botha se handelwyse beklemtoon sy groot vertroue in Viljoen. Omdat Roberts heeltemal anders opgetree het as wat Botha verwag het, het Viljoen nie daadwerklik aan die slag by Bergendal deelgeneem nie. 'n Veronderstelde bydrae is deur latere bewonderaars ten onregte aan hom toegedig. Volgens D.W. Krüger het

60) B.G. Schultz, Die slag van Bergendal, pp. 23 - 24 en p. 194.

61) TAB, LA 751 C en D, telegramwisseling tussen Botha, Viljoen, Trichard, Krige en Dercksen op 18, 19 en 20 Augustus 1900.

Ben Viljoen die sentrum verdedig, 'n bewering wat hy moontlik van Amery oorge- neem het.⁶² H.C. Viljoen vertel selfs in sy familiegedenkboek dat die vyand met groot verlies voor genl. Viljoen moes terugval.⁶³ En ook C.J.S. Strydom laat Viljoen die achilleshiel verdedig.⁶⁴ In hierdie geval is Leyds heeltemal korrek as hy sê dat Viljoen geen daadwerklike aandeel aan die geveg gehad het nie.⁶⁵ Toe Viljoen die rante verken het wat hy moes verdedig, het hy Botha laat weet dat hy oortuig daarvan was dat die vyand dit nie sou waag om daar te probeer deurkom nie.⁶⁶ Hierdie oordeel was heeltemal reg.

Die sentrum van Botha se stelling en veral dié gedeelte waar die manskappe van die ZARP opgestel was, moes die volle krag van die Britse aanval verduur. Hulle manhaftige verdediging kon nie vir die gebrek aan mannekrag en artillerie vergoed nie. Botha, wat geen reserwes gehad het nie, kon die deurbraak van 27 Augustus nie verhinder nie en moes sy stellings ontruim.⁶⁷

Na die slag het Botha sy kommando's noord en suid van die spoorlyn laat versprei. Slegs Ben Viljoen sou die Britse opmars langs die spoorlyn met die Krugersdorp- en Johannesburgkommando vertraag en daarmee die terugvallende Regering beskerm.⁶⁸ Weereens het Botha 'n betekenisvolle en vererende opdrag aan Viljoen gegee, waaruit sy vertroue in die byna 32-jarige veggeneraal duidelik geblyk het. Hoewel Botha Viljoen op 29 Augustus 1900 gevra het om alles in sy vermoë te doen om die vyand "in de kloven een gewenscht nekslag toe te brengen",⁶⁹ was die slag by Bergendal die laaste groot slag. Totdat die Boeremagte in September 1900 ontbind het, was Viljoen nie meer by gevegte betrokke nie. Die terugtog was moeilik en tussen Waterval-Onder en Nooitgedacht was Viljoen selfs genoodsaak om verlof by J.F. Schutte van die plaas Elandspruit te kry om die perde in die landerye ryp hawer te jaag.⁷⁰

In hierdie laaste fase van die georganiseerde oorlogvoering was Viljoen by drie kwessies betrokke waarby stilgestaan moet word. Eerstens was daar onenigheid

-
- 62) C.J. Beyers (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV, p. 780; L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 IV, pp. 452 - 453.
- 63) H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 112.
- 64) C.J.S. Strydom, Ruitervuur, pp. 125 - 126.
- 65) TAB, W.J. Leyds-huisargief 3, ongepubliseerde artikel oor Viljoen.
- 66) TAB, L.A. 751 D, telegram, Viljoen - Botha, 18 Augustus 1900.
- 67) C.J.S. Strydom, Ruitervuur, p. 126.
- 68) B.G. Schultz, Die slag van Bergendal, p. 200; R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 46.
- 69) TAB, LA 757 nr. 462, brief, Botha, Lydenburg - Viljoen, Nooitgedacht, 29 Augustus 1900.
- 70) W.H. Ackermann, Opsaal, p. 236.

oor die vrylating van krygsgevangenes; daarna was Viljoen by die arrestasie van Britse ambulanses betrokke en ten slotte het hy aan die vernietiging van voorra-
de deelgeneem.

By Nooitgedacht het Viljoen 'n krygsgevangenekamp met omtrent tweeduisend Brit-
te aangetref, wat deur slegs vyftien wagte bewaak is. In sy boek het Viljoen
sy afkeuring uitgespreek oor die behandeling van die gevangenes - hierin was hy
ongetwyfeld opreg. Hy vertel ook hoe hy eintlik met 'n draai die Regering se
opdrag omseil het. Hy sou bevel gekry het om die gevangenes aan te hou totdat
die vyand die plek inneem. Hy het weer eens op eie gesag opgetree en - volgens
hom - die gevangenes om militêre redes vrygelaat.⁷¹ Waarskynlik na aanleiding
van Viljoen se eie weergawe, het Leyds sy afkeur daaroor uitgespreek en daarop
gewys dat Viljoen darem tog seker die Britse offisiere moes aangehou het.⁷²
Leyds was heeltemal reg en dit is ironies dat Viljoen se oppervlakkige vertel-
ling nie reg laat geskied aan die werklike gang van sake nie.

Viljoen het in werklikheid nie so eiemagtig opgetree as wat hy voorgegee het
nie. Die Uitvoerende Raad het op 25 Augustus reeds besluit dat die gevangenes,
met uitsondering van die offisiere, vrygelaat kon word indien nodig.⁷³ Ten
einde Viljoen se optrede te kan beoordeel is die vraag of hy die offisiere ook
vrygelaat het, van belang. Daaroor skryf hy nie self nie, maar Amery meld wel
dat "a few of the officers were removed to Barberton."⁷⁴ Was daar nog wel
offisiere aanwesig toe Viljoen die gevangenes vrygelaat het? H.J.P. Erasmus,
wat 'n bewaker by Nooitgedacht was, vertel dat hulle opdrag gekry het om alle
offisiere van hoë rang na Barberton te stuur. Dieselfde aand nog is die bevel
uitgevoer en het die betrokke offisiere, wat veral uit Yeomanry bestaan het, na
Barberton vertrek. Die volgende dag het Viljoen sy verskyning by die kamp
gemaak.⁷⁵ Dit is moontlik dat Viljoen self hierna verwys het in 'n telegram
aan die Staatspresident waarin hy meld dat 'n aantal Koloniale burgers met 'n
klompie Yeomanry na Barberton vertrek het.⁷⁶ Dit bly egter onseker of Viljoen
die opdrag van die Uitvoerende Raad stiptelik uitgevoer het, soos Schulz sê,⁷⁷
want 'n naamlose en ongedateerde bladsy uit 'n notaboekie meld dat nege offi-

---

71) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 117 -
118.

72) TAB, W.J. Leyds-huisargief 3, ongepubliseerde artikel oor Viljoen.

73) TAB, LA 757, nr. 461, UR-besluit art. 143 van 25 Augustus 1900.

74) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa 1899-1902 IV, p.
457.

75) VAB, A 155/68/2, Oorlogsmuseumversameling, Depósito os Boers, Alcobaça,
Portugal, H.J.P. Erasmus, "Vlug van Johannesburg na Pretoria", p. 43.

76) TAB, LA 757, nr. 493, telegram, Viljoen - Staatspresident, 30 Augustus
1900.

77) B.G. Schultz, Die slag van Bergendal, p. 201.

siere en 1 697 manskappe by Nooitgedacht vrygelaat is.⁷⁸ Dit is egter moontlik dat Viljoen meer offisiere in bevel geplaas het as die een wat hy vermeld.⁷⁹ Moontlik het hy ook liggewonde Britse offisiere laat saamgaan om die groot groep vrygelate manskappe te beheer.

Die vrylating van die gevangenes het 'n bykans komiese nasleep gehad. Ter wille van die siek en gewonde soldate te Nooitgedacht het Viljoen 'n parlementêr saamgestuur om vir 'n Britse ambulans te vra. Die skriftelike versoek kon nie afgelewer word nie aangesien die Britte op die boodskapper geskiet het. Die Britte het egter op eie inisiatief 'n dokter en 'n luitenant gestuur en hoe hierdie Britte deur die linie gekom het, word nie verklaar nie. Op sy beurt het die dokter 'n Britse ambulans aangevra en 'n korporaal van Viljoen se wagte was naief genoeg om die boodskapper deur te laat. Gevolglik het Viljoen die volgende dag 'n volledige Britse ambulansafdeling binne sy stelling aangetref. Hy het onmiddellik met die Kommandant-generaal in verbinding getree en voorgestel dat die personeel gearresteer en saam met die agt ambulanse oor die grens gesit moet word.⁸⁰ Die voorstel is goedgekeur.

Op 1 September het Viljoen 'n sterk protesnota aan Pole-Carew gestuur.⁸¹ Indien Viljoen slegs die feite saaklik sou weergegee het, sou hy 'n sterk saak gehad het. Die styl van sy brief aan Pole-Carew toon dat hy hierdie geleentheid eerder wou gebruik om die Britte 'n keer die loef af te steek. Sy behoefte aan grootpraterij het hom verlei om ander sake te betrek. Hy het ter regverdiging aangevoer dat die Britte by sekere geleenthede ambulansafdelings van die Boere voorgekeer en gevange geneem het. In sy boek sê hy dat hy die opdrag van Botha gekry het⁸², maar dit is onwaarskynlik. Daar is geen dokumentêre bewys vir die stelling nie en dit was ook nie Botha se wyse van optrede nie. Dit het Pole-Carew wel die geleentheid gebied om van die eintlike kwessie af te wyk en hy het die kans goed benut.

In sy antwoord het Pole-Carew geen woord daarvan gerep dat sy ondergeskiktes eiemagtig die Boerestellings binnegegaan het nie. Hy het beweer dat die ambulanse gestuur is op 'n mondelinge versoek van Boerekant. Hy het belowe om die beskuldiging te ondersoek dat daar op draers van die wit vlag geskiet is, maar het ook bygevoeg dat die Boere al dikwels die wit vlag onder vals voorwendsel gebruik het - en daarin kon 'n mens die uitslag van die ondersoek reeds

---

78) TAB, LA 757, nr. 181A.

79) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 119.

80) TAB, LA 733, p. 199, telegram, Viljoen - Botha, 31 Augustus 1900.

81) TAB, LA 751 F, telegram, Viljoen - Botha, 1 September 1900; FK 1905, p. 20, telegram, Pole-Carew - Roberts, 1 September 1900.

82) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 120.

sien deurskemer. Pole-Carew het uitvoerig aandag gegee aan Viljoen se verskoning dat die Britte eers lede van Boere-ambulanse aangehou het. Met 'n oorvloed van onkontroleerbare bewyse het hy aangetoon dat hulle in elke afsonderlike geval volkome binne hul regte opgetree het.⁸³

In sy antwoord kon Viljoen slegs Pole-Carew se beweringe ontken, maar die ak-sent van die saak het verskuif van 'n bewysbare Britse oortreding ter plaatse na onbewese Britse oortredings elders. Viljoen het sy antwoord afgesluit met die mededeling dat die ambulanse en hul personeel aan die Britse verteenwoordiger in Lourenco Marques oorhandig sou word. Sy laaste paragraaf, waarin hy sy voldoening uitgespreek het dat Pole-Carew die "grove mishandeling myner dragers eener depeche aan u onder witte vlag aangedaan afkeurt" en die skuldiges sal straf, kon nouliks verbloem dat Viljoen die debat verloor het.⁸⁴

Waar die spoorlyn die kronkelende loop van die Elandsrivier volg, het Viljoen by Nooitgedacht 'n bykans onaantasbare posisie ingeneem.⁸⁵ Roberts het egter besluit om 'n grootskaalse flankbeweging en aanval op Nelspruit uit te voer. French, wat in die rigting van Barberton opgeruk het, het met vyfduisend man sy regterflank gevorm. Hulle het te staan gekom teenoor genl. T. Smuts met ruim duisend man. Die noordelike flank was 'n sterk mag, twaalfduisend man en 48 kanonne onder Buller en Ian Hamilton, wat via Lydenburg in die rigting van Sabie getrek het - 'n roete wat deur Botha met omtrent tweeduisend man beskerm is. In die sentrum het Hutton en Pole-Carew met ruim negeduisend man en twintig kanonne gestaan teenoor Viljoen met ongeveer twaalfhonderd man, een Long Tom en 'n aantal stukke veldgeskut.⁸⁶

Hierdie laaste mag het 'n omtrekkende beweging oor die plato gemaak om sodoende Viljoen se moontlike terugvalroete by Duivelskantoor af te sny. Dit het hom genoodsaak om terug te trek. In plaas van 'n grootskaalse aanval op sy sterk stellings was Viljoen verplig om met 'n aantal agterhoedegevegte tevrede te wees.⁸⁷

Die Boeremagte het Nelspruit op 11 September ontruim en in opdrag van Botha na Hectorspruit teruggeval. President Kruger het na Europa vertrek en president

---

83) TAB, LA 751 F, telegram, Viljoen - Botha, 3 September 1900; FK 1905, p. 21, telegram, Roberts - Pole-Carew, 2 September 1900.

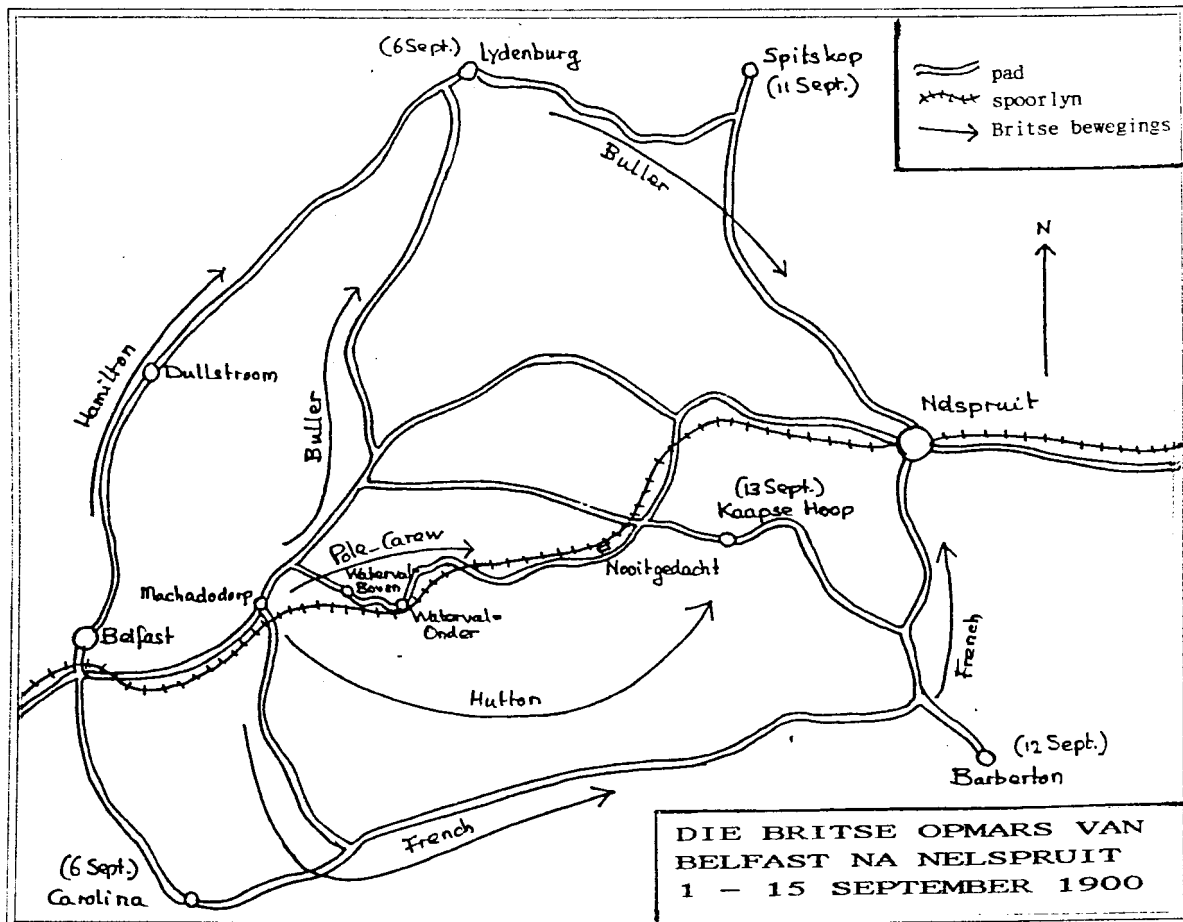
84) TAB, LA 751 F, telegram, Viljoen - Botha, 3 September 1900; FK 1905, p. 23, brief, Viljoen - Pole-Carew, 3 September 1900.

85) L.S Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 IV, p. 463.

86) Ibid., p. 465.

87) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 121 - 122.

Steyn, wat sy ampsgenoot besoek het, het met 'n geleide van omtrent honderd man na Waterberg vertrek om vandaar na die Vrystaat terug te keer. Die kommando's wat by Hectorspruit vasgekeer was, was moedeloos. Baie van die manskappe was voetgangers en sou betreklik nutteloos in die beoogde guerrillastryd wees.⁸⁸ Die verwarring wat met die moeilike terugtog gepaard gegaan het, was vir Viljoen by Nelspruit opvallend.

Viljoen se terugtog na Hectorspruit is deur swaar reëns bemoeilik. Nog meer probleme het gedreig toe die gerug die rondte doen dat Nelspruit reeds deur die Britte beset is. Versigtige verkenning het getoon dat die gerug onwaar was, maar hierdie soort gerugte - saam met die chaos wat in Nelspruit aangetref is - was duidelik bewys dat wanhoop en moedeloosheid besig was om die oorhand te kry.⁸⁹

88) J.C. Viljoen, Door den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg-Commando, (*De Goede Hoop*, Augustus 1904, p. 33).

89) B.J. Viljoen, *Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog*, pp. 122 - 123.

In Nelspruit, Krokodilpoort en Hectorspruit het Viljoen toegesien dat alles vernietig word wat nie deur die Boere saamgevat kon word nie en wat vir die Britte waardevol kon wees. Groot voorrade kos en toerusting was by die onderskeie stasies gestoor en kon nie vervoer word nie. Die leiding wat Viljoen in die vernietiging van voorrade geneem het, was heeltemal in ooreenstemming met die riglyne van die Regering. Na aanleiding van die feit dat daar in Bloemfontein groot hoeveelhede voorrade en installasies in Britse hande geval het, het die Regering opdrag gegee dat betroubare komitees oral opgerig moes word om 'n herhaling daarvan te voorkom.⁹⁰ Tydens sy terugtog langs die spoorlyn het Viljoen sorg gedra dat alle brûe vernietig word.⁹¹ Dat die Britte moeilikheid met die aanvoer van voorrade ondervind het, blyk wel uit die probleme wat French in dié opsig ondervind het.⁹² Die vernietiging het dus wel deeglik 'n militêre doel gedien.

Nie net kos en voorrade is vernietig nie, ook waens en kanonne waarvoor geen ammunisie meer beskikbaar was nie. Rothmann vertel dat daar op 17 September, die dag waarop Viljoen se tog na die noorde begin het, meer as tien kanonne vernietig is - waaronder Krupps, Creusots, Maxim-Nordenfeldts, bergkanonne en 'n aantal verouderde kanonne wat vir die Boere geen nut meer gehad het nie.⁹³

Daar was ook baie manne wat moeilik in die komende guerrillastryd ingeskakel kon word omdat hulle geen perde gehad het nie. In opdrag van die Kommandant-generaal wat siek was, moes Viljoen hierdie voetgangers aansê om na Komatipoort te vertrek waar hulle hul ôf deur die Portugese kon laat interneer, ôf kon probeer om deur Swaziland of noordwaarts deur die Lebomboberge aan krygsgevangenskap te ontsnap.⁹⁴ Hieroor is Viljoen fel deur Leyds aangeval. Hy het die Generaal verwyt dat hy die moedelose manne 'n soortgelyke opdrag gegee het. Volgens Leyds was die manne maar net tydelik moedeloos en was dit Viljoen se plig om hulle weer te bemoedig. Hy vergelyk Viljoen se optrede met dié van Napoleon in Egipte waar hy sy manne met sy toespraak selfs uit die hospitaal laat opstaan het.⁹⁵ Hier was Leyds baie onregverdig teenoor Viljoen. Hy het ook nie in berekening gebring dat Viljoen Botha se bevele uitgevoer het nie. Dat Leyds hom en Napoleon in een asem genoem het, sou Viljoen se ego sekerlik gestreel het. Waar Leyds verder beweer het dat Viljoen die mense aangeraai het om hulle aan kos en drank te vergryp, berus beslis op fantasie. Schikkerling,

---

90) TAB, LA 757, nr. 494, "Een vreeslijk verzuim".

91) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 122.

92) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 IV, p. 471.

93) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900-1901, p. 85.

94) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 129.

95) TAB, W.J. Leyds-huisargief 3, ongepubliseerde artikel oor Viljoen.

wat persoonlik na Viljoen se toespraak geluister het, se verslag is bondig: Viljoen het twee keuses aan die mense voorgedien: om saam met hom deur die Laeveld te gaan, perderuiters sowel as voetgangers, of om na Mosambiek uit te wyk.⁹⁶

Botha het nog 'n ander opdrag vir Viljoen gehad. Die manskappe wat perde gehad het, is in twee groepe verdeel. Een groep het Botha self onder sy bevel geneem. Hulle het in 'n noordwestelike rigting getrek om so gou moontlik die Hoëveld te probeer bereik om die stryd daar voort te sit. Die ander groep moes Viljoen onder sy bevel neem⁹⁷ en hulle deur die Laeveld na Pietersburg lei. Uit hierdie opdrag blyk opnuut hoe groot Botha se vertroue in Viljoen was. Botha het baie goed besef dat dit 'n veeleisende opdrag was om in dié tyd en onder dié omstandighede só 'n tog te onderneem. Dat hy die leiding aan Viljoen toevertrou het, was 'n duidelike erkenning van sy kwaliteite. Ook Amery vermeld dat Viljoen die eerste van die Boereleiers was wat vasbeslote was om die stryd voort te sit.⁹⁸

Op 16 en 17 September het die groot tog na die noorde begin. President Steyn van die Oranje-Vrystaat, die Transvaalse regering en kmdt. genl. Botha het vooruit getrek. Die bedoeling was om so gou moontlik die Hoëveld te bereik omdat Steyn by genl. De Wet moes aansluit. Dit was ook Botha en die Regering se taak om leiding in die onderskeie gevegsterreine in die ZAR te gee en dit kon hulle nie vanuit die verlate Oos-Transvaal doen nie. Die kortste pad was oor Kowynspas, Graskop en Pelgrimsrus. Hierdie deurgang is slegs beveilig deur 'n klein kommando onder bevel van kmdt. Gert Gravett en is bedreig deur Buller se mag wat in die omgewing van Spitskop was.⁹⁹ Steyn het eerste vertrek en die betreklike veiligheid van die Hoëveld bereik. Botha en Viljoen het 'n dag later getrek.

Die Boere het nie almal gesamentlik vertrek nie. Schikkerling skryf dat sy kookseksie van tien man besluit het om selfstandig te trek.¹⁰⁰ Ook Rothmann en sy groep het 'n paar dae na Viljoen getrek - in ieder geval wat die laaste deel van die tog betref.¹⁰¹ Dit was nie 'n wilde vlug nie, maar 'n georganiseerde beweging. Onmiddellik nadat die Krokodilrivier oorgesteek is, ongeveer 'n

---

96) R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 57.

97) J. Meintjes, Die Anglo-Boereoorlog 1899-1902 in beeld, p. 149.

98) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 IV, p. 474.

99) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 132.

100) R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 58.

101) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900-1901, p. 89.

halfuur van Hectorspruitstasie af, is die trek in sodanige orde opgestel dat daar vinnig tot verdediging oorgegaan kon word in geval van 'n onverhoedse aanval van voor of agter.¹⁰²

Die veld was droog, want die reën het daardie jaar laat gekom. Die waens en perde het groot stofwolke veroorsaak. Een van die grootste probleme was voer vir die diere en die hitte en vrees vir koors was 'n groot bekommernis. Die eerste doelwit was Graskop en uit Viljoen en Schikkerling se beskrywing kan afgelei word wat die eerste deel van die roete was: langs die ou Voortrekker-handelspad van Mosambiek af, oor Pretoriuskop en vermoedelik verby Albasini se voormalige handelspos waar die Sabierivier oorgesteek is.¹⁰³ Hoewel die tyd gedring het, het hulle daar 'n ruskans geneem.¹⁰⁴

Op 24 September het Viljoen die voet van die Drakensberge by Kowynspas bereik. Daarvandaan het Botha met 'n klein geselskap verder getrek. Terwyl hy naby die Mac-Mac-waterval die pad na Pelgrimsrus bereik het, het Buller se mag uiteindelik van Spitskop af aangekom. Gravett en sy mense het die pad net lank genoeg oopgehou om deurtog aan Botha te verleen. Vir die veel stadiger Viljoen met sy talle mense, waens en voetgangers, was dit onmoontlik om die Hoëveld veilig langs hierdie roete te bereik. Vir hom en sy ongeveer tweeduisend man het die hitte en droogte van die Laeveld gewag. Viljoen vertel dramaties van Botha se afskeid.¹⁰⁵ Rothmann meld dat Botha van bo af geheliografeer het dat die pad vir Viljoen gesluit was en dat hy die tog na Pietersburg moes voortsit.¹⁰⁶ Hierdie verklaring klink waarskynliker as Viljoen se verslag, omdat Botha eers so 'n belangrike besluit kon neem nadat hy die situasie ter plaatse waargeneem het. Hy sou voor sy vertrek die verskillende opsies met Viljoen bespreek het, sodat sy opdrag later kort en saaklik kon wees.

Van daardie oomblik af was Viljoen heeltemal op sy eie. Totdat hy Pietersburg bereik het, kon hy nie met ander bevelhebbers kontak maak of hulp van hulle verwag nie. Sy belangrikste taak was om eenheid tussen die verskillende groepe te handhaaf en hulle op 'n veilige roete te lei - veilig ten opsigte van die voorsiening van kos en water, maar ook veilig ten opsigte van die Britte. Hoewel hulle nou elke dag verder van die Britte af wegbeweeg het, was daar vir 'n bekwame en kreatiewe Britse bevelvoerder twee moontlike afsnypte.

---

102) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 132.

103) Ibid., p. 131; R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 61.

104) TAB, A 1063, "Die ervaringe van kmdt. W.J. Viljoen", p. 8.

105) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 134.

106) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900-1901, p. 86.

Eerstens kon hulle langs die spoorlyn van Pretoria af na Pietersburg opruk en Viljoen daar inwag. Verder was daar 'n moontlikheid om vanuit Lydenburg oor Ohrigstad na Erasmuspas te beweeg in 'n poging om Viljoen voor te keer.¹⁰⁷

Dat die Britte nie van hierdie geleentheid gebruik gemaak het nie, was nie Viljoen se verdienste nie. Maar as daar rekening gehou word met die beperkte bevoorradingsmoontlikhede, die ongunstige klimaat en die gewoonte onder die burgers om eiesinnig op te tree, dan staan Viljoen se verdienste tydens hierdie tog bo alle twyfel vas. Hy het dit reggekry om die groot aantal manskappe as 'n eenheid te hanteer. Hoewel verskeie groepe min of meer selfstandig getrek het, het Viljoen die roete en die pas duidelik uitgespel. Dat sy optrede suksesvol was, kan ook daaruit afgelei word dat selfs Leyds in sy kritiese beskouing oor Viljoen, hom dié eer gee.¹⁰⁸ Viljoen self vertel nie baie van sy besluite en reëlins nie. Hy meld dat hy met sy offisiere afgespreek het dat 'n ander kommando elke dag die voor- en agterhoede sou vorm.¹⁰⁹ Verder vertel hy dat, as maatreël teen die gevaar van koors, niemand snags naby 'n rivier of in 'n laagliggende plek mog oornag nie.¹¹⁰ Daar moes voortdurend gejag word terwyl die ry- en trekdier se kondisie sorgwekkend was.¹¹¹

Die roete het van Kowynspas deur die Sandrivier gelei oor Boskoprand langs die voet van die Drakensberge, deur die Blyderivier, na die Olifantsrivier. Hier het hulle twee mans begrawe. Die een het aan die koors beswyk terwyl die ander homself - per ongeluk of opsetlik - geskiet het.¹¹² Dit is baie moeilik om die presiese datums vas te stel waarop bepaalde punte gepasseer is. Rothmann vermeld talle datums en plekke en die gegewens kan betroubaar geag word aangesien hy die dagboek tydens die tog bygehou het. Daar is egter onsekerheid oor die gedeelte van die roete wat hy saam met Viljoen getrek het. Schikkerling, Jan Viljoen en Wynand Viljoen noem geen datums in hul verslae nie. Ben Viljoen noem wel datums, maar dit is uit sy herinnering, want op St. Helena het hy geen gegewens voorhande gehad nie. Ook in Viljoen se roetebeskrywing kom ernstige foute voor. Hy verwys na nog 'n breë stroom, die Nagoutrivier, tussen die Blyde- en Olifantsrivier. Die afstand van die Blyderivier tot die Nagoutrivier sou 2 dagreise ver gewees het (omtrent 25 km) en van die Nagoutrivier tot die Olifantsrivier was dit omtrent 32 km of drie dagreise.¹¹³ Rothmann sê egter

---

107) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 133.

108) TAB, W.J. Leyds-huisargief 3, ongepubliseerde artikel oor Viljoen.

109) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 135.

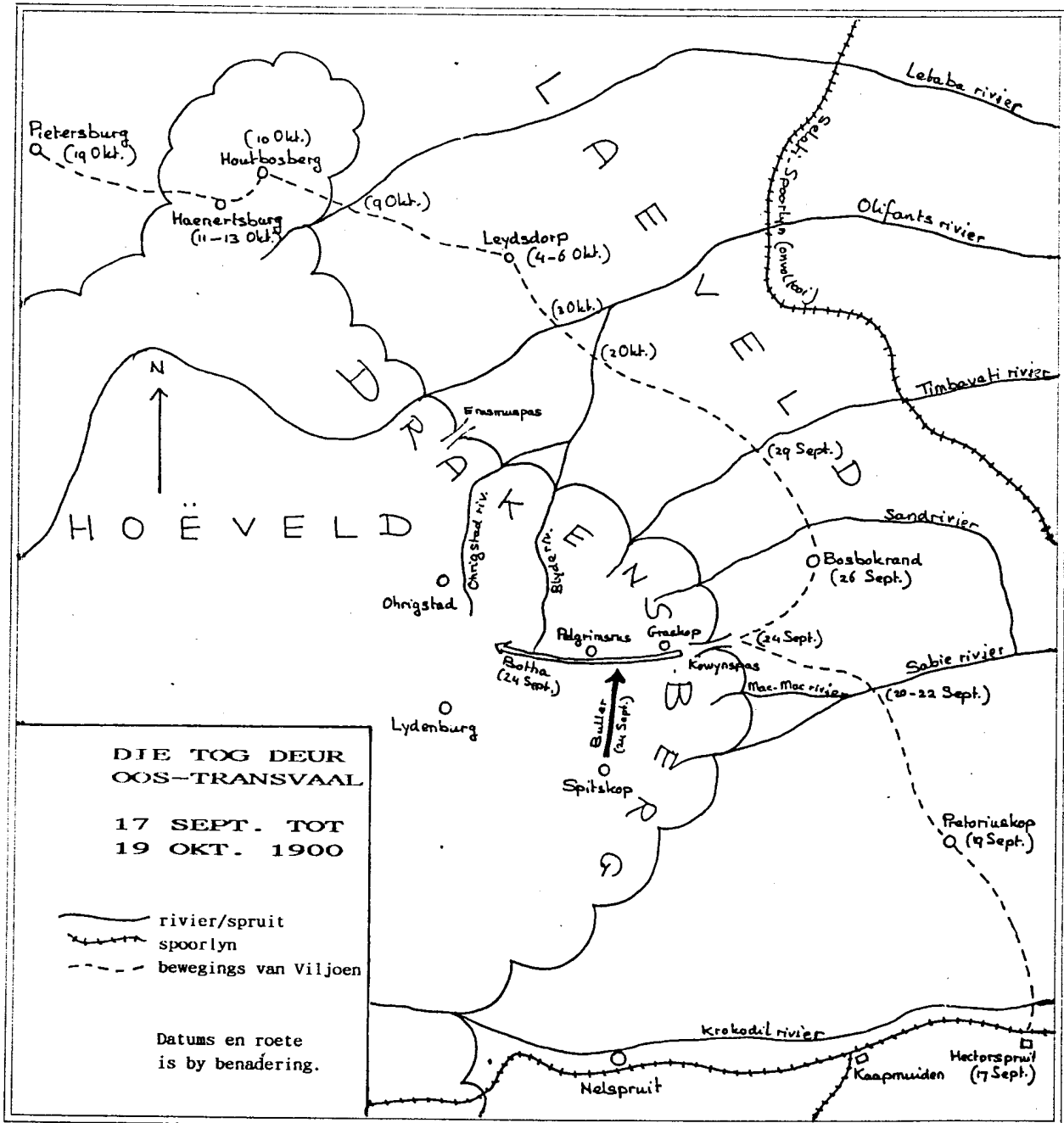
110) Ibid., p. 140.

111) Ibid., p. 142.

112) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 1(12), 1 Augustus 1904, p. 34).

113) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 141 - 143.

dat die hele afstand van die Blyde- tot die Olifantrivier in een dag afgelê is.¹¹⁴ Dit is wel moontlik, aangesien die afstand tussen die twee riviere omtrent tien km is. Viljoen vertel êrens anders dat hulle na Leydsdorp getrek het, nadat hulle die Letabarivier deurgegaan het.¹¹⁵ Waarskynlik het hy hier die Selatirivier bedoel wat oos van Leydsdorp vloei.

114) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900-1901, p. 87.

115) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 144.

Viljoen vertel dat hulle omstreeks 9 Oktober in Leydsdorp aangekom het, waar hulle enige dae gerus het.¹¹⁶ Rothmann sê dat hulle op 4 Oktober daar aangekom het en sy lys van datums laat nie meer ruimte as een dag verblyf daar toe nie.¹¹⁷ As hulle datums tog reg is, kan die verkil moontlik aandui dat Rothmann en Viljoen se paaie geskei het, aangesien uitputting juis omstreeks hierdie tyd steeds meer slagoffers onder die ry- en trekdier geëis het.¹¹⁸ Dié oplossing lewer tog ook probleme op. In sy uitvoerige en humoristiese beskrywing van hulle belewenisse in Leydsdorp, maak Viljoen glad nie melding van 'n besoek van 'n vooruittrekkende groep Boere 'n paar dae vroeër nie. Dit is egter nie 'n groot beswaar nie, aangesien daar rekening gehou moet word met Viljoen se behoefte aan vertoon in sy verslag. 'n Ander moontlikheid is dat Viljoen Rothmann in 'n later stadium dan weer ingehaal het, want Viljoen het omstreeks 19 Oktober in Pietersburg aangekom,¹¹⁹ terwyl Rothmann sy aankoms daar op 22 Oktober stel.¹²⁰

Ondanks al die ontberings van die reis was daar 'n redelike mate van mediese bystand. Viljoen maak met groot dankbaarheid melding van die aanwesigheid van dr. Manning van die Russiese ambulans. In Leydsdorp en Haenertsburg was klein hospitaaltjies waar medisyne en mediese hulp beskikbaar was.¹²¹ Maar ondanks hierdie voordele en die lugtige toon wat Viljoen aanslaan in sy verhaal, is dit duidelik dat die tog swaar en uitputtend was. Schikkerling het verwag dat die pad met dorings besaai sou wees,¹²² maar dit het geblyk ook vol figuurlike dorings te wees.

Viljoen meld nie in sy verslag of hy ook 'n ander roete oorweeg het nie. As gevolg van die probleme wat die trek deur die Laeveld opgelewer het, moes hy tog aan die moontlikheid gedink het om na die Hoëveld te beweeg. Die topografie van die gebied het dit egter baie moeilik gemaak. Die enigste moontlikheid om die platorand met sy waens te bestyg, sou Erasmuspas wees. Hy het die pas nie laat verken om vas te stel of daar Britse troepe was nie. Waarskynlik het hy aan 'n groter gevaar gedink. Die Hoëveld tussen Erasmuspas en Pietersburg was

-
- 116) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 144 en p. 146.
117) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900-1901, p. 87.
118) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 142.
119) Ibid., p. 149.
120) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900-1901, p. 89.
121) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 141, 145 - 146, 148 - 149.
122) R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 57.

die stangebied van die Pedi wat die Boere uiters vyandiggesind was.¹²³

Die groot probleem van die kosvoorsiening vir die diere was verby toe hulle die Letabarivier omstreeks 9 Oktober oorgesteek het. Die gebied wes daarvan het goeie weiding gebied. Hulle het deur die Magoebaskloof en die Houtbosberg tot in Haenertsburg getrek. Daar het hulle vir oulaas gerus en nadat hulle seker gemaak het dat dié plek veilig was, het hulle die laaste skof na Pietersburg aangepak.¹²⁴

Hoewel Viljoen na hul aankoms in Pietersburg uitgesien het – na die moeilike tog deur Oos-Transvaal was dit vanselfsprekend die geval – het sy verblyf hom daar min vreugde verskaf. Na 'n jaar van oorlog en ontberings moes hulle in Pietersburg stuit teen moedelose burgers se onwilligheid en verset teen die kommandering van perde en goedere wat die vegtende burgers benodig het om die oorlog voort te sit.¹²⁵ Die toestande moes hom herinner het aan dié van 'n jaar tevore in Johannesburg voor die aanvang van die oorlog.

Viljoen was nie die enigste wat aan die toestande in Johannesburg gedink het nie. L.E. Krause skryf in sy herinneringe dat Viljoen in Pietersburg net so opgetree het as indertyd in Johannesburg: sy mense het stoorplekke van die Kommissariaat oopgebreek en voorrade gesteel en Viljoen was onwillig om daarteen op te tree. Om dié rede sou ook kmdt. J.C.G. Kemp van die Krugersdorp-kommando hom van Viljoen gedistansieer en hom by genl. C.F. Beyers geskaar het.¹²⁶

Aangesien die Britte nog geen ernstige poging aangewend het om langs die spoorlyn na die noorde op te ruk nie, was Transvaal ten noorde van Warmbad nog volledig onder beheer van die ZAR-regering.¹²⁷ Nadat Botha Buller by Pelgrimsrus ontglip het, het hy na Nylstroom gegaan waar hy teen die einde van Oktober 'n krygsraad byeengeroep het.¹²⁸ Na 'n avontuurlike treinreis het Viljoen en een van sy kommandante daar aangekom. Op die vergadering is die guerrilla-oorlogvoering deeglik beplan. Viljoen se gebied sou die Transvaal oos van Pretoria en noord van die Delagoaspoorlyn wees. Amery vermeld dat Viljoen spesifiek opdrag gekry het om die veggees aan te wakker en aanvallend op te tree.¹²⁹ Dit

---

123) P. Warwick, Black People and the South African War 1899-1902, p. 96.

124) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 148.

125) Ibid., p. 150.

126) TAB, Preller-versameling 80, Oorlogsherinneringe van L.E. Krause, pp. 663 - 665.

127) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, p. 60.

128) W.F. Andriessen, Gedenkboek van den oorlog in Zuid-Afrika, p. 357.

129) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa 1899-1902 V, p. 60.

was die soort opdrag wat al die bevelhebbers gehad het. Dat dit in die besonder ten opsigte van Viljoen vermeld word, is moontlik 'n bewys van sy reputasie van veglus in dié tyd. Hierdie moontlikheid word onderstreep deur Schikkerling se opmerking oor Viljoen se dapper kommando.¹³⁰

Viljoen het 'n moeilike gevegsterrein gekry. Dit was 'n langwerpige gebied - in die suide deur die spoorlyn begrens en daardeur maklik toeganklik vir die Britte. Dit het origens tegelykertyd aan die Boere die voordeel gebied om die Britse verbindingslyne aan te val. Die gebied noord van die spoorlyn was nie 'n baie veilige skuilplek nie. Die Pedi het in hierdie kontrei taamlik selfstandig opgetree en Viljoen moes deurentyd op sy hoede bly vir gevare van dié kant. Die deel van sy terrein wat die veiligste heenkome verskaf het, Oos-Transvaal, het bitter min kans vir offensiewe optrede gebied. Hierdie omstandighede het beslis Viljoen se kanse vir optrede beperk.

Begin November het Viljoen na sy nuwe werkterrein vertrek.¹³¹ Krause vertel dat almal bly was toe Viljoen en sy kommando Pietersburg verlaat het, hoewel hy Viljoen tegelykertyd erkenning gee as verdienstelike aanvoerder te velde.¹³² Volgens Schikkerling het hulle nie die spoorlyn na die suide gevolg nie, maar 'n meer oostelike koers gekies: oor Marabastad, in die rigting van Zebediela en Marble Hall, langs die bloop van die Olifantsrivier na Witnek,¹³³ ongeveer vyftig kilometer noord van Bronkhorstspuit - die plek wat tydens die krygsraadvergadering aan Viljoen aangewys is.¹³⁴

Viljoen se mag het aanvanklik bestaan uit die Johannesburgkommando onder bevel van kmdt. Wynand Viljoen en die Boksburgkommando onder kmdt. C.H. Muller. Verder was daar nog manskappe van die Johannesburgse en die Pretoriase polisie en is die voormalige Staatsartillerie in 'n gewone kommando omskep en onder Viljoen se bevel geplaas.¹³⁵ Aanvanklik was sy mag ongeveer sewehonderd man sterk, 'n getal wat voortdurend toegeneem het deurdat enkelinge en groepies hulle opnuut by die kommando's gevoeg of van ander kommando's oorgekom het.¹³⁶ 'n Verdere versterking het gekom deurdat ook dele van die Middelburg- en

---

130) R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 82.

131) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 154.

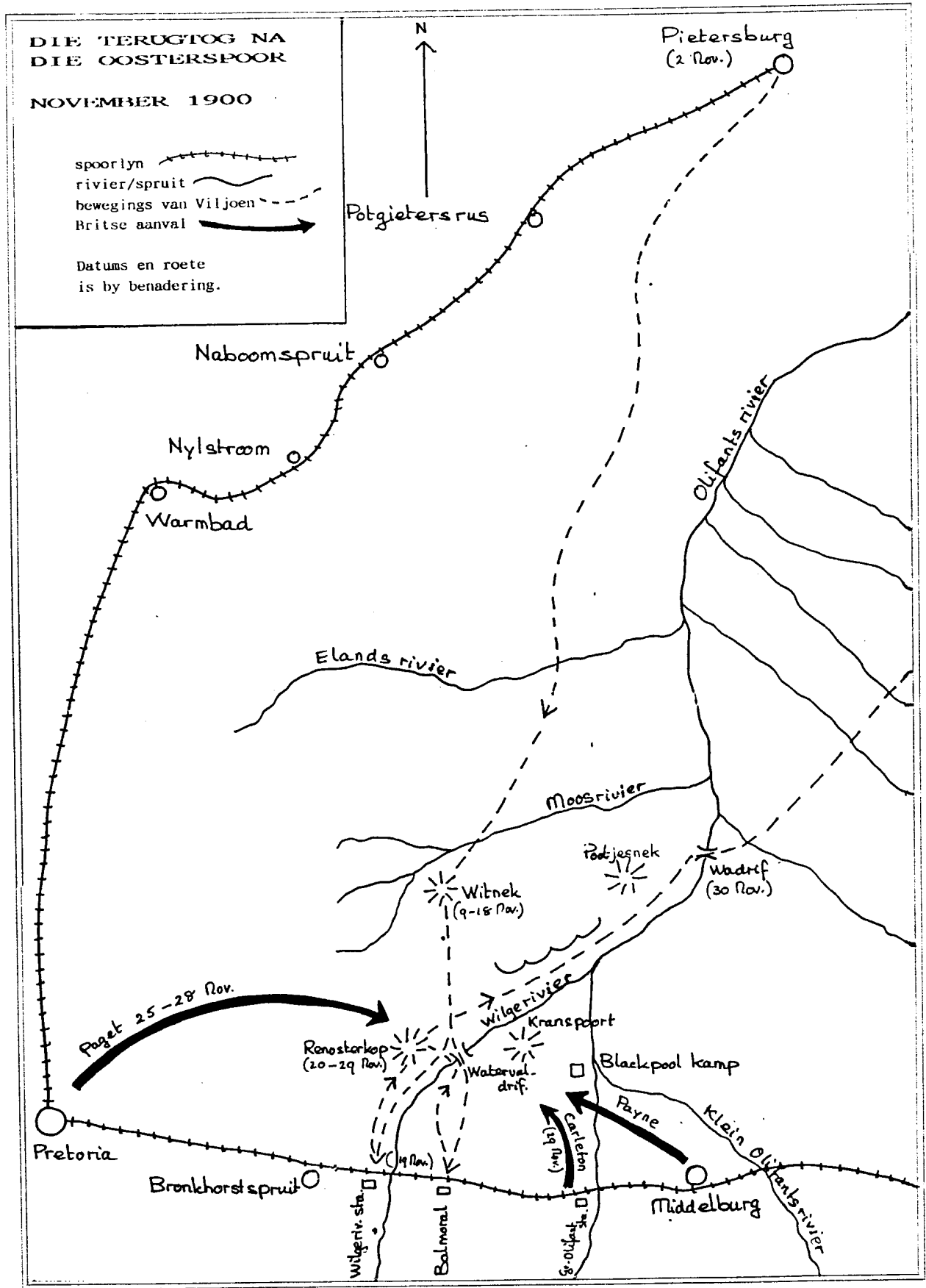
132) TAB, Preller-versameling 80, Oorlogsherinneringe van L.E. Krause, p. 665.

133) R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 80; B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 154.

134) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 153.

135) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900 - 1901, p. 92.

136) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 2(3), 1 September 1904, p. 58).

Pretoriakommando onder Viljoen gedien het.¹³⁷

Viljoen het onmiddellik aan die werk gespring en waarskynlik gereken dat 'n suksesvolle aanval die beste middel sou wees om die veggees aan te wakker. Op 19 November het hy die stasies Balmoral en Wilgerivier tegelykertyd aangeval. Die aanval was goed beplan. Vooraf is die telegraafverbinding van die Britte verbreek, en bevele uitgereik. Viljoen sou self die aanval op Balmoral lei, terwyl Muller die bevel by Wilgerivier gehad het. 'n Afdeling onder vk. J.C. Duvenhage van Middelburg sou Muller se aanval ondersteun. Alles het nie volgens plan verloop nie. Duvenhage het die verkeerde posisie ingeneem en nie werklik 'n bydrae tot die geveg gelewer nie. Die telegraaflyne is vinnig herstel en daardeur was die Britte in staat om vinniger versterking te kry as wat Viljoen verwag het. By Balmoral is wel 'n mate van sukses behaal deurdat 'n aantal versterkte punte ingeneem is, maar nie die Britse kanon waarop hulle graag die hand wou gelê het nie - dit was by die stasie self. Met nuttige buit - veral wapens en ammunisie - en 'n dertigtal krygsgevangenes moes die aanval gestaak word. Die krygsgevangenes is later uitgeruil vir een burger wat deur die Britte gevang is.¹³⁸

In die algemeen kan gesê word dat die aanval misluk het. Die twee stasies is nie verower nie, in welke geval die buit meer sou wees en die Britse aansien groter skade sou gelei het. Tog was die sukses groter as wat dit op die oog af wil voorkom. Viljoen se manne het vir die eerste keer in 'n lang tyd, 'n aanval geloods in plaas daarvan om 'n Britse aanval af te wag. Hierdie gesindheidsverandering was 'n voorwaarde vir 'n suksesvolle guerrillastryd. In die tweede plek is dit van belang dat dit so naby Pretoria plaasgevind het. Die Britse leerleiding kon dit nie negeer nie en moes kennis neem dat die oorlog beslis nog nie verby was nie. Hoewel Amery min aandag aan Viljoen se aanval op die spoorlyn gee, lê hy 'n duidelike verband tussen hierdie gebeurtenis en Roberts se bevel aan genl.maj. A.H. Paget om Viljoen by Renosterkop aan te val. Deur hierdie strafekspedisie moes die Britse aansien - wat deur Viljoen se aanval geskaad is - herstel word.¹³⁹

By Renosterkop het Viljoen 'n uitermate sterk posisie gehad: 'n ry koppies met smal klowe, hoë rotswande en 'n oop terrein daarvoor. Die plek was ideaal

---

137) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa 1899-1902 V, p. 62.

138) R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, pp. 84 - 91; B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 159 - 161; M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900 - 1901, p. 93; J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 2(3), 1 September 1904, p. 58).

139) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa 1899-1902 V, p. 61.

geleë om 'n aanvaller in te wag. Daar was ook 'n paar nadele aan die posisie verbonde. In die eerste plek was daar slegs twee ontsnappingsroetes. Na die ooste kon daar deur die Watervaldrif oor die Wilgerivier uitgewyk word. Na die noordooste het 'n pad deur die Wadrif in die Olifantsrivier geloop. Die eerste roete kon maklik versper word deur 'n hulpkolonne vanuit Middelburg en die tweede kon deur 'n flankbeweging van die vyand afgesny word. 'n Tweede nadeel was die verskil in sterkte. Viljoen het net meer as 'n duisend man gehad terwyl Paget nagenoeg vyfduisend onder sy bevel gehad het. Paget het verder oor ten minste nege kanonne beskik teenoor Viljoen se twee gelapte stukke.¹⁴⁰

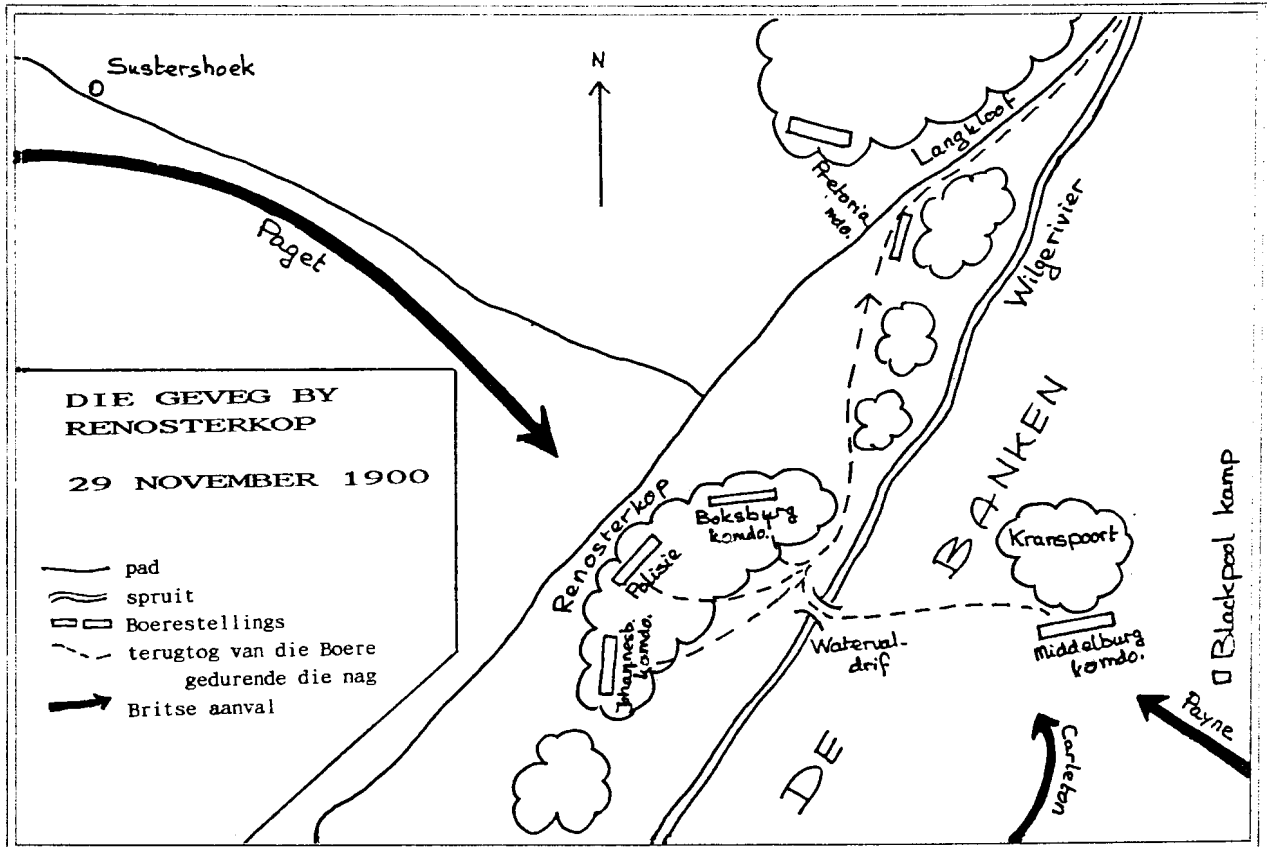
Viljoen het sy beskikbare kragte intelligent verdeel. Hy het die noordoostelike terugvalroete gekies, sy waens daarlangs na die Bosveld gestuur en die uitgang beveilig met vierhonderd man van die Pretoriakommando onder kmdt. S.P. Erasmus. Die pad oor die Wilgerivier moes ook beveilig word omdat genl.maj. N.G. Lyttelton vanuit Middelburg Viljoen se stelling van agter bedreig het. Hier het hy tweehonderd Middelburgers op Kranspoort geplaas. Vir die posisie by Renosterkop het hy vyfhonderd man beskikbaar gehad; op sy linkerflank die Johannesburgkommando, in die sentrum die polisie en op die regterflank die Boksburgkommando. Sy enigste berekende kans wat hy geneem het, is dat Paget dalk die pad na Wadrif met 'n sterk flankbeweging sou kon afsny.¹⁴¹

Teen ligdag op 29 November 1900 het Paget met 'n frontale aanval op die Johannesburgers begin. Die bombardement, wat die hele dag aangehou het, kon maklik uitgevoer word, aangesien die artilleriestelling onsigbaar vir die Boere was. Die aanvallers kon slegs die laaste honderd meter deur die Boere gesien word, maar in dié ruimte het elke aanval doodgeloop.¹⁴² Die merkwaardigste - en moeilik verklaarbare - aspek van die geveg by Renosterkop was dat Paget vir vyftien uur lank aanhoudend probeer het om Viljoen se posisie deur middel van frontale aanvalle te verower. Selfs al sou die posisie waardevol vir een van twee partye gewees het, moes Paget nog probeer het om deur middel van 'n flankaanval Viljoen se enigste vlugroete af te sny om hom tot oorgawe te dwing. Teen die agtergrond van sy opdrag was nie die posisie van Renosterkop van belang nie, maar die uitskakeling van Viljoen se mag. Daar is 'n moontlikheid dat Paget te veel vertrou het op die aanvallers wat Renosterkop vanuit die weste moes aanval. Inderdaad kon 'n vasberade en tydige aanval van dié kant af die situasie vir Viljoen uiters moeilik gemaak het. Korrekte strategiese beplanning het egter juis ten opsigte van hierdie twee aspekte gefaal.

-----
140) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa 1899-1902 V, p. 62.

141) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 161 - 164.

142) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 2(3), 1 September 1904, p. 58).

Nog voor sy vertrek uit Pretoria het Paget opdrag aan Lyttelton gegee om sy aanval op die 29ste vanuit Middelburg te ondersteun. Lyttelton het twee kolonne opdrag gegee om die bevel uit te voer. Een kolonne van omtrent tweeduisend man en ses kanonne moes onder kol. G.D. Carleton van Groot Olifantstasie af na die Wilgerivier optrek en die ander, seshonderd en vyftig man met vier kanonne onder kol. R.S. Payne, moes vanuit Middelburg na Kranspoort opruk. Al twee groepe was vir die Britte nutteloos gedurende die geveg. Carleton het 'n dag te laat vertrek en Payne se bevel was ontoereikend. Carleton het byna die Middelburgkommando die loef afgesteek, maar was ook nie in staat om die Wilgerivier oor te steek nie.¹⁴³ Indien hierdie mag tydig en effektief toegeslaan het, kon Paget se frontale aanvalle suksesvol gewees het. Dit is moontlik dat Paget daarop gereken het, maar dit laat die vraag onbeantwoord waarom hy hom nie van so 'n belangrike detail vergewis het nie. Nietemin het hierdie versuim groot sukses aan Viljoen besorg en was tegelykertyd 'n bittere afskeidsgeskenk vir Roberts, wat op dieselfde dag die opperbevel aan Kitchener oorgedra het.¹⁴⁴

143) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa 1899-1902 V, pp. 61 - 63.

144) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa 1899-1902 VII, appendix 1, p. 8.

Na oorleg met sy offisiere het Viljoen in die nag van 29 November bevel gegee dat Renosterkop ontruim moet word. In die geveg van vyftien uur het dit net twee burgers se lewens gekos teenoor meer as tagtig gesneuweldes aan Britse kant. Die herhaaldelike aanvalle het die kommando se ammunisievoorraad bykans uitgeput. Die oormag van die Britte was groot en die volgende dag kon aanvalle ook van die westelike kant verwag word. Daar was slegs een moontlike pad vir 'n terugtog. Hierdie situasie moes opgeweeg word teen 'n poging om die onbelangrike posisie te behou.¹⁴⁵ Viljoen het ongetwyfeld die korrekte besluit geneem om Renosterkop te ontruim.

Die terugtog was nog nie die laaste van die geveg nie. Paget het 'n sterk ruiterafdeling gestuur om Viljoen te agtervolg en gevolglik het daar nog 'n geveg in die Langkloof plaasgevind. Hierdie agtervolging het Viljoen gedwing om verder na die weste tot aan Bothasberg te beweeg waar 'n tyd lank gerus is.¹⁴⁶ In sy boek het Viljoen heelwat aandag bestee aan Paget se onbehoorlike behandeling van twee van Viljoen se adjudante wat 'n boodskap aan hom moes oordra. In die boodskap sou Viljoen sy verontwaardiging uitgespreek het oor Paget se behandeling van vroue en kinders.¹⁴⁷ Geen dokumentêre bewyse kon vir hierdie beskuldigings gevind word nie.

Viljoen het na die meer sentrale en oostelike deel van sy bevelsgebied getrek waar daar baie werk vir hom gewag het. Dit was 'n omvattende opdrag om die oorlogvoering in sy gebied te lei. Hy moes self die bevel van die krygsraad aan die kommando's in sy gebied oordra en hulle onder sy bevel bring.¹⁴⁸ Die veiligheid van sy distrik was 'n tweede probleem. Burgers het nog steeds gedros, oorgeloopt en waardevolle inligting aan die vyand verskaf.¹⁴⁹ Viljoen was tereg bekommerd dat sy skuilplekke en bewegings op hierdie manier aan die Britte bekend kon word.¹⁵⁰ Afgesien van hierdie besondere pligte het die algemene opdrag gekom om die veggees te verhoog en die vyand skade te berokken. En dit moes alles gebeur teen die agtergrond van die oproerige Pedi wat met oortuiging die Britte se kant gekies het.¹⁵¹

---

145) TAB, Genl. S.W. Burger aanwys, 2, afskrif heliogram, B.J. Viljoen - (vermoedelik) S.W. Burger, 1 Desember 1900.

146) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 174.

147) Ibid., pp. 171 - 173.

148) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900 - 1901, p. 101; B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 176.

149) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 177.

150) TAB, Archives of the Intelligence Officer to the Military Governor, 45/00, telegram, Intelligence dept, Pretoria - Military Governor, Pretoria, 14 November 1900.

151) P. Warwick, Black people and the South African War 1899-1902, p. 96.

Hierdie nuwe taak moes Viljoen selfstandig verrig. Uiteraard het hy onderge- skik gebly aan Botha as Kommandant-generaal, maar in sy bevelsgebied was geen ander offisier bo hom aangestel nie. Vermoedelik het hy as gevolg van hierdie nuwe situasie die rang van assistent-kommandant-generaal gekry. Dit is egter onseker of hier inderdaad sprake van 'n hoër militêre rang is. Moontlik moet hier gedink word aan 'n offisier met die rang van generaal wat as hoogste be- velhebber die funksie van assistent-kommandant-generaal in dié gebied vervul het. Daar heers ook onduidelikheid oor die datum van hierdie aanstelling. Krüger noem Oktober sowel as Desember 1900.¹⁵² Briewe van Viljoen uit Desember 1900 is inderdaad as "B.J. Viljoen, ast.Comdt.Genl." onderteken.¹⁵³

In Desember het Viljoen by Bothasberg gebly. Dingaansdag is daar gevier, wat ongetwyfeld tot 'n goeie gees van eensgesindheid bygedra het. Die voormalige Staatsartillerie is onder Viljoen se bevel geplaas en om die bevelstruktuur te verbeter het hy met Botha se toestemming kommandant Muller tot assistent- veggeneraal bevorder.¹⁵⁴ Om 'n offensiewe aksie voor te berei het Viljoen met 'n aantal offisiere 'n uitgebreide verkenning uitgevoer om die beste aanvals- moontlikheid te identifiseer.¹⁵⁵ Hierdie verkenning het gelei tot die aanval op Helvetia op 29 Desember 1900, 'n geveg wat net soveel bygedra het tot Vil- joen se roem as die slag by Vaalkrans.

Helvetia was een van die Britse stellings wat die pad van Machadodorp na Lyden- burg beskerm het. Hierdie pad is gebruik om die Britse garnisoen in Lydenburg twee maal per week van voorrade te voorsien. Helvetia was slegs twaalf kilome- ter noord van Machadodorp en Waterval-Boven geleë, ongeveer halfpad tussen die Elands- en Krokodilrivier. Die nabyheid van ander Britse garnisoene het die aanval 'n gewaagde onderneming gemaak.¹⁵⁶

Die plan was dat Viljoen se burgers Helvetia van twee kante sou aanval. Tege- lykertyd sou 'n skynaanval op Swartkoppies plaasvind wat die volgende Britse garnisoen op die pad na Lydenburg was. Dié aanval moes voorkom dat die Britte die garnisoen van Helvetia van dié kant te hulp sou snel. Die grootste gevaar was uiteraard die nabygeleë spoorlyn en die moontlikheid dat die Britte daar- deur vinnig versterkings sou kon aanvoer. Om dit te voorkom, sou genl. Tobias

-----
152) D.W. Krüger, Boere-generaal maak revolusie in vreemde land, (Die Huisgenoot, 25 Januarie 1974); C.J. Beyers, Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV, pp. 780 - 781.

153) TAB, Preller-versameling 36, pp. 72 - 73; Generaal C.H. Muller-versameling 1, lêer 1, brief B.J. Viljoen - C.H. Muller, 27 Desember 1900.

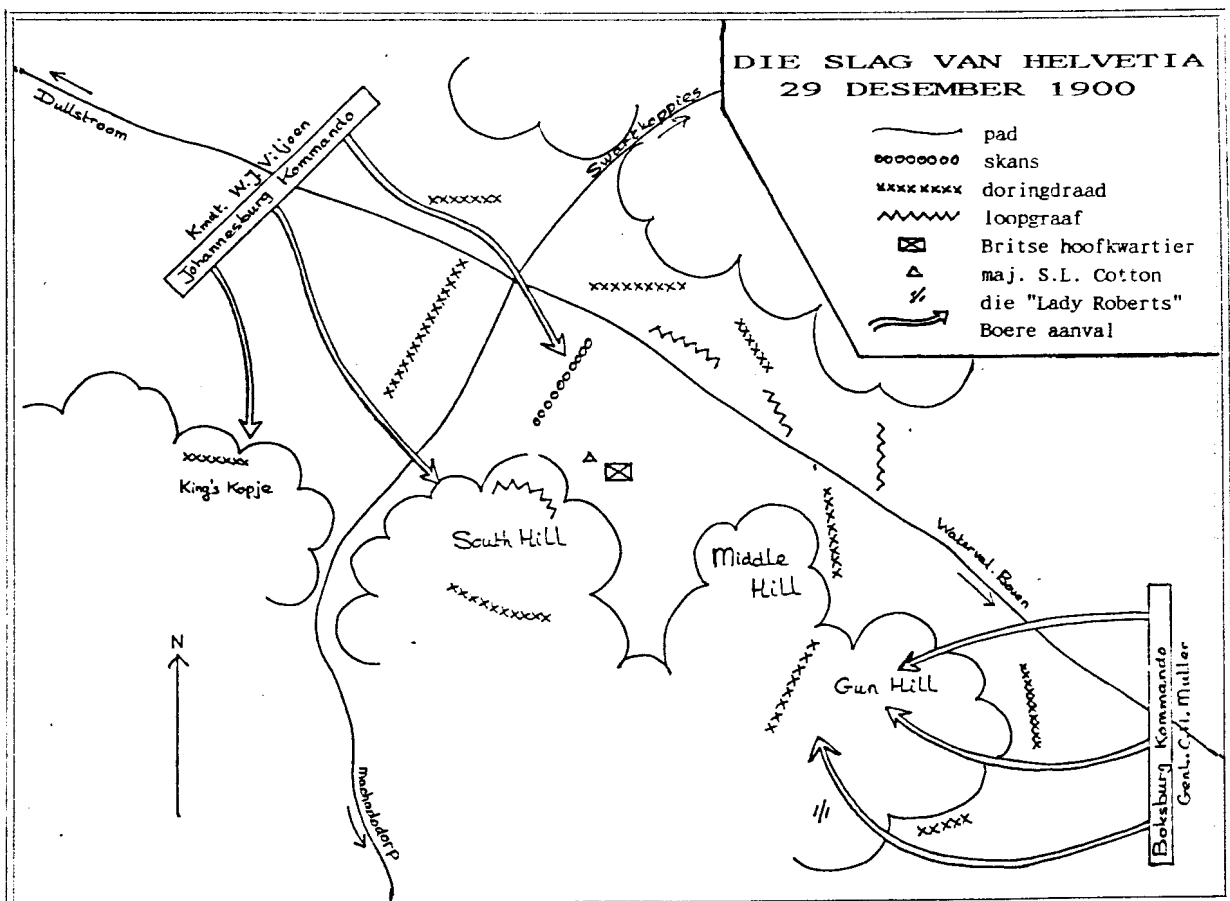
154) C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, p. 101.

155) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 177.

156) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa 1899-1902 V, p. 121.

Smuts Dalmanutha-stasie aanval en die spoorlyn daar afsny.¹⁵⁷ Die aanval sou op 29 Desember 1900 voor dagbreek plaasvind.

In die nag van 28 Desember het Viljoen sy ongeveer seshonderd man deur die veld van die laer in die Steenkampsberge in die rigting van Helvetia gelei, 'n tog wat Wynand Viljoen onthou het as een van sy swaarste ervarings - veral vanweë die gevaar van "kleindood" as gevolg van uitputting.¹⁵⁸ Nog voordat die aanval om 03:30 sou begin, is berig ontvang dat Smuts se aanval op Dalmanutha nie kon voortgaan nie. Viljoen is deur Botha aangeraai - of soos Rothmann sê, beveel - om ook sy aanval af te gelas.¹⁵⁹ Dit was egter nie meer moontlik nie en waarskynlik was Viljoen ook nie bereid om die raad of bevel te volg nie. Hierdie verwikkeling het die gevaar van die aanval aansienlik vergroot. Om moontlike Britse versterkings vanuit Machadodorp of Belfast voor te keer, het Viljoen self wes van Helvetia posisie ingeneem met die gewese Staatsartilleriekorps en 'n veldkornetskap Lydenburgers.¹⁶⁰

157) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900 - 1901, pp. 101 - 102.

158) TAB, Aanwins A 1063, Die ervaringe van kmdt. Wynand J. Viljoen, p. 10.

159) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 2(4), 1 Oktober 1904, p. 81); M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900 - 1901, p. 102.

160) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 179.

Veldkornette P. Myburgh en J. Ceronie wat die Britte op Swartkoppies sou besig hou, het in die nag verdwaal en moes onverrigter sake terugkeer. Die hoofaanval is met mening uitgevoer: genl. Muller met die Boksburgkommando en die Johannesburgse Polisie op Gun Hill aan die oostekant en kmdt. Wynand Viljoen met sy Johannesburgers aan die westekant van die reeks versterkings. Muller het die kamp op Gun Hill oorrompel - daar was selfs geen wagposte nie. Die Britte het swaar verliese gely, Muller vermeld sestig dooies en gewondes¹⁶¹, waarvan verskeie nog in hul tente gelê het toe hulle geskiet is.¹⁶²

Die aanval van die Johannesburgers was minder suksesvol. Hulle vyandelike teiken was sterker as Gun Hill en na dagbreek was daar nie juis geleentheid om die aanval voort te sit nie. Deurdat die aanval op Swartkoppies misluk het, het die Britte die geleentheid gekry om die Boere daarvandaan met 'n sterk mag en twee kanonne aan te val.¹⁶³

Ondanks die teenslae het Viljoen se mag 'n groot buit verower. In sy verslag noem hy drie waens, 130 trekosse, 11 muile, 25 perde, Lee Metfordgewere en patrone, waaronder dum-dum koeëls.¹⁶⁴ Die grootste buit was 'n 4.7 skeepskanon, die "Lady Roberts", wat op Gun Hill verower is en na die slag na Tautenberg vervoer is. Die kanon was nie vir die Boere van veel nut nie, want die wa met granate moes in 'n hewige haelstorm agtergelaat word. Daar is wel onsuksesvol gepoog om self geskikte ammunisie vir die groot kanon te vervaardig.¹⁶⁵

Die simboliese waarde van die verowering van die "Lady Roberts" was egter die belangrikste. Dit was die laaste van die 31 kanonne wat deur die Boere verower is.¹⁶⁶ Deur die hekeldig van F.W. Reitz het die gebeurtenis nog meer aandag gekry. Dit het aanleiding gegee tot 'n wanvoorstelling. Genl. Viljoen was in beheer van die aanval op Helvetia, maar die kanon is deur genl. Muller en sy Boksburgers verower. Tog het die eer in groot mate na Viljoen gegaan. Iets van naywer is herkenbaar in Muller se herinneringe. Hy gee in sy boek 'n gesprek weer waarin vertel word dat Muller die kanon verower het en dat dit nou in Viljoen se besit is. Die hoorders se reaksie was: "Dis net wat 'n mens van hom (Viljoen) kan verwag."¹⁶⁷

---

161) C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, p. 103.

162) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900 - 1901, p. 102.

163) C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, p. 104.

164) TAB, Preller-versameling 1, pp. 245 - 249.

165) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 186 - 187.

166) TAB, FK 1796, p. 96, List of guns captured from British.

167) C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, p. 105.

Daar is inderdaad grond vir hierdie karakterisering van Viljoen. Hy het graag in die kalklig gestaan en eerbetoen het sy ego op 'n besondere wyse gestreel. In sy eie boek beskryf hy 'n gesprek onder die weggevoerde Britse gevangenes. Na 'n verwysing na die generaal, vra een van die Britte, wat besonder beïndruk was deur die drag slae wat hulle gekry het: "Who is he? De Wet or Viljoen?"¹⁶⁸

Tot vandag toe prikkel die verowering van die "Lady Roberts" die verbeelding. H.C. Viljoen gaan selfs so ver dat hy Viljoen die kanon eiehandig laat verower en hy laat Winston Churchill sê dat, indien dit deur 'n Britse offisier gedoen was, hy beslis met dekorasies oorlaai sou wees - 'n beskrywing waarin hy ooglopend die gebeure by Vaalkrans en Helvetia verwar.¹⁶⁹

Benewens die gebuite goedere en die voorrade wat vernietig is, het die aanvallers ook 'n groot aantal Britte krygsgevangene geneem. Viljoen verwys na een kaptein, drie luitenanten en 230 manskappe.¹⁷⁰ Die offisiere is ooreenkomstig die beleid in 'n huis op Roosnekal gevangene gehou. Kort daarna is die manskappe aan die Britse bevelhebber te Middelburg oorhandig.¹⁷¹ Hoewel die meeste gewonde Britse soldate agtergelaat is, is vier gewondes tog meegevoer. Op 30 Desember het Viljoen 'n boodskap aan genl.maj. H.L. Smith-Dorrien in Belfast gestuur waarin hy gevra is om die vier gewondes te kom haal. Hy het in dieselfde brief gevra dat die twee burgers wat op Helvetia gesneeu het, begrawe sal word. Verder het hy gemeld dat die liggewonde kapt. Kirkie saam met drie luitenanten gevangene geneem is. Hy het sy brief soos volg afgesluit: "Ik was verplicht om 'Lady Roberts' weg te nemen zijnde zij een ongewenschte inwoner van Helvetia. Zij is in goede welstand en heel tevreden met haar lot."¹⁷² Smith-Dorrien het in sy antwoord sy erkentlikheid vir Viljoen se hoflike optrede betuig. Betreffende die skeepskanon het hy opgemerk: "The 'Lady Roberts' has a great dislike to being out of doors at night, especially in wet weather, and I trust that, if she remains any time visiting you, that you will provide suitable warm wraps for her. I would also recommend flannel next to the skin."¹⁷³ Ongetwyfeld was dit die styl en soort optrede wat Viljoen geniet het - en sý interpretasie van 'n "gentleman's war".

Nie elke Brit kon Smith-Dorrien se houding ewenaar nie. Met 'n woordevloed probeer H.W. Wilson om die oorwinning van die Boere te verander in 'n oorwin-

-----

168) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 184.

169) H.C. Viljoen (red.), Viljoen-Gedenkboek, p. 113.

170) TAB, Preller-versameling 1, pp. 245 - 249.

171) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 185.

172) TAB, Preller-versameling 36, p. 73, brief, Viljoen - Smith-Dorrien, 31 (moet wees 30) Desember 1900.

173) TAB, Preller-versameling 36, p. 72, brief, Smith-Dorrien - Viljoen, 30 Desember 1900.

ning vir Britse moed en dapperheid. Hy gee 'n uitvoerige beskrywing van die wagposte se moeite om in die stikdonker nag iets te gewaar. Viljoen sou 'n mag van tweeduisend man tot sy beskikking gehad het en desondanks het hulle hul gevangenes as skild teen die Britse vuur gebruik. En hoewel die Boerekrygsgevangenes op St. Helena en Ceylon uitstekende versorging geniet het, het hulle die Britse krygsgevangenes nouliks kos gegee.¹⁷⁴

Ten opsigte van een aspek was Wilson se beskrywing heeltemal korrek - die Britse besetting op Helvetia is vooraf gewaarsku dat 'n aanval van die Boere verwag kon word. Dit het duidelik geword op die krygsraadsitting wat gehou is om die optrede van majoor S.L. Cotton van die 1st Battalion The King's Liverpool Regiment, wat in bevel was op Helvetia, te bespreek. Hy is tydens die geveg ernstig gewond en die ondersoek na sy optrede kon dus eers op 17 September 1901 plaasvind. Tydens die krygsraadsitting is bewys gelewer dat die bevelhebber bewus was van die vermoede dat die Boere 'n aanval beplan het.¹⁷⁵ Die oorrompeling was so volkome dat daar voor die oorgawe nie sprake van 'n geveg was nie. As gevolg van sy lakse optrede is maj. Cotton uit die diens ontslaan.¹⁷⁶

Ben Viljoen het die jaar 1900 op 'n hoogtepunt afgesluit - dit was die toppunt van sy roem. Hy het van 'n betreklik onbekende kommandant aan die Natalse front tot een van die bekendste generaals gevorder en sy naam was in die binne- en buiteland bekend. Die jaar 1901 het egter ander dinge vir Viljoen ingehou as wat hy by die jaarwisseling moontlik self van sy vooruitsigte gedink het.

---

174) H.W. Wilson, After Pretoria: The guerilla war, pp. 355 - 359.

175) TAB, FK 1796, p. 156, telegram, Intelligence Officer, Lydenburg - Officer in Command, Helvetia.

176) Ibid., pp. 24 en 152.

Ben Viljoen as generaal tydens die oorlog. Die foto is waarskynlik in 1901 in Pelgrimsrus geneem.

Ben Viljoen in fantasieuniform in die VSA.

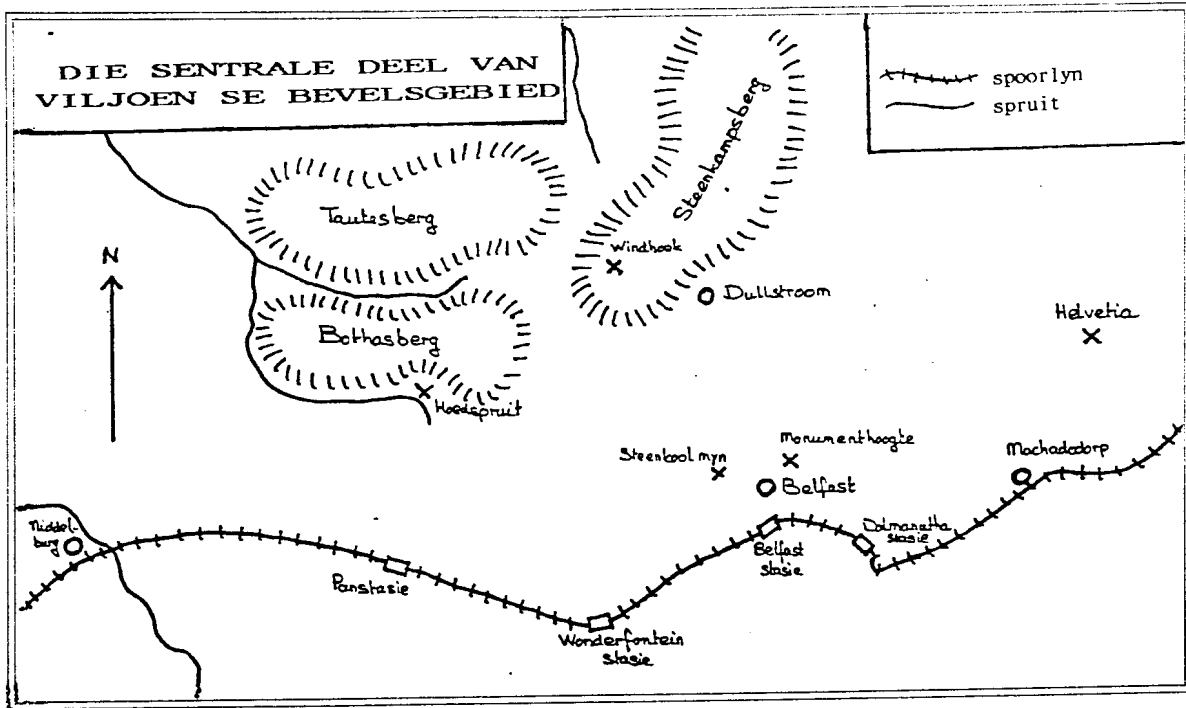
Vir Ben Viljoen het die jaar 1901 op dieselfde hoë noot begin as waarop die vorige jaar geëindig het. Aan die begin van die jaar het genl. L. Botha die offisiere in Oos-Transvaal byeengeroep. Op 5 Januarie is 'n krygsraadsvergadering op Hoedspruit, oos van Middelburg, gehou. Daar is besluit om op 7 Januarie 'n aantal punte van die Delagoaspoorlyn gelyktydig aan te val. Die aanval sou in die noorde deur generaals B.J. Viljoen en C.H. Muller, en in die suide deur C. Botha en T. Smuts gelei word. As aanvalsplekke is Panstasie, Wonderfontein, Belfast, Belfaststasie, Dalmanutha en Machadodorp gekies. Belfast en Machadodorp het oor die sterkste Britse garnisoene besik.¹

Deurdat die suksesvolle aanval op Helvetia nog maar kort tevore plaasgevind het, was die Britte op hul hoede - veral in die Belfastomgewing. Dit kon die aanval bemoeilik. Leyds gaan egter te ver wanneer hy beweer dat Viljoen se aanval by Helvetia Botha se groter planne gedwarsboom het.² Leyds se kritiek word ook nie deur Amery se beskrywing gesteun nie. Intendeel, hy veronderstel dat die beplanning van die aanval op 7 Januarie juis die gevolg van die sukses by Helvetia was.³ Viljoen vertel self dat hy en Botha gesels het oor die effek wat die geveg by Helvetia moontlik op die voorgenome aanval kon hê. Hy wys egter op 'n baie belangriker knelpunt. Die beplanning was baie ambisieus en het baie hoë eise aan die kommunikasie gestel.⁴ As daar iets verkeerd sou gaan, en verstandige aanvoeders hou daarmee rekening, sou slegs 'n vinnige en betroubare wyse van kommunikasie die probleme kon uitstryk. Die aanval sou in die nag plaasvind. Die gebruik van heliografie was dus uitgesluit en rapportgangers sou slegs met moeite die spoorlyn met sy blokhuse en draadversperrings kon oorsteek. Of Viljoen hierdie probleme tydens die krygsraad geopper het, is nie duidelik nie. Miskien het hy dit na die aanval as 'n moontlike oorsaak van die terugslae geïdentifiseer. Hy was in elk geval reg in die opsig dat die moeilike kommunikasie grootskaalse optrede deur die Boere byna onmoontlik gemaak het.

Viljoen het kmdt. P.F. Trichard aangesê om die westelike stasies Pan en Wonderfontein met die Middelburgkommando aan te val. Dalmanutha en Machadodorp was die Lydenburgers se doelwit en Viljoen en Muller sou Belfast probeer inneem.

-
- 1) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 191 - 194.
  - 2) TAB, W.J. Leyds-huisargief, 3, ongepubliseerde artikel oor Viljoen.
  - 3) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, pp. 122 - 124.
  - 4) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 194.

Ondanks koue, mis en reën was al die aanvallers in die nag van 7 Januarie op hul poste aan die noordekant van die spoorlyn en het die aanval om middernag begin. Aan die suidekant was die gang van sake minder suksesvol. Baie van die manne het in die duisternis verdwaal of op mekaar begin vuur. Die aanvalle op Pan, Wonderfontein, Dalmanutha en Machadodorp het misluk. Slegs by Belfast is sukses behaal.⁵

Die toegang tot Belfast sou op twee punte aangeval word: Monumenthoogte ten ooste van Belfast en die forte en steenkoolmyn aan die westekant. Sodra hierdie twee punte in Boerehande was, sou die dorp self aangeval word. Hierdie aanvalle sou van die suidekant ondersteun word deur Chris Botha se bestorming van die stasie. Muller met die Boksburgers en Johannesburgers het Monumenthoogte na 'n hewige geveg beset. Maj. J.F. Wolmarans met die artilleriste het die forte by die steenkoolmyn ingeneem en so vir Viljoen met die polisie die pad vir die aanval op die dorp gebaan. Hy het hierdie aanval ook begin, maar die teëstand van genl. H.L. Smith-Dorrien se garnisoen van 1 300 man was verbete. Wat Viljoen die meeste sorg gebaar het, was die feit dat hy geen kontak met Botha se aanvallers kon maak nie. Hy was nie seker of dié aanval ooit plaasgevind het nie. Sy eie aanval het ook te veel tyd in beslag geneem. Hy was bewus daarvan dat hy na dagbreek 'n artilleriebombardement kon verwag en

5) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 2(5), 1 November 1904, p. 110).

daarom het hy dit wys geag om die aanval te staak.⁶

Hoe kan Viljoen se rol hier geëvalueer word? Het hy verantwoorde beslissings geneem en in beheer van sake gebly? In die eerste plek is dit duidelik dat hy vir homself die gevaarlikste en belangrikste aanvalspunt uitgekies het. Hy was beslis nie die man om self aan die veilige kant te bly nie. Maar dit is ook duidelik dat hy tydens die aanval op die agtergrond gebly het. Hy was in bevel van die reserwemagte en sou slegs die laaste en finale aanval op die dorp self doen. Deur hierdie beplanning was Viljoen deurentyd tydens die geveg in staat om op enige gebeure te reageer. Dat hy teen die oggend liever die geveg beëindig het as om sy mense aan 'n vyandelike artilleriebeskieting bloot te stel, getuig van sy insig. Die doel van die aanval was nie om Belfast of enige ander plek te beset nie, maar om die vyand skade te berokken en moontlike buit te verower. Dit moes die Boere motiveer en die veggees aanwakker. Die aanval op Belfast was nie 'n doelwit nie maar 'n middel - en as sodanig nie 'n bombardement op sy troepe werd nie. Viljoen het dus by Belfast getoon dat hy 'n waardige generaal was.

Botha se beplanning van die grootskaalse aanvalle op die spoorlyn het vermoedelik verband gehou met Kitchener se proklamasie van 20 Desember. In die proklamasie het hy goeie behandeling en beloning voorgehou aan die Boere wat bereid was om oor te gee.⁷ Die bekendmaking van hierdie beloftes en aanbiedinge het met Viljoen se aanval op Helvetia saamgeval. Die daaropvolgende aanvalle op die spoorlyn het Kitchener van 'n welsprekende antwoord voorsien.

Viljoen het ook persoonlik op die proklamasie gereageer. Smith-Dorrien het 'n eksemplaar daarvan aan hom gestuur en in 'n begeleidende brief belowe dat offisiere wat positief op Kitchener se aanbod reageer, selfs nog beter behandeling kon kry indien hulle bereid was om daarvoor te betaal.⁸ Viljoen het in sy antwoord die proklamasie afgewys as 'n "snoode beleediging" en 'n poging om mense tot ontrouheid teenoor hul land en volk aan te spoor. Hy kon nie nalaat om daarop te wys dat die wegvoering van sieklike burgers en die vernietiging van hul huise, nie ooreengestem het met die trant van die proklamasie nie.⁹

Kitchener se proklamasie was deel van 'n georganiseerde aksie om vrede te bewerk deur die Boeremagte tot oorgawe oor te haal. Vroeg in Desember 1900 is

---

6) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 194 - 199; M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse Burger te velde 1900-1901, pp. 111 - 117; R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, pp. 113 - 120.

7) TAB, Preller-versameling 36, p. 71, Kitchener se proklamasie.

8) Ibid., p. 70, brief, Smith-Dorrien - Viljoen, 3 (moet wees 30) Desember 1900.

9) Ibid., p. 74, brief, Viljoen - Smith-Dorrien, 1 Januarie 1901.

daar 'n vredeskomitee in Belfast onder leiding van advokaat Meyer de Kock gestig. Ook elders was daar aktiwiteite van Boere wat na die Britte oorgeloop het. Op 'n vergadering in Pretoria is hulle vriendelik deur Kitchener toegesprek. Sy rede is in Hollands en Engels gedruk en sou saam met die proklamasie versprei word. Om die effek van die proklamasie te versterk, sou dit persoonlik deur afgevaardigdes van die vredeskomitee by die Boerekommando's toegelig word.¹⁰

De Kock het hierdie taak by die kommando's in die omgewing van Belfast en Bothasberg probeer verrig. Die brandwagte het hom gevang en Viljoen het Muller opgedra om die saak verder te hanteer, omdat hy self op pad was om Louis Botha suid van die spoor te ontmoet. By nader ondersoek het geblyk dat De Kock verskeie briewe en dokumente by hom gehad het - waaronder 'n naamlys van vooraanstaande burgers wat die wapens neergelê het en wat die nog veggende burgers aangemoedig het om dieselfde te doen. Muller het De Kock na Tautesberg gestuur waar 'n krygshof onder voorsitterskap van landdros G.F. Joubert van Lydenburg die saak verhoor het.¹¹

Daar kon verskeie klagtes teen De Kock gelê word. Hy het uit die veldkornetskap Steenkampsberg gedros en was van voornemens om ook ander burgers ontrou aan die wettige regering te maak.¹² Hierdie klagtes was ernstig genoeg, maar daar het ook nog 'n gerug oor hom die rondte gedoen. Hy sou aan Kitchener die raad gegee het om die vroue en kinders in konsentrasiekampe te plaas om sô die burgers tot oorgawe te dwing.¹³ Muller se verslag skep die indruk dat hierdie bewering op dokumentêre bewys berus het¹⁴ en Wynand Viljoen beweer dat hierdie getuienis gekom het van 'n persoon wat aan Britse gevangenskap ontsnap het.¹⁵ Ben Viljoen vertel ook van hierdie gerug, maar in die Nederlandse uitgawe van sy boek plaas hy tog 'n kanttekening daarby wat sy twyfel daaroor laat blyk.¹⁶

Vermoedelik het hierdie gerug geen rol by die verhoor gespeel nie. De Kock is weens hoogverraad ter dood veroordeel en die vonnis is deur die Regering bekragtig.¹⁷ Twee generaals maak aanspraak daarop dat hulle opdrag gekry het om

---

10) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa 1899-1902 V, pp. 92 - 93; A.M. Grundlingh, Die "Hendsoppers" en "Joiners", pp. 84 - 86

11) C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, pp. 112 - 113.

12) A.M. Grundlingh, Die "Hendsoppers" en "Joiners", p. 96.

13) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 2(5), 1 November 1904, p. 111).

14) C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, p. 112.

15) TAB, Aanwins A 1063, Die ervaringe van Kmdt. Wynand J. Viljoen, p. 10.

16) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 208; A.M. Grundlingh, Die "Hendsoppers" en "Joiners", p. 96.

17) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 208; C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, p. 113.

die vonnis uit te voer. Muller vertel dat Viljoen die opdrag aan hom gegee het en dat hy De Kock in kennis gestel het. Sy gedetailleerde verslag klink baie geloofwaardig. Viljoen vertel dat die Regering hom die opdrag gegee het en dat hy dit uitgevoer het. Sy verslag is ook met talle besonderhede versier en klink net so geloofwaardig soos Muller s'n.¹⁸ Jan Viljoen vertel verder dat familieleden en vriende van De Kock 'n petisie opgestel het om genade vir hom te vra. Daarop het die burgers op kommando 'n petisie opgetrek om die Regering te vra om nie die vonnis te verander nie.¹⁹ Die teregstelling van De Kock is deur kanongebulder en geweervuur begelei.

Die dag tevore het genl. F.W. Kitchener uit Belfast, Machadodorp en Lydenburg 'n aanval geloods op Windhoek, Viljoen se hoofkwartier. In die omgewing van Dullstroom is die Britte op 12 Februarie teruggedwing. Volgens Amery was die Britse aanval van meet af aan tot mislukking gedoem, maar hy gee geen redes vir sy stelling nie.²⁰ Viljoen vertel van 'n verwoede geveg waarby sy maanskappe en dié van Muller dapper gestorm het en die Britse kavallerie laat vlug het. Volgens sy oordeel was dit die infanterie wat die skande verhoed het dat Kitchener sy kanonne en waens moes agterlaat.²¹

Die ontwrigting van Kitchener se vredespoging, die terugslae by die spoorlyn en die mislukte poging om Viljoen se hoofkwartier te verower, het alles daartoe bygedra dat die verhouding met die Britte in hierdie tyd uiters stroef was. Hiervan getuig die mislukte samespreking tussen lord Kitchener en Louis Botha op 28 Februarie,²² terwyl die korrespondensie tussen Viljoen en die Britte ook daarvan getuig.

Hierdie briefwisseling was veral in Februarie 1901 baie intensief. Dit het gehandel oor persone wat die linies wou passeer. Daar was briewe en pakkies vir die gevange Britse offisiere, navrae oor vermiste persone soos oor De Kock en proteste oor die aanhouding van boodskappers. 'n Saak wat baie aandag gekry het, was die versoek aan die Britte om medisyne en verbandgaas deur te laat. Slegs Kitchener was bevoeg om daaroor te besluit en Smith-Dorrien het Viljoen se versoek met 'n begeleidende brief deurgestuur. Daarin adviseer hy

-----

- 18) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 209 - 210.
- 19) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 2(5), 1 November 1904, p. 111).
- 20) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V. p. 199.
- 21) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 203 - 207.
- 22) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse Burger te velde 1900-1901, pp. 149 - 154.

Kitchener om die versoek af te wys, aangesien daar onsekerheid bestaan het oor die welstand van De Kock en ook omdat die Boere in die omgewing van Carolina lede van 'n ambulansafdeling gevange geneem het.²³ Viljoen het glad nie daarvan kennis gedra nie en kon ook nie insien wat dit met die deurstuur van medisyne te doen gehad het nie. Op 20 Februarie het Kitchener gevra vir 'n gespesifiseerde lys van die medisyne wat Viljoen benodig. Viljoen het dit ingelewer, maar op 3 Maart het hy steeds nog niks ontvang nie.²⁴

Dit is merkwaardig dat daar geen verwysing na die skade aan die spoorlyn en die telegraafverbindings in hierdie korrespondensie voorkom nie. Hierdie skade kon maklik aangedui word as 'n verskoning vir vertraging of misverstand. Die skade aan die Oosterlyn was juis in hierdie tyd besonder groot. Tydens die terugtog na Hectorspruit van Julie tot September 1900 het Viljoen, as bevelhebber van die agterhoede, die lyn herhaaldelik gesaboteer. In die offisiële verslag word agtien plekke vermeld waar die lyn herstel moes word. Die reparasietyd het gewissel van enkele ure tot vyf dae.²⁵ Daarna het die tog na Pietersburg plaasgevind en in Oktober en November 1900 is die Delagoalyn slegs vier maal beskadig. Daarna was dit duidelik dat die Boere teruggekeer het. Tydens die maande Desember 1900 tot April 1901 is die aantal sabotasies respektiewelik elf, agt, nege, nege en agt.²⁶ Wanneer 'n gemiddelde reparasietyd van twee dae in berekening geneem word, beteken dit dat dele van die lyn omtrent die helfte van die tyd nie gebruik kon word nie.

Wat die telegraaflyne betref was die toestand nog hagliker. Die rapport oor Februarie 1901 betreffende die verbindingslyne na die ooste gee nie minder as twaalf onderbrekings aan nie.²⁷ Partykeer is die draad net gebreek in samehang met 'n poging om 'n trein op te blaas. Ander kere is die draad en ook die houtpale oor groot afstande verwyder. Schikkerling vertel dat hulle die draad gebruik het om spykers vir hoefysters te smee en dat die pale uitstekende brandhout was.²⁸

Die beskadiging van die telegraaflyne was 'n eenvoudige werk in vergelyking met die opblaas van treine. Die telegraafverbinding met die suide wat vir die

---

23) TAB, FK 1788, p. 118, Viljoen - Smith-Dorrien, 28 Januarie 1901; Smith-Dorrien - Kitchener, 1 Februarie 1901.

24) TAB, FK 1788, pp. 118 - 123, korrespondensie tussen verskeie Britse bevelhebbers en Viljoen; Preller-versameling 36, pp. 75 - 80, briefwisseling tussen Viljoen en verskeie Britse offisiere.

25) E.P.C. Girouard, History of the railways during the war in South Africa, 1899 - 1902, pp. 110 - 113.

26) Ibid., grafiek teenoor p. 192.

27) TAB, FK 1795, p. 106, Staff diary, Lines of Communication East, Febr. 1901.

28) R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, pp. 111 en 135.

Britte so belangrik was, was in Junie 1900 tot drie dae lank buite gebruik en een van die twee telegraaflyne van Pretoria na Pietersburg is so aanhoudend beskadig dat die Britte uiteindelik besluit het om die lyn maar te laat vaar.²⁹

Om die spoorlyn te saboteer, was nie eenvoudig nie. In sy boek gee Viljoen 'n uitvoerige en duidelike uiteensetting van so 'n sabotasie wat in Maart 1901 plaasgevind het. In die eerste plek moes groot versigtigheid aan die dag gelê word by die opstel van die myn. Die Britte het die lyne baie sorgvuldig nagegaan voordat 'n trein daaroor gery het. Dit was nie voldoende om net 'n trein op te blaas nie. Onmiddellik daarna moes dit ook vir buit bestorm word. Die buit kon wapens en ammunisie wees en dit wat van Britse krygsgevangenes geneem is. Dit kon kosvoorrade, kleding en selfs koerante wees om hul eie tekorte aan te vul en die nuushonger te bevredig. As gevolg van onsekerheid oor die kom en gaan van die treine kon dit gebeur dat 'n kommando tot 24 uur lank op een plek vir 'n trein moes wag. En wanneer die trein dan gekom en die myn ontplof het, was daar nog die onbekende faktore om mee rekening te hou: hoe sterk die Britse troepe op die trein was en hoe goed hulle gelei was. Nie elke bestorming van 'n ontspoorde trein was suksesvol nie. En dan kon dit nog gebeur dat 'n Britse pantsertrein wat onverwags opgedaag het, die Boere onder kanonvuur geplaas het sodat hulle met swaar verliese hul buit moes agterlaat.³⁰

Terwyl aktiwiteite soos die opblaas van treine en vernieling van die Britse verbindingslyne nie sonder gevaar vir die Boere was nie, het dit die Britte voortdurend hoofbrekens besorg. Die skade en ontwrigting wat daardeur veroorsaak is, het reeds in Augustus 1900 daartoe gelei dat lord Roberts, die Britse bevelhebber, streng maatreëls ingestel het teen die burgers wat in die omgewing van die plek van sabotasie gewoon het. Die maatreëls het die deportasie van bewoners en die vernietiging van hul besittings ingehou.³¹ Toe die Britte egter begin om orals plaashuise af te brand en vroue en kinders na kampe weg te voer, het dié maatreël oneffektief geword.

Dit is wel duidelik dat Viljoen se aktiwiteite gedurende die laaste maande van 1900 en die eerste maande van 1901 vir die Britte 'n voortdurende bron van kommer was. Hierdie feit het sekerlik daartoe bygedra dat daar besluit is om in April 1901 'n grootskaalse aksie te ontplooi om Ben Viljoen se magsbasis te vernietig, sy aktiwiteite te belemmer en hom en sy mense te vang - as deel van

---

29) R.L. Hippiisley, History of the telegraph operations during the war in South Africa 1899 - 1902, pp. 18 en 38.

30) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 327 - 333; J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 2(6), 1 November 1904, p. 127).

31) S.B. Spies, Methods of barbarism?, pp. 102 - 103.

'n groter strategie van Kitchener oor die hele Oos-Transvaal. Hierdie dryfjag moes 'n einde aan Viljoen se rol in die guerrilla-oorlog maak.

Die beplanning was inderdaad grootskaals. Van Pietersburg, Lydenburg, Belfast en Middelburg moes Britse kolonnes die gebied afsluit, binnedring en verwoes. Amery wys op drie nadele van hierdie uitgebreide onderneming. In die eerste plek het die klem op die gevangeneming van Botha, die Regering en Viljoen se kommando's (wat die oorspronklike hoofdoel van die operasie was) verskuif na die verwoesting van plaashuise en deportasie van die inwoners. In die tweede plek het die omvangryke organisasie ter voorbereiding daarvan, die hele operasie se geheimhouding verbreek. Ten slotte was die onderskeie kolonnes nie beweeglik genoeg om hierdie gebied vinnig en doeltreffend af te sluit en skoon te maak nie. Dit was veral as gevolg van die feit dat 'n groot aantal kanonne onnodiglik saamgeneem is.³²

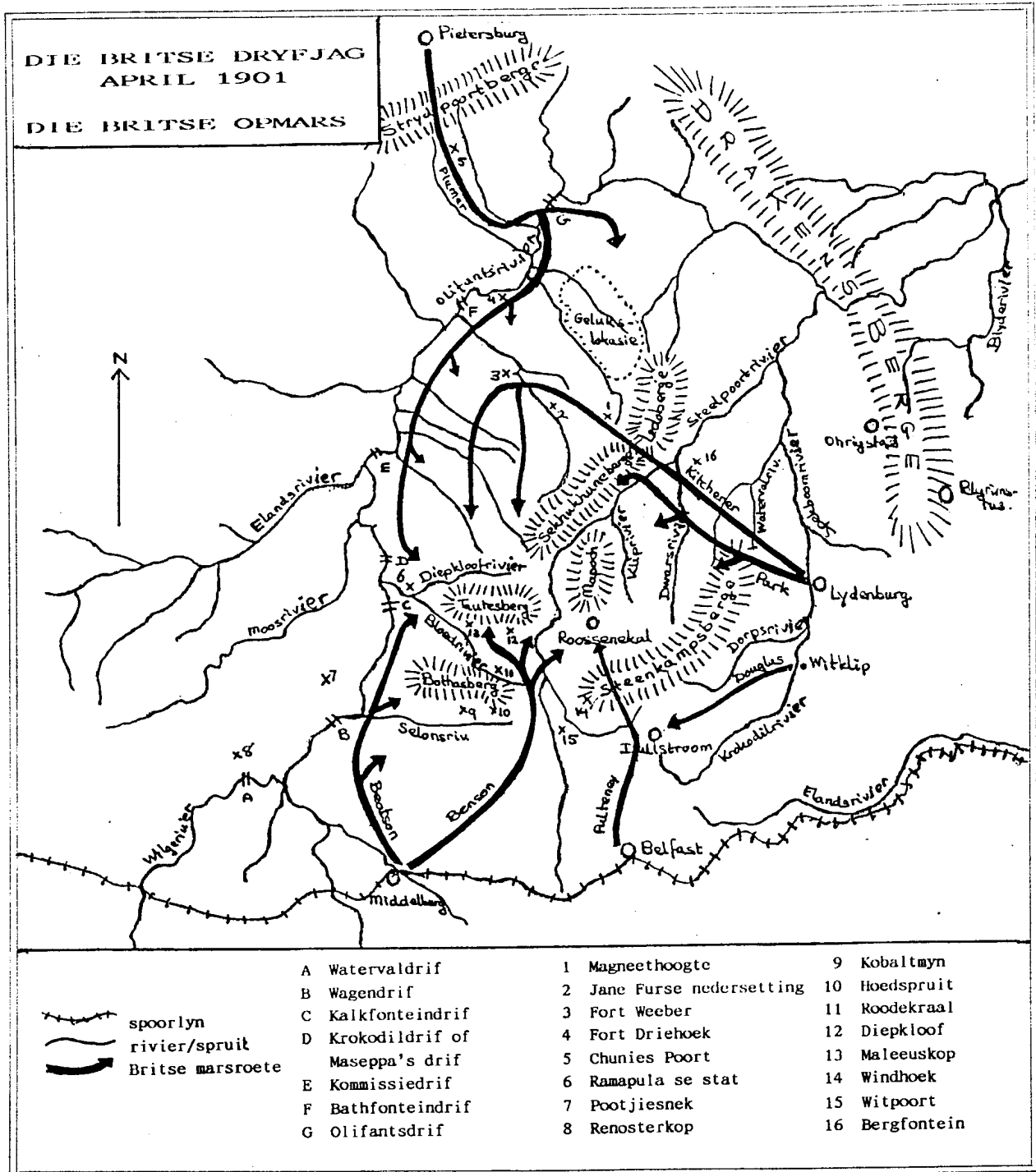
Lt.genl. sir Bindon Blood was in beheer van die dryfjag. Volgens die plan van aksie moes brig.genl. H.C.O. Plumer uit Pietersburg suidwaarts deur die Olifantsriviervallei trek en die driewe beset om sodoende ontsnapping na die weste onmoontlik te maak. Daarvoor het hy 1 200 man en agt kanonne tot sy beskikking gehad.³³ Omdat hierdie operasie oor 'n groot afstand uitgevoer moes word, het genl.maj. S.B. Beatson bevel gekry om met 1 600 man en vier kanonne van Middelburg af na die noorde te trek, die driewe af te sluit en Plumer te ontmoet. Verder is daar vir twee kolonnes vir die suidelike aanval gevorm wat onder bevel van genl.maj. R.S.R. Fetherstonhaugh gestaan het. Een kolonne van 2 200 man en agt kanonne onder bevel van lt.kol. G.E. Benson, moes van Middelburg vertrek, oor Bothasberg gaan en die suidelike uitgang van die Steelpoortvallei afsluit. Die taak van die tweede kolonne van 1 700 man en drie kanonne was om van Belfast af te vertrek en Dullstroom en Roosenekal aan te val. Hierdie kolonne het onder bevel van lt.kol. W.P. Pulteney gestaan. Vanuit die ooste het Blood ook drie kolonnes beskikbaar gehad. Uit Witklip moes lt.kol. W. Douglas met 1 100 man en vyf kanonne na Dullstroom opruk en kol. C.W. Park sou met 800 man en drie kanonne uit Lydenburg vertrek om die noordelike uitgang van die Steelpoortvallei af te sluit. 'n Besondere taak is aan genl.maj. F.W. Kitchener opgedra. Met 1 400 man en vyf kanonne moes hy van Lydenburg af na Magneethoogte en Fort Weeber trek en deur die Olifantsriviervallei suidwaarts beweeg om die gebied skoon te maak. Daar was sowat 11 000 man en 31 kanonne by die operasie betrokke.³⁴

---

32) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, pp. 207 - 208.

33) M.H. Grant, History of the war in South Africa IV, p. 139.

34) Ibid., p. 139; L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, pp. 204 - 207; H.W. Wilson, After Pretoria: the guerilla war, pp. 437 - 438.

Die getalle wat die Britse bronne vir die onderskeie kolonnes aangee, verskil aansienlik, maar die totale kom goed met mekaar ooreen. In navolging van Viljoen word 25 000 dikwels genoem as die getal Britse troepe³⁵ en volgens Wynand Viljoen het die Britse mag selfs 75 000 getel.³⁶ Die Britse bronne sal hier sonder twyfel betroubaarder wees, aangesien Viljoen nie oor dokumente beskik het nie.

Die Britse beplanning is redelik nougeset uitgevoer. Al die oostelike en suidelike kolonnes het oor slegs een gemeenskaplike aanvoerlyn beskik, naamlik die Delagoaspoorlyn. Op 11 en 12 April 1901 het die Boere naby Witbank en Machadodorp treine opgeblaas, sodat die aanvoer van Britse troepe en voorrade versteur is. Gevolglik het die suidelike kolonnes te laat vertrek. Al die kolonnes moes op 14 April vertrek het, maar Beatson is een dag lank vertraag en kon eers die 15de April begin marsjeer, terwyl Benson en Pulteney eers die 16de April op mars gegaan het. Vanweë aanvoerprobleme kon hierdie kolonnes bowendien nie vinnig vorder nie. Die gevolge van hierdie vertraging was nie baie ernstig nie, alhoewel Pulteney se vertraagde opmars Douglas se linkerflank onbeskerm gelaat het. Dit het die Boere die kans gebied om hier 'n teenaanval te doen.³⁷

Die Britte se grootste teenslag was nog voordat die aanval begin het. Die voorbereidings het nie ongemerk plaasgevind nie en sowel die Regering as Botha het die bedreigde gebied verlaat en die spoorlyn na die suide oorgesteek.³⁸ Dit laat die vraag ontstaan waarom Viljoen nie eweneens tydig veiligheid gesoek het nie. Viljoen se eie verklaring is nie baie bevredigend nie. Hy sê dat dit lafhartig sou gewees het om sy laer prys te gee sonder 'n poging tot verdediging.³⁹ Amery veronderstel dat Viljoen onwillig was om te vlug aangesien hy dan sy kanonne sou moes vernietig en al die geriewe in sy laer moes agterlaat.⁴⁰ Hierdie verklaring is ook onaanvaarbaar, aangesien Viljoen duidelik laat blyk het dat die ongerieflike kommandolewe vir hom geen groot beswaar was nie. Die vernietiging van kanonne was vir Viljoen beslis moeilik, alhoewel ammunisie bykans glad nie meer beskikbaar was nie.⁴¹

---

35) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 211; M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse Burger te velde 1900-1901, p. 169 n; H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 114.

36) TAB, Aanwins 1063, Die ervarings van kmdt. Wynand J. Viljoen, p. 10.

37) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, pp. 208 - 209.

38) M.H. Grant, History of the war in South Africa IV, p. 140.

39) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 212.

40) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, p. 210.

41) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse Burger te velde 1900-1901, p. 169.

As generaal was Viljoen verantwoordelik vir sy vegtende burgers en die inwoners van sy bevelsgebied. Sy manskappe was oor die hele streek versprei en dit sou vir hom baie moeilik gewees het om 'n algehele ontruiming uit te voer. Hy sou moontlik afdelings van sy mag aan hul lot moes oorlaat en ook geen beskerming meer aan die talle vroue, kinders en eiendomme in sy bevelsgebied kon bied nie. Daarteenoor kon hy ook geen wesenlike beskerming bied deur te bly nie, aangesien die vyand te talryk was. Wat die verspreiding van sy burgers betref, kon Viljoen dit tot sy voordeel aangewend het. Na die vertrek van Botha en die Regering het hy voldoende tyd gehad om al sy ondergeskiktes van die bedreiging in kennis te stel. Hy kon hulle opdrag gegee het om individueel of in klein groepies aan die omsingeling te ontsnap en daarna weer op vooraf bepaalde punte te ontmoet. Bevelvoerders kon vir hierdie doel aangestel word. 'n Aantal groepe het inderdaad op eie gesag so opgetree, maar moes ook na hul ontsnapping hul eie pad vind. Die groep van Rothmann het op Bergfontein die laaste skote met die Long Tom afgevuur, die kanon vernietig en padgegee.⁴² Viljoen het egter geen sodanige opdragte gegee nie.

Waarskynlik het juis hierdie manier van oorlogvoering Viljoen teen die bors gestuit. Om in 'n geveg die mindere te wees en gedwing te word om terug te val, was vir Viljoen nie te moeilik nie. Die terugtog sou dan eervol wees. Om reeds by voorbaat te vlug was oneervol, soos hy self skryf. As grenspionier het hy die rol van jagter geken, nie dié van opgejaagde nie. As romantikus het die ontwykingstaktiek van die guerrilla-oorlog nie vir hom ooreengestem met die ideale van beskaafde oorlogvoering nie. Muller verklaar selfs dat Viljoen besluit het om soos Cronjé oor te gee⁴³, maar dit is moontlik dat hierdie mededeling beïnvloed is deur Viljoen se verdere lewensloop en gerugte van verraad wat oor hom versprei is. Waarskynlik het daar by Viljoen, vir die eerste keer gedurende die oorlog, die vraag opgekום of dit alles sinvol was. In hierdie geval sou so 'n vraag op 'n kritieke tydstip 'n mate van besluiteloosheid by hom veroorsaak het.

Besluiteloosheid is duidelik waarneembaar in sekere gebeurtenisse en die gebrek aan leiding. Schikkerling verwys na verwarrende bevels en groepies burgers wat hul eie besluite geneem het, hetsy om uit te wyk, hetsy om oor te gee, terwyl ander hul "verdriet in perskesop verdrink" het.⁴⁴ Ook Muller se verslag toon duidelik dat Viljoen nie meer in beheer van sake was nie.⁴⁵ Jan Viljoen

---

42) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse Burger te velde 1900-1901, p. 170. Deur onlangse ondersoek is vasgestel dat die Long Tom nie op Bergfontein nie maar op die plaas Rondebult vernietig is. L. Changuion, Boekbespreking, (Historia 37(2), November 1992, p. 106.)

43) C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, p. 117.

44) R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, pp. 168 - 171.

45) C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, pp. 120 - 122.

veronderstel dat Ben nie die volle omvang van die Britse opmars beseft het nie.⁴⁶

Op een punt is gepoog om die vyandelike opmars te ontwrig. Douglas se onbeskermdes flank het die moontlikheid daartoe gebied. Volgens Grant het die geveg op 16 April plaasgevind en het Muller, wat in hierdie geveg gewond is, Douglas met sewehonderd man aangeval.⁴⁷ Amery laat die aanval van drie kante af plaasvind: Muller met vierhonderd man, Viljoen met vyfhonderd man en Taute met tweehonderd man.⁴⁸ Volgens Muller het die geveg eers op 19 April plaasgevind en te oordeel aan sy kriptiese mededeling, was dit nie 'n groot geveg nie.⁴⁹ In Jan Viljoen se beskrywing is dit nie Muller wat die geveg gelei het nie, maar Wynand Viljoen.⁵⁰ Ben Viljoen self was nie betrokke nie en hy gee ook min aandag aan, wat hy noem, die skermutseling waarin Muller gewond is.⁵¹ Dat die beplande Britse opmars op geen enkele georganiseerde versetspoging gestuit het nie, lyk na 'n verantwoorde stelling, dit dui op die ineenstorting van Viljoen se mag.

Toe Windhoek, Viljoen se hoofkwartier, bedreig is, het hy noordwaarts na Mapochsgronde uitgewyk. Daar het hy die bevel gegee om die waens en kanonne, waaronder die "Lady Roberts", te vernietig en soveel voetgangers as moontlik van rydiere te voorsien, aangesien dit onmoontlik sou wees om te voet aan die omsingeling te ontsnap.⁵² Die eerste poging wat onderneem is, was in 'n suidelike rigting. Daar was inderdaad 'n gaping tussen die kolonnes van Benson en Pulteney. Viljoen het egter te ver na wes beweeg en het sodoende nie die opening gekry nie.⁵³ Gevolglik moes 'n groot deel van sy burgers, kort na hulle vertrek, weer na Mapochsgronde terugkeer.⁵⁴ Dit het die swak veggees nog verder gedemp.

Dit was nie net verspreide groepies burgers wat selfstandig opgetree het nie, maar ook die offisiere in Viljoen se nabye omgewing het eiemagtig gehandel. Dit het Viljoen baie gekwel. Om muitery te voorkom, het hy 'n veldkornet onder

-
- 46) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 2(6), 1 November 1904, p. 128).
- 47) M.H. Grant, History of the war in South Africa IV, p. 143;
- 48) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, p. 209.
- 49) C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, p. 118.
- 50) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 2(6), 1 November 1904, p. 129).
- 51) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 211.
- 52) Ibid., pp. 213 - 214.
- 53) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, p. 211.
- 54) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 215.

arres geplaas en 'n burger tot vyftien houe met 'n sambok veroordeel.⁵⁵ Lt.kol. S.P.E. Trichard vertel dat hy Viljoen oor sy planne uitgevra het. Viljoen het geantwoord dat hy agter sy vluggende kommando aan getrek het. Na sy oordeel kon daar nie met hulle geveg word nie.⁵⁶ Die burgers is bymekaar geroep en toegesprek. Vermoedelik was dit by hierdie byeenkoms dat Viljoen verklaar het dat hy nie langer as generaal wou dien nie. Eers nadat die rebelerende offisiere hom om verskoning gevra en versoek het om nie sy amp neer te lê nie, was hy bereid om die burgers nog 'n keer te beproef.⁵⁷ Sy kommando was toe nog ongeveer 600 man sterk. Baie groepies het, noodgedwonge of vrywillig, hul eie pad gesoek. Ander, soos honderd Boksburgers, het hul wapens en perde aan die agterblywende burgers oorhandig en hulself aan die vyand oorgegee.⁵⁸

Dit was egter nie Viljoen wat die burgers uit die val gelei het nie. Trichard, wat na die oorlog teen Mapoch in 1882-1883 die omgewing goed geken het, het dit moontlik geag om die Olifantsrivier te bereik en oor te steek. Viljoen vertel in sy boek net van 'n gids en noem Trichard - wat hy tog onmoontlik kon vergeet het - nie by name nie.⁵⁹ Dit laat die vraag ontstaan of Trichard net 'n gids was en of hy nie in 'n sekere sin die leiding oorgeneem het nie. Hierdie vraag is geldig omdat Viljoen se leierskap in daardie stadium bevraagteken kan word. Uit alle verslae, ook uit sy eie boek, is dit duidelik dat Viljoen die greep op sy mense verloor het. Hierby moet uiteraard in berekening gebring word dat baie burgers van nature graag hul eie gang gegaan het. Dissipline was beslis nie 'n kenmerkende eienskap van die Boeremagte nie. Ander generaals het met dieselfde probleme geworstel. Dit bly egter 'n feit dat Viljoen nie kans gesien het om dissipline met 'n sterk persoonlikheid af te dwing nie. Het hy dié persoonlikheid gemis? Dit wil voorkom of Ben Viljoen nie juis dié leierseienenskap gehad het waardeur ander mense geïnspireer is nie. Hy was 'n leier omdat ander mense hom gevolg het; hy het nie die vermoë gehad om ander mense in hom te laat glo nie. Hierdie tekortkoming kom uiteraard eers in kritieke omstandighede na vore. Inderdaad was dit die geval in April 1901. Dié toestand was só kritiek dat min mense in dié omstandighede in staat sou wees om die greep op die situasie te behou. Viljoen was nie een van hulle nie. In April 1901 het hy ten opsigte van sy leierskap gefaal - en hy het dit geweet.

---

55) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 217.

56) O.J.O. Ferreira (red.), Geschiedenis, werken en streven van S.P.E. Trichard, p. 185.

57) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 2(8), 1 Januarie 1905, p. 158).

58) R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 176; A.P. Obermeijer, Met het Boksburg Kommando, p. 21.

59) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 220.

Trichard het probeer om sy familie op 'n geheime skuilplek in Diepkloof na veiligheid te bring.⁶⁰ Daarna het hy die weswaartstreckende Viljoen ontmoet, en hom op 'n moontlike ontsnappingsroete gewys. Gelei deur Trichard het 'n moordende tog vervolgens plaasgevind. Na al die rondtrekkery en skermutselinge van die voorafgaande tien dae moes die burgers gedurende die nag oor Tautesberg na die Bloedriviervallei trek. Die tog moes met die grootste versigtigheid uitgevoer word. Die burgers moes Maleeskop, waar Benson se troepe gestaan het, op 'n afstand van duisend meter passeer.⁶¹ Viljoen vertel dat die burgers in sulke omstandighede dikwels hul perde dig op mekaar gelei het. Dit sou die Britte laat dink het dat daar net 'n kudde beeste in die duisternis rondtrek.⁶² Trichard het Ramapula, 'n swart kaptein, in die nag opgesoek. Daar het hy die versekering gekry dat die pad wat hy gekies het veilig was, maar dat die Britte baie naby was. Hy het vervolgens Viljoen se kommando in enkelgelid deur die Olifantsrivier gelei tot by 'n plek tussen Krokodil- en Kalkfontein.⁶³

Hoe kon dit gebeur het dat hierdie plek nie deur die Britte beset was nie? Op hierdie vraag is uiteraard geen volstreekte antwoord moontlik nie, maar daar is wel 'n aantal punte wat hierdie versuim kan toelig. Daarom is dit nodig om veral te let op die bewegings van Plumer en Beatson, die twee bevelhebbers wat verantwoordelik vir die afgrenseling van die Olifantsrivier was.

Plumer het tot sy verbasing besef dat daar baie meer driewe en moontlike deurgange was as wat hy vermoed het. Daardeur het hy Kommissiedrif eers op 22 April beset. Sy vordering was dus stadig, hoewel hy sy deel van die Olifantsrivier betyds afgesluit het. Dalk was die feit dat Plumer sy hoofkwartier redelik noord, by Bathfontein, gevestig het, 'n bydraende oorsaak vir die stadige opmars.⁶⁴

Van groter belang was Beatson se beweging. Op 19 April het hy Wagendrif bereik waarvandaan hy 'n sterk afdeling vir die besetting van Krokodilrivier uitgestuur het. Dit was een van Beatson se opdragte om die driewe tot by dié punt te beset. Nadat hy dit gedoen het, het hy hom klaarblyklik geesdriftig aan die tweede deel van sy opdrag gewy. Orals het hy plaashuise verbrand, vroue en

-----
60) O.J.O. Ferreira (red.), Geschiedenis, werken en streven van S.P.E. Trichard, pp. 184 - 185.

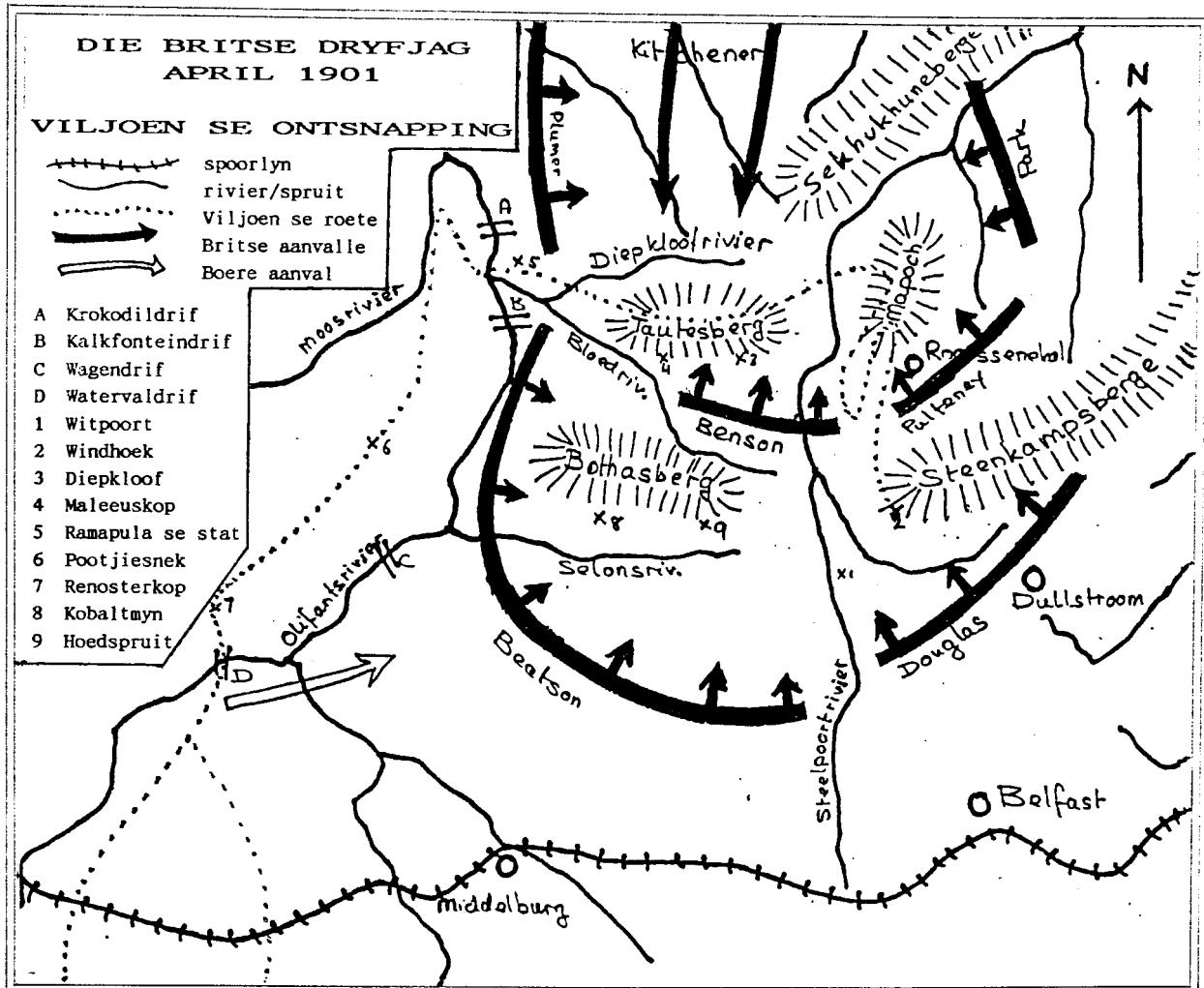
61) Ibid., pp. 185 - 186.

62) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 219.

63) O.J.O. Ferreira (red.), Geschiedenis, werken en streven van S.P.E. Trichard, p. 186.

64) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, p. 204.

kinders gevang en voorrade vernietig.⁶⁵ Sy aandag was nie gerig op Viljoen en sy kommando nie, maar op die opspoor van plaashuise. Dit het 'n gebrek aan waaksaamheid laat ontstaan. Trichard en Viljoen se suksesvolle ontsnapping was hieraan te danke. Sou Beatson sy eerste taak met mening uitgevoer en die Olifantsrivier se walle deeglik laat patroleer het, dan sou seshonderd ruiters nie in enkelgelid deur 'n moeilike drif kon ontsnap het nie.

Daar kon nog 'n bykomende oorsaak vir die gebrek aan waaksaamheid gewees het. Die honderd Boksburgers wat hulself aan die Britte oorgegee het, het vir Blood vertel dat Viljoen beplan om na die suide te ontsnap. Dit was inderdaad die geval, maar hierdie poging het misluk. Deur hierdie verklaring sou Blood sterk op 'n suidelike deurbraakpoging konsentreer.⁶⁶ Hy sou dus stellig geen

65) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, p. 209.

66) Ibid., p. 212.

besondere bevele vir waaksaamheid aan die westelike kant gegee het nie. Hierdie omstandighede, saam met Trichard se skitterende terreinkennis, het die ontsnapping moontlik gemaak en nie Muller se optrede, soos Leyds veronderstel nie.⁶⁷

Oor die datum waarop die ontsnapping oor die Olifantsrivier plaasgevind het, heers daar groot verwarring. Ds. J.M. Louw en Schikkerling noem beide dat dit tydens die vroeë ure van 21 April plaasgevind het.⁶⁸ Amery stel die datum op 22 April, H.C. Viljoen 23 April en Grant en Leyds meld beide 24 April.⁶⁹ Viljoen self noem geen datum in sy boek nie, maar sy beskrywing van die gebeure wat volgens hom op 23 April begin het, lei tot die gevolgtrekking dat die ontsnapping op 25 April plaasgevind het.⁷⁰ Dit is nie moontlik om die regte datum met absolute sekerheid te bepaal nie. Evaluering van die bronne en die rekonstruksie van die gebeurtenisse sal slegs na die waarskynlikste datum kan lei.

Ds. Louw en Schikkerling se boeke is dagboeke wat tydens die gebeurtenisse self bygehou is. Dit gee hul datering 'n betroubaarheidskarakter. Veral ds Louw se vermelding dat die oortog in die vroeë ure van 'n Sondag plaasgevind het - en hy sal hom as predikant daarin tog nie vergis het nie - maak sy datering van Sondag 21 April betroubaar. Amery en Grant het hul beskrywing op Britse dokumente gebaseer, maar die Britte het eers dae na die gebeurtenis ontdek dat Viljoen ontsnap het. Hul datering van die ontsnapping verloor daardeur geloofwaardigheid. H.C. Viljoen en Leyds noem slegs die datum, maar hulle bronne bly onvermeld. Ben Viljoen se beskrywing is weer op herinnering gebaseer.

Die tydsorde van gebeurtenisse kan gebaseer word op twee datums wat as korrek aanvaar kan word, naamlik die geveg by Dullstroom op 16 April en 'n aanval op Wagendrif op (of omstreeks) 25 April.⁷¹ Tussen dié twee datums moet ingepas word: die tydperk van verwarring en Viljoen se vlug na Mapochsgronde; sy poging om na die suide deur te breek; die ontmoeting met Trichard en dié tog van die Olifantsrivier na Blackwoodkamp. Gesien die benodigde tydsduur vir elk van die

---

67) TAB, W.J. Leyds-huisargief, 3, ongepubliseerde artikel oor Viljoen.

68) A. Kuit, 'n Kommandoprediker, p. 49; R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 178. Hoewel Schikkerling die tog onder die datum 20 April beskryf, is dit duidelik dat dit tydens die vroeë oggend van 21 April was.

69) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, p. 213; H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 114; M.H. Grant, History of the war in South Africa IV, p. 145; TAB, W.J. Leyds-huisargief, 3, ongepubliseerde artikel oor Viljoen.

70) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 218 - 220.

71) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, p. 213.

gebeure lyk 21 of 22 April die waarskynlikste datums vir die oortog. Dit ondersteun die betroubaarheid van ds. Louw en Schikkerling se datering.

Na die oortog het Viljoen weer die leiding geneem. Hy het sy kommando doelbewus op 'n noordelike roete gelei en inligting laat inwin oor die pad na Pietersburg. Hy het daarop gereken dat dié gerug by die Britte sou uitkom. Die hele dag het die vermoeide kommando noordwaarts beweeg. Daarna het hy hulle in die nag na die suide laat draai - na Pootjiesnek wat hulle omstreeks middernag bereik het. Nadat hulle die boswêreld en sy perdesiekte agter hulle gelaat het, het hulle 'n dag lank gerus. Uitgaande van die veronderstelling dat die oortog op 21 April plaasgevind het, was dit Maandag 22 April. Daar kon in betreklike veiligheid gerus word, aangesien spioene vasgestel het dat die Britte nog nie van die ontsnapping bewus was nie. Die dag daarna, op Dinsdag 23 April, het Viljoen se kommando oor Renosterkop na Blackwoodkamp getrek. Daar was hulle voorlopig veilig genoeg om 'n ruskansie te neem, wat vir mens en dier na die vermoënisse van die voorafgaande twee weke beslis noodsaaklik was. Die tweede dag van hulle verblyf vermeld Viljoen as die dag waarop hy 'n aanval op Beatson se poste geloods het.⁷² Schikkerling noem 27 April as die datum van die aanval.⁷³ Dit pas goed in by die datering wat hierbo gegee is.

Die aanval self roep 'n aantal vrae op. Waarom het Viljoen daardeur die kosbare geheim van sy ontsnapping prysgegee? Hy het nog beoog om die spoorlyn oor te steek en dit kon veel makliker plaasgevind het as die Britte nie van sy aanwesigheid bewus was nie. Dit wil ook voorkom of daar geen omvangryke aksie beoog is nie, aangesien slegs ongeveer 150 man vir die aanval op Wagendrif se besetting aangewys is.⁷⁴ Viljoen meld dat die aanval deur kmdt. N. Groenewald en kmdt. Wynand Viljoen gelei is. Schikkerling, wat die aanval meegemaak het, noem dieselfde name en getalle, maar hy voeg nog by dat lt.kol. Trichard weer as gids opgetree het.⁷⁵ Trichard beweer op sy beurt dat die hele aksie deur hom beplan en uitgevoer is. Omdat hy gehoor het dat Beatson vroue en kinders wegvoer en plase afbrand, het hy Viljoen om tweehonderd man gevra om hulle lastig te val.⁷⁶ Muller beskou die aksie - waarby hy slegs Groenewald se naam noem - as 'n deel van die agterhoedegeveg.⁷⁷ Viljoen sowel as Trichard se verslag skeep die indruk dat daar 'n mate van afguns tussen hulle bestaan het. Viljoen vermy ooglopend om Trichard se naam te noem, terwyl Trichard vir hom-

72) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 221 - 223.

73) R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 181.

74) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 223.

75) R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 181.

76) O.J.O. Ferreira (red.), Geschiedenis, werken en streven van S.P.E. Trichard, pp. 186 - 187.

77) C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, pp. 123 - 124.

self die eer opeis van die algehele leiding - ook na die deurtog van die Olifantsrivier op 21 April en graag aandui dat Viljoen slegs 'n ondergeskikte rol gespeel het. Hy beweer dat hy tot twee keer toe Viljoen se kommando gered het, eers by die Olifantsrivier en daarna by die kruising van die spoorlyn.

Die spoorlyn is in twee afdelings oorgesteek - een onder bevel van Viljoen self, die ander onder Muller, in die omgewing van Balmoral en Brugspruit respektiewelik. Volgens Viljoen is beide afdelings gelyktydig en ongehinderd oor die spoor.⁷⁸ Muller en Trichard stem ooreen in hul getuienis dat die twee afdelings die spoor met 'n tussenpose van enkele dae oorgesteek het. Viljoen was eerste en het ongehinderd die suidekant bereik, maar die afdeling onder Muller moes 'n tweede poging aanwend nadat hulle deur 'n gepantserde trein gestuit is.⁷⁹

Viljoen het nie slegs veiligheid suid van die spoorlyn gesoek nie. Hy het ook 'n opdrag gekry om 'n krygsraadsvergadering daar by te woon. Hierdie vergadering het op 10 Mei 1901 op die plaas De Emigratie in die distrik Ermelo plaasgevind. Daar is besluit om Kitchener te vra of hulle met president Kruger in Europa in verbinding kon tree. As dit geweier sou word of geen resultaat sou oplewer nie, sou hulle 'n wapenstilstand aanvra om saam met die Vrystaters te beraadslaag. Die besluit was daarop gegrond dat daar steeds meer burgers oorgegegee het, die ammunisie was skaars en kos moeiliker bekombaar. Daarby het die gesag van die Regering getaan en dit kon skadelik wees vir die toekomstige herstel van die volksgees.⁸⁰

By hierdie vergadering was kmdt.genl. L. Botha, staatsprokureur J.C. Smuts en genl. B.J. Viljoen teenwoordig. Andriessen verwys ook na die aanwesigheid van die Regering en Engelenburg vermeld dat ook genl. Chris Botha onder die deelnemers was.⁸¹ Die afwesigheid van offisiere uit Noord- en Wes-Transvaal is opvallend.

Volgens Amery het Viljoen tydens hierdie vergadering 'n mistroostige beeld van die verwoeste Hoëveld geskilder.⁸² Hierby sluit Preller aan as hy in sy herdenkingsartikel oor Viljoen skryf dat Viljoen na sy oordeel sy generaalskap in daardie stadium moes neergelê het, omdat sy wanhoop demoraliserend op die bur-

---

78) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 225.

79) O.J.O. Ferreira (red.), Geschiedenis, werken en streven van S.P.E. Trichard, pp. 187 - 188; C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, p. 124.

80) W.L. von R. Scholtz, Die betrekkinge tussen die Zuid-Afrikaansche Republiek en die Oranje Vrijstaat, 1899-1902, p. 169.

81) F.V. Engelenburg, General Louis Botha, p. 71.

82) W.F. Andriessen, Gedenkboek van den oorlog in Zuid-Afrika, p. 395.; L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, p. 277.

gers ingewerk het.⁸³ Dié oordeel is te streng. Viljoen was nie die enigste wat pogings tot beëindiging van die stryd voorgestaan het nie. Dit was sy eerlike oortuiging en hy het sy redes daarvoor uiteengesit. Viljoen het dit nie oorweeg om oor te gee nie; maar sy eie oordeel gebruik en bekend gemaak. Preller het onvoldoende rekening daarmee gehou dat Viljoen met 'n effens andere gesindheid as die gebore Transvalers die oorlog gevoer het. Vir hulle het die stryd iets van 'n heilige oorlog gehad - vir Viljoen was dit 'n militêre aangeleentheid waar die reg aan die kant van die Boere was, maar met 'n oormag wat te groot geword het. Hy het eerder sy verstand as sy hart laat praat. Daar is by hom geen sprake van enige vorm van verraad ten opsigte van die saak van die Boere nie. Viljoen self het min te sê gehad oor die vergadering. Omdat hy sy boek voor die vredesluiting geskryf het, wou hy nie die inhoud van die gesprekke openbaar maak en daardeur die samesprekings beïnvloed nie.⁸⁴ Dit is waar dat Viljoen 'n voorstander van vrede was en moontlik het sy standpunt tot 'n verandering van gees bygedra, wat nie as 'n demoraliserend optrede bestempel kan word nie.⁸⁵

Die besluite van 10 Mei se vergadering het ernstige verhoudingsprobleme tussen die twee Boererepublieke geskep. Die OVS, wat die ZAR in 1899 te hulp gekom het, het nou gevoel dat hy in die steek gelaat word. Daar was 'n duidelike ooreenkoms dat hulle slegs gesamentlik met die Britte sou onderhandel.⁸⁶ Dit was dus van die grootste belang dat 'n gemeenskaplike beleid weer deur openhartige samesprekings vasgestel sou word.

Op 19 en 20 Junie 1901 het die twee Boereregerings dus op die plaas Waterval in die distrik Standerton vergader. Generaals Botha, De Wet, De la Rey, Hertzog en Viljoen was ook aanwesig.⁸⁷ Dieselfde oorwegings as die wat op 10 Mei geopper is, is ook hier bespreek na aanleiding van Kitchener se reaksie en voorwaardes.⁸⁸ Viljoen het nie alleen in sy opvattinge gestaan nie. Botha het sy standpunt ondersteun, naamlik dat daar 'n moontlikheid was dat die leiers sonder 'n volk sou voortveg.⁸⁹ Pres. Steyn van die OVS het hom kragtig teen

---

83) G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917, p. 274.

84) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 227 - 228.

85) W.L. von R. Scholtz, Die betrekkinge tussen die Zuid-Afrikaansche Republiek en die Oranje Vrijstaat, 1899-1902, pp. 163 - 165.

86) Ibid., pp. 171 -172.

87) Smuts meld Viljoen se aanwesigheid nie in die algemene kennisgewing nie, maar wel in sy dagboekantekeninge. W.K. Hancock en J. van der Poel, Selections from the Smuts papers I, pp. 401 en 407.

88) O.J.O. Ferreira (red.), Memoirs of general Ben Bouver, p. 124.

89) W.L. von R. Scholtz, Die betrekkinge tussen die Zuid-Afrikaansche Republiek en die Oranje Vrijstaat, 1899-1902, p. 170.

hierdie standpunt verset. Hy is ondersteun deur Kruger in Europa wat, in antwoord op die vrae van die vergadering van 10 Mei, getelegrafeer het dat die stryd voortgesit moes word. Eindelik het die konferensie besluit dat geen vrede gesluit sou word nie en dat die stryd met hals en mag voortgesit sou word.⁹⁰ Ondanks die verskillende standpunte was die onderlinge gees baie goed en selfs ontspanne.⁹¹ Dit is nog belangriker dat almal, ook hulle wat die minderheidsmening ondersteun het, die besluit heelhartig uitgevoer het. Wel het die uiteensetting van die minderheid se standpunt later in die hande van die Britte geval, wat vanselfsprekend probeer het om munt daaruit te slaan.⁹²

Inmiddels was Viljoen al van begin Mei met sy kommando in die omgewing van Ermelo en Standerton. Terwyl Viljoen die vergadering van 10 Mei bygewoon het, het die kommando onder bevel van Muller die laer op die plaas Kromdraai ingerig. Viljoen is na die vergadering ook daarheen. By sy terugreis na Kromdraai het hy Ermelo besoek, waar hy medisyne verkry het. Daar het hy die vrou van 'n hensorper ontmoet wat hom deur haar gekyf weer die nodige veggees gegee het. Dit was nodig want die gebied het gewemel van die Britse kolonnes. Die sterk Britse aanwesigheid het Viljoen gedwing om van sy roete af te wyk en oor Wilmansrust en Steenkoolspruit na Kromdraai te reis. Nouliks was Viljoen terug by sy kommando, of hulle moes padgee.⁹³

Die terrein was oop en onbekend vir Viljoen. Die burgers van verskeie veldkornetskappe was verspreid oor die gebied en die aanwesigheid van die Britse kolonnes het die toestand baie gevaarlik gemaak. Daar was 'n aantal skermutselinge, soos 'n agterhoedegeveg by Kromdraai, 'n konfrontasie met patrollies en 'n aanval op 'n konvooi van Plumer by Mooifontein. Hierdie aanval wat op 25 Mei plaasgevind het, kon vanweë die aanwesigheid van gevange vrouens en kinders in die Britse kolonne nie daadwerklik deurgevoer word nie.⁹⁴ Van groot gevegte was daar geen sprake nie. Selfs Britse kolonnes het die indruk geskep dat hulle die Boere gesoek het op plekke waar hulle by voorbaat geweet het geen Boer te vinde sou wees nie.⁹⁵ Dit was egter 'n bedrieglike skyn. Die Britte

---

90) W.L. von R. Scholtz, Generaal Christiaan de Wet as veldheer, pp. 375 - 376.

91) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 236.

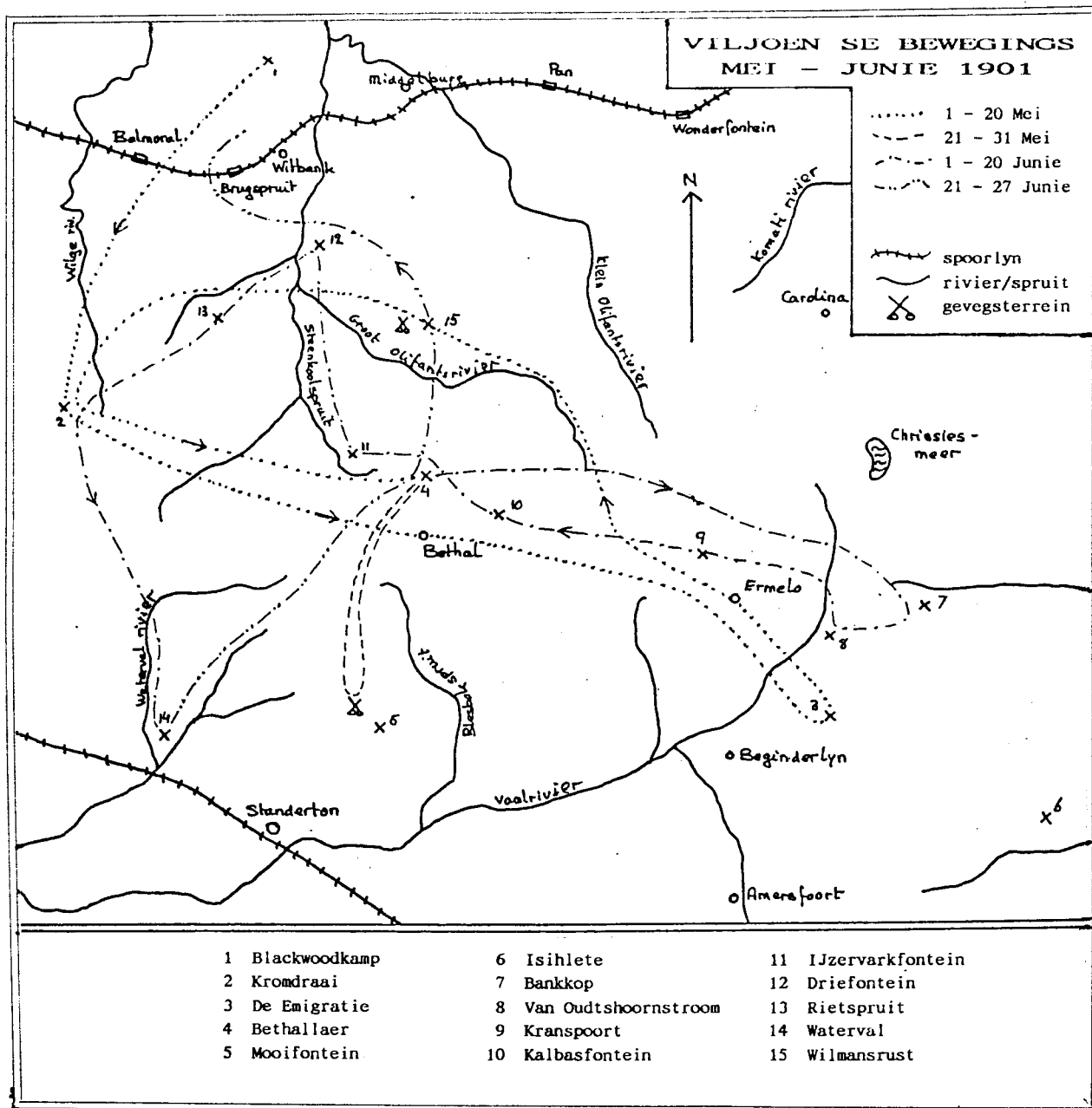
92) W.F. Andriessen, Gedenkboek van den oorlog in Zuid-Afrika, p. 398; G.D. Scholtz, Die ontwikkeling van die politieke denke van die Afrikaner V, 1899 - 1910, pp. 182 - 183.

93) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 228 - 233.

94) M.H. Grant, History of the war in South Africa IV, pp. 151 - 152; B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 233.

95) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 2(9), 1 Februarie 1905, pp. 177 - 178).

het baie doelgerig gepoog om die Transvaalse regering te vang.⁹⁶

Die Transvaalse regering was in 'n moeilike situasie. Daar moes op kort kennisgewing 'n vergadering gehou word met die Vrystaters maar Kitchener wou geen wapenstilstand vir dié doel toestaan nie. Intendeel, die pogings wat die Britte onderneem het om die Transvaalse leiers te vang, het hulle genoodsaak om van al hul rytuie ontslae te raak en " 'n regering te perd" te vorm. Viljoen

96) M.H. Grant, History of the war in South Africa IV, p. 147; L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, p. 294.

kon nie mooi onthou waar dit plaasgevind het nie, maar hy het die naam Hlangapese genoem.⁹⁷ Waarskynlik is die plek Ishilete waar die Regering omstreeks begin Junie was.⁹⁸ Viljoen se hulp is ingeroep om die Regering met 'n beskeringsmag na die plek van samespreking te begelei. Terug van sy aanval op Plumer se konvooi het Viljoen 'n kommando van omtrent honderd man gevorm en van die laer van Bethal vertrek om die vluggende regeringslede te soek. Hy het sy soektog by Bankkop begin en hulle na enkele dae, op 14 Junie, op Willem Smuts se plaas Van Oudtshoornstroom, gevind.⁹⁹ Vandaar het hulle redelik haastig gereis en elke aand 'n nuwe kamp ingerig: Kranspoort 15 Junie, Kalbasfontein 16 Junie, IJzervarkfontein 17 Junie, Driefontein 18 Junie, Rietspruit 19 Junie, om uiteindelik op 20 Junie op die plaas Waterval aan te kom.¹⁰⁰

Terwyl Viljoen op soek was na die Transvaalse regeringslede het Muller op 12 Junie met ongeveer 150 man 'n aanval gedoen op 'n kamp van 'n Britse kolonne naby Wilmansrust. Hierdie aanval het vir die Britte as 'n volslae verrassing gekom en 'n klinkende oorwinning aan die Boere besorg.¹⁰¹ Die vreugde oor die oorwinning was groot maar dit wil voorkom of die vreugde oor die buit groter was: wapens, patrone, perde, klere, kooigoed, kos, koffie en suiker is die artikels wat as uiters welkom genoem is.¹⁰² Hierdie oorwinning was uitsluitlik dié van Muller en is deur sommige skrywers van herdenkingsartikels ten onregte aan Viljoen toegeskryf.¹⁰³

Die welslae by Wilmansrus het meer as net buit opgelewer. Die tanende veggees is daardeur weer aangewakker. Dit het gehelp om die besluit van die Regeringsberaad om die stryd voort te sit, doelgerig uit te voer. Viljoen het ook weer met sy kommando na sy eie gevegsterrein vertrek. Voor die tyd moes 'n onaangename saak eers afgehandel word. Onder die gevangenes wat by Wilmansrust geneem is, was ene Drotsky, 'n Transvaalse burger wat na die vyand oorgeloop en ook daadwerklik die wapen teen sy eie volk opgeneem het. Op 25 Junie is hy deur 'n

-
- 97) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 228 - 234.
- 98) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V. Map of the wanderings of the Transvaal Government.
- 99) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 228 - 235.
- 100) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V. Map of the wanderings of the Transvaal Government.
- 101) C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, pp. 127 - 131.
- 102) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 2(9), 1 Maart 1905, p. 198); W.H. Ackermann, Opsaal, pp. 45 - 46 en p. 222; TAB, Aanwins A 1063, Die ervarings van kmdt. Wynand J. Viljoen, p. 11.
- 103) G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917, p. 274); P. & S. Advertiser and Township Gazette, 7 Maart 1917.

krygsraad van vyf lede verhoor en weens landsverraad ter dood veroordeel. Die vonnis is die volgende dag deur burgers van die Johannesburgkommando voltrek.¹⁰⁴

Hierna het Viljoen gereed gemaak om oor die spoorlyn te trek. Hy het sy manskappe byeengeroep en hulle toegesprek. Uit die verslag van sy broer Jan wil dit voorkom of Ben 'n heldhaftige toespraak gelewer het. Schikkerling is heelwat nugterder en praat ook van die probleme wat ervaar is. Viljoen het sy burgers oor die voorgenome planne ingelig - en dit het hul terugkeer na die noorde ingesluit. Die besluite sou vasberade uitgevoer word, maar dan moes die burgers ook gehoorsaam wees.¹⁰⁵

Hierdie laaste punt het nogal heelwat probleme veroorsaak. Botha het self spesiaal na Muller gekom met die opdrag om onmiddellik na die noorde te vertrek aangesien burgers van die Middelburgkommando besig was om met die vyand oor oorgawe te onderhandel.¹⁰⁶ Muller het kans gesien om die gevaar te besweer en die leier, 'n veldkornet, is ontslaan en deur 'n meer getroue burger vervang. Dit is moontlik dat die aktiwiteite van die Middelburgers saamgehang het met 'n vergadering wat op Nooitgedacht gehou is waar 'n dertigtal offisiere hulself tot 'n wettige krygsraadsvergadering verklaar en besluit het om 'n wapenstilstand aan te vra. Eers na sterk aandrang van Muller het hulle dié besluit teruggetrek.¹⁰⁷ Hoe dit ook al sy, dit is duidelik dat die toestand noord van die spoorlyn baie kritiek was. Nadat die Middelburgdistrik in April en Mei gestroop is, het die Britte in Junie die Lydenburgdistrik geteister. Die opdrag aan Viljoen was om beide gebiede deeglik te reorganiseer.¹⁰⁸

Viljoen moes dan ook tot elke prys oor die spoorlyn kom. Die lyn was goed beveilig met talle blokhuisse telkens omtrent een kilometer uitmekaar. Langs die lyn is grondwalle gegooi of slote gegrawe om te voorkom dat die lyn vinnig oorgesteek kon word. Verder het gepantserde treine op verskeie plekke gereed gestaan. Viljoen het die lyn laat verken en daarna besluit om twee blokhuisse tussen Balmoral en Brugspruitstasie te bestorm. Die verowering daarvan moes hom die ruimte bied om met sy kolonne - wat o.m. die buit van Wilmansrust ingesluit het - die lyn oor te steek. Die aanslag het in die nag van 27 Junie 1901

- 104) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 237; J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 2(9), 1 Maart 1905, pp. 198 - 199); R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 229.
- 105) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 2(9), 1 Mei 1905, p. 250); R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 229.
- 106) C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, p. 134.
- 107) Ibid., pp. 125 - 126.
- 108) M.A. Gronum, Die Bittereinders Junie 1901 - Mei 1902, p. 38.

plaasgevind. Wynand Viljoen het inderdaad een van die blokhuisse verower, maar kmdt. Groenewald se aanval was onsuksesvol. Omdat die tyd gedring het, het Viljoen besluit om die oortog te waag terwyl daar nog om die tweede blokhuis geveg is. Tot sy skok moes hy ervaar dat die verkenning nie sorgvuldig gedoen was nie. Aan die noordekant van die lyn was 'n diep sloot wat toegegooi moes word voordat hulle met die waens kon passeer. Dit alles het so baie tyd in beslag geneem dat slegs vier waens oorgekom het. Die aankoms van 'n gepantserde trein het 'n einde aan die poging gemaak. En al die inspanning en offers was dalk nog tevergeefs omdat 'n gerieflike pad die lyn een kilometer verder gekruis het.¹⁰⁹

Die volgende dag het die agtergeblewe kommando in die omgewing van Uitkykstasie naby Middelburg oor die spoor gekom. Kapt. O.J. Hindon en lt. H.F. Slegtkamp het eers die spoor ondermyn. 'n Pantser-trein uit Middelburg, wat die tweede oortogpoging moes keer, het die myn afgetrap en is opgeblaas.¹¹⁰

Onmiddellik na die oortog het 'n hergroepering van die hele kommando in die omgewing van Kobaltmyn en Wagendrif plaasgevind. Op 3 Julie het Viljoen na Witpoort vertrek, naby sy ou hoofkwartier Windhoek. Verspreide groepies burgers wat aan die dryfjagte van die Britte ontkom het, moes weer onder bevel gebring word. In 'n hele paar gevalle is ou offisiere afgedank en nuwe, stryd-lustiger manne in hul plek aangestel. Families wat die bosse ingevlug het, moes versorg word. Die voedselvoorsiening moes gereël word. Maar die vernaamste taak was om die Regering en kommandante se gesag te herstel. Persone wat hulle aan verraad skuldig gemaak het, is aangekla en gestraf.¹¹¹

Hierdie werksaamhede moes plaasvind terwyl die Britte nog steeds die gebied onveilig gemaak het. Op 7 Julie het 'n Britse kolonne Witpoort vanuit Helvetia aangeval. Aanvanklik is hulle gestuit, maar nadat versterkings aangevoer is, moes Viljoen in 'n westelike rigting terugval.¹¹² Die presiese verloop van die gebeure en die regte datering is moeilik om vas te stel. Amery noem drie

-
- 109) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 238 - 241; J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 2(11), 1 Mei 1905, p. 250); R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, pp. 229 - 234.
- 110) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 241 - 242; J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 2(11), 1 Mei 1905, pp. 250 - 251); O.J.O. Ferreira (red.), Geschiedenis, werken en streven van S.P.E. Trichard, pp. 191 - 192.
- 111) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 242 - 244.
- 112) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900-1901, pp. 197 - 198.

datums waarop Viljoen deur Benson teruggedryf is 3, 7 en 11 Julie.¹¹³ Rothmann gee in sy dagboek slegs skermutselinge aan op 7 en 11 Julie.¹¹⁴ Viljoen noem geen datums nie, maar sy beskrywing kom ooreen met die gebeure op 7 Julie. Vermoedelik was die geveg op 3 Julie - die dag toe Viljoen ooswaarts getrek het - nie met lede van sy kommando nie, maar met 'n selfstandig bewegende groep burgers. Na die slag by Witpoort moes Viljoen die wyk neem. Hy het tog kans gesien om die agtervolgers terug te dryf sodat hy veilig in die omgewing van Kobaltmyn by Muller kon aansluit. Daar is die Boere op 11 Julie deur 'n groot oormag aangeval. Na verbete teenstand was hulle genoodsaak om by Maseppa's-drif die Olifantsrivier oor te steek¹¹⁵ -aldus vertel Viljoen. Muller se verslag lui anders. Hy sê dat hy al voor die slag van 7 Julie uitgetrek het om Viljoen te help. Sy verhaal kom daarop neer dat hy en sy mense Viljoen se aftog gedek het. Volgens Muller het Viljoen nie 'n rol gespeel by die slag in die omgewing van Kobaltmyn op 11 Julie nie.¹¹⁶ Daar is wel eenstemmigheid dat die Britse kolonne na dié by Wagendrif oor die Olifantsrivier na Pretoria getrek het.

Die militêre gang van sake was nie vir Viljoen baie voorspoedig nie. Dit het saamgehang met die swak gees wat onder sy manskappe en die gebied se bevolking geheers het. Onmiddellik na die eerste geveg op 7 Julie moes Viljoen die sambok gebruik om sy mense tot stilstand te dwing. En in die geveg op 11 Julie het die Boere reeds nadat vyf burgers gewond en een gesneewel het die stellings as "onhoudbaar" ontruim. Wel het die Britse regtervleuel om die Boerelinie getrek, maar dit lyk nie of hulle sterk teenstand ondervind het nie.¹¹⁷

Die bemoediging van sy manne en die herstel van 'n samehorigheidsgevoel was Viljoen se eerste taak. As hy daarin kon slaag, sou die reorganisasie van sy kommando nie 'n groot probleem wees nie en sou nuwe militêre inisiatiewe geneem kon word. Hier is die swak element van Viljoen se leierskap weer geopenbaar. Die reorganisasie en die inisiatiewe was heeltemal binne sy vermoë - dit het hy al vroeër bewys, maar dit was vir hom moeiliker om sy mense te besiel. In April het sy leierskap in hierdie opsig gefaal. In Julie het hy dit eweneens nie reggekry nie. Daar is twee faktore wat hom daarvan weerhou het. Diep in sy hart het hy getwyfel aan die sin van die voortsetting van die stryd. Sy

---

113) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, p. 299.

114) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900-1901, pp. 197 - 199.

115) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 242 - 253.

116) C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, pp. 138 - 139.

117) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 253 - 254.

impulsiewe karakter het hom verhinder om hierdie diepste oortuiging te verberg en ooreenkomstig die afspraak by Waterval die stryd met mening voort te sit. Sy neiging om sy hart op die mou te dra het nie juis vertrouwe ingeboesem nie. Daar is duidelike aanwysings dat hy en sy broer Wynand steeds meer geïsoleerd geraak het. Daar is al op Trichard se afguns gewys. Die Viljoenbroers se verhouding met Muller was ook nie gesond nie. Daarvan getuig byvoorbeeld Viljoen se stekelrige opmerking oor Muller se gestyfde wit boordjies en borshemde.¹¹⁸ Muller en Wynand Viljoen het in Augustus 1901 sodanig gebots dat die woedende Wynand sy bevel oor die Johannesburgkommando neergelê het. Die onenigheid het weer daartoe aanleiding gegee dat die Boksburgerkommando - Muller se mense - in September geweier het om 'n opdrag van Viljoen uit te voer.¹¹⁹ Die geskil is wel weer bygelê, maar die onderliggende probleme het steeds bestaan.

Viljoen was nie 'n vredemaker nie. Hy het nie die geduld en vermoë gehad om na mense se standpunte te luister en hom met hul probleme te vereenselwig nie. Hy was eerder tot die skouspelagtige geneig. In sy boek gee hy slegs geringe aandag aan die ernstige sake van hierdie tyd, maar sy verhaal van hoe hy 'n paar voornemende hensoppers uitgevang het, beslaan sewe bladsye.¹²⁰

Dit impliseer nie dat Viljoen sy opdrag ontduik het nie. Op 2 Julie, die dag voor sy vertrek na Witpoort, het hy 'n uitgebreide oorlogsberig opgestel.¹²¹ In hierdie kennisgewing is die lesers oor die voorafgaande gebeure ingelig. Veral die vergadering te Waterval en die besluite wat daar geneem is, het aandag gekry. Viljoen het beklemtoon dat die stryd kragtig voortgesit sou word, dat onbekwame offisiere vervang en ongehoorsaamheid gestraf sou word. Ook die besluit betreffende 'n dankdag op 8 Augustus en 'n dag van verootmoediging op 9 Augustus is bekend gemaak. Viljoen het aangekondig dat hy al die verspreide groepe sou besoek, hulle weer onder sentrale gesag sou bring en by die oorlogspoging sou inskakel. Daar is geen twyfel aan Viljoen se opregtheid om die besluite deur te voer nie, ondanks die feit dat hy self 'n voorstander van vrede was, maar die voorvereiste van 'n inspirerende leierskap het ontbreek.

Omstreeks 20 Julie het Viljoen met 'n twintigtal adjudante en rapportryers na die Lydenburgdistrik vertrek om sake daar te organiseer. Die kommando's is onder bevel van Muller aan die Olifantsrivier gelaat. Hierdie ruie gebied het hulle goed geken en dit was by uitstek geskik om skuiling te bied. Mens en

---

118) C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, p. 136.

119) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 3(1), 1 Julie 1905, pp. 13 - 14).

120) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 246 - 252.

121) TAB, Preller-versameling 28, pp. 37 - 41.

dier kon hier rus en van die uitputting herstel waaraan hulle die voorafgaande tyd blootgestel was. Die rus was kort van duur want voor die einde van Julie het die Britte reeds weer hul verskyning langs Bloedrivier en op Bothasberg gemaak om hul taktiek van die verskroeiende aarde daar af te rond.¹²² Dit was juis as gevolg van hierdie bedreiging en gepaardgaande skermutselinge dat daar wrywing tussen Muller en Wynand Viljoen ontstaan het.

In die omgewing van Zwagershoek het Viljoen 'n kommando van ongeveer sestig burgers aangetref. Hy het saam met hulle vergader, die planne van die Regering uiteengesit en S.J. Schoeman, 'n jong man van 23 jaar, as veldkornet oor hierdie kommando aangestel. Die nuwe veldkornet moes homself reeds onmiddellik na die byeenkoms bewys, want terwyl Viljoen en sy mense nog daar was, is hulle deur 'n Britse kolonne uit Lydenburg aangeval.¹²³

Die volgende probleem wat Viljoen moes oplos, was baie groter. Daar was ernstige onenigheid binne die Lydenburgkommando. Viljoen het in sy reorganisasiewerke die ou kmdt. D.J. Schoeman deur die jonger P.D. Moll vervang. Wanneer en onder watter omstandighede hy dit gedoen het, is nie duidelik nie. Die reëling was egter nie algemeen aanvaarbaar nie en het verdeeldheid gebring. Om die vrede te herstel, het Viljoen 'n vergadering van al die betrokkenes in die omgewing van Sibthorpe, wes van Witrivier, gereël. Viljoen het hierdie probleem met die wysheid van 'n Salomo opgelos. Toe dit blyk dat nie al die burgers oorgehaal kon word om Viljoen se nuwe aanstelling te aanvaar nie, het hy Schoeman se ontslag ongedaan gemaak en hom as kommandant van die Lydenburgkommando herstel. Tegelykertyd het hy 'n vrywilligerkorps onder bevel van kmdt. Moll gevorm. Elkeen wat onder sy bevel wou dien, kon by hierdie nuwe korps aansluit. Om wedywering tussen die twee kommando's te voorkom, het hy hulle as deelgenote onder sy eie kommando gestel en verkenners uitgestuur om 'n geskikte plek vir 'n aanval te soek.¹²⁴ Viljoen moet hier beslis erkenning kry vir 'n verstandige beleid met die oorlogsdoelstellings as eerste prioriteit.

Die bedoeling was om 'n aanval op die spoorlyn in die omgewing van Krokodilpoortstasie te loods, maar toe het daar 'n berig gekom dat 'n afdeling van die Steinacker's Horse met baie buitvee by Mpisaanfort gestasioneer was. Op die daad is besluit om hierdie gehate troepemag 'n les te leer.¹²⁵

Die Steinacker's Horse is in Junie 1900 as 'n spesiale Britse afdeling gevorm.

---

122) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900-1901, pp. 204 - 205.

123) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 255.

124) Ibid., p. 256.

125) Ibid., p. 257.

Dié afdeling moes die Transvaalse grens met Mosambiek patroleer ten einde wapensmokkelhandel vanuit die Portugese kolonie te verhinder. Dit het bestaan uit ongeveer 450 blankes en is aangevul met 'n onbekende aantal Pedi's, Swazi's, Sjangaans en Tsonga's. Die hoofkwartier was in Komatipoort.¹²⁶ Die lede van hierdie korps was jagters, delwers, handelaars en smokkelaars uit Oos- en Noord-Transvaal. Die korps het 'n slegte naam gehad en het opgetree soos 'n vrybuitersbende van huursoldate,¹²⁷ hoewel dit 'n onderdeel van die geordende Britse leër was.¹²⁸

Viljoen was nie die enigste wat probleme met hierdie korps gehad het nie. Op 8 Desember 1900 was 'n afdeling van die Steinacker's Horse op Bremersdorp in Swaziland gestasioneer en hulle het minstens soveel tyd aan eie rooftogte onder die bevolking en invalle in Mosambiek bestee as wat hulle aan hul opdrag aandag gegee het. Die Britse Kommissaris aldaar het 'n klag by die Hoë Kommissaris in Kaapstad ingedien wat dit na Londen vir hantering deurgestuurd het - waar dit byna 'n jaar lank gesloer het. Die Minister van Kolonies het daarna die Minister van Oorlog geadviseer om van die Steinacker's Horse ontslae te raak. Kitchener is om advies gevra, maar hy was van mening dat die saak baie oordryf is.¹²⁹ Die Vrede van Vereeniging het officieel 'n einde aan hierdie probleem gemaak. Maar voor die tyd was dit, wat Swaziland betref, reeds in die praktyk gedoen. Nadat die Steinackerlede 'n Swaziprins gevange geneem het, het Labotsibene, die regerende koningin, hulp van Louis Botha gevra. In antwoord daarop het genl. T. Smuts op 21 Julie 1901 die korps uit Swaziland verjaag. Die koningin het hom daarvoor tydens 'n oudiënsie bedank.¹³⁰

'n Oorwinning oor hierdie gehate Steinacker's Horse sou vir Viljoen meer wins aan veglus en vasberadenheid oplewer as 'n aanval op die treinspoor. Vroeg die oggend van 6 Augustus het ongeveer honderd man van die twee kommando's die fort bekruip en aangeval.¹³¹ Hoewel die aanval volkome onverwags was, het die bestorming van die hoë wal talle slagoffers geëis. Kmdt. Moll is hier ernstig gewond, maar kapt. Malan het onmiddellik die bevel oorgeneem. Na 'n hewige geveg het die totale bemanning van die fort oorgegee. Die Steinacker's Horse se kaptein, ene Francis, en nog een van die blankes is gedood en twee gewond,

-----

126) P. Warwick, Black people and the South African War 1899-1902, pp. 100 - 101.

127) P. Warwick, Black people and the South African War 1899-1902, p. 107; B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 257.

128) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 VII, p. 174.

129) TAB, FK 1911, korrespondensie ten aansien van Steinacker's Horse, pp. 83 - 86 en 95.

130) P. Warwick, Black people and the South African War 1899-1902, p. 107.

131) M.A. Gronum, Die Bittereinders Junie 1901 - Mei 1902, p. 39.

terwyl daar ook 'n twintigtal gekleurdes gedood en gewond is. Die Boere se verliese was nie gering nie: ses gesneuweldes en dertien gewondes. Dit was egter nog nie die einde van die geveg nie. Mpisaan het sy Britse vriende te hulp gesnel en Viljoen met 'n kommando aangeval. Baie van die aanvallers het gesneuwel in die aanval wat afgeslaan is. Benewens belangrike dokumente, het 'n ryke buit aan ammunisie, vee en kos in die hande van die Boere geval.¹³²

Daar was ook 24 blanke en vyftig swart gevangenes. Viljoen moes nou besluit wat om met hulle te maak. Normaalweg is Britse gevangenes uitgelewer, maar moes hierdie huursoldate ook so behandel word? Viljoen het op 10 Augustus aan Kitchener geskrywe om uit te vind of hierdie mense as 'n onderdeel van die Britse leër beskou is. Uiteraard het Viljoen sy vraag sodanig toegelig dat hy aan Kitchener die konsekwensies van 'n negatiewe sowel as van 'n positiewe antwoord voorgehou het. Nadat hy die wandade van die Steinacker's Horse uiteengesit het, het hy geskryf: "It would perhaps have been the most humane course to act to have had this lot of outlaws without exception shot where they were found." Viljoen wou weet of hierdie persone Britse soldate was en of Kitchener verantwoordelikheid vir hulle dade geneem het. By die brief is 'n aantal bylaes met verklarings oor wandade van die Steinacker's Horse, veral aanvalle deur gewapende swartes op blanke inwoners van Oos-Transvaal.¹³³

Dit het Kitchener tien dae geneem om sy antwoord op te stel. Op die onderskeie vrae van Viljoen is daar 'n paar merkwaardige antwoorde. Kitchener herhaal die standpunt dat Britse troepe gekleurdes slegs as brandwagte en verkenners gebruik het. Hulle is nie in die stryd betrek nie, maar indien hulle aangeval is, mog hulle hulself verdedig. Dat die swartes oor wapens beskik het, verklaar Kitchener op krampagtige wyse. Hulle sou die wapens bekom het deurdat die Boere dit 'n jaar tevore aan die swartes verkoop het tydens hul tog van Hectorspruit na Pietersburg. Viljoen sou dus self daarvoor verantwoordelik wees! Boonop moes Viljoen - volgens Kitchener - nie kla nie, want die Boere het ook swartes in hul oorlogspoging gebruik, veral Beyers. Ten slotte was die persone wat Viljoen gevange geneem het, inderdaad Britse soldate.¹³⁴

Viljoen het die blankes uitgelewer, maar die saak van die swart gevangenes is op 'n ander manier hanteer. Ooreenkomstig die algemene standpunt dat geen

-
- 132) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 259 - 261; P.R. Kruger, M'Pisana's Fort, (Historia 18(3), September 1973, p. 201).
- 133) TAB, FK 1821, brief met bylaes, Viljoen - Kitchener, 10 Augustus 1901, pp. 115 - 120.
- 134) TAB, FK 1821, brief, Kitchener - Viljoen, 20 Augustus 1901, p. 120; Preller-versameling 36, p. 82; B.J. Viljoen, My reminiscences of the Anglo-Boer war, pp. 523 - 524.

inmenging van gewapende gekleurdes in die blankes se oorlog aanvaar kon word nie, is hulle geskiet.¹³⁵ Die eksekusie van hierdie mense het in dié dae nie veel ophef veroorsaak nie, maar wel is die vraag van die Britte se gebruik van gewapende gekleurdes weer aan die orde gestel. Daar is ook aan die kant van die Boere soms wapens aan swart agterryers of verkenners verskaf, maar dit was geen aanvaarde beleid nie. Die verskil tussen ongewapende agterryers en strydende burgers was nouliks sigbaar, aangesien hierdie mense tydens gevegte ook patroonbande gedra en wapens vir die burgers gelaai het.¹³⁶ Die grens tussen gewapende en ongewapende betrokkenheid is hier inderdaad besonder smal, hoewel daar nie van 'n georganiseerde gebruik van swartes sprake is nie. Maar aan Britse kant was die prentjie anders. Daar is ten minste 10 000 en moontlik selfs 30 000 gekleurdes in gevegseenhede in die oorlogvoering ingeskakel.¹³⁷ Dit was vir die Boere 'n baie ernstige saak. Viljoen het die bittere gevolge daarvan in sy bevelsgebied ondervind.¹³⁸

Na aanleiding van die geveg by Mpisaanfort het Viljoen die betrokkenheid van gekleurdes in die oorlog en ander sake met genl. Blood in Lydenburg bespreek. Volgens Viljoen het die gesprek plaasgevind omdat die korrespondensie wat oor sekere sake gevoer is, nie gevorder het nie.¹³⁹ Dit lyk vreemd, aangesien die sake wat bespreek is nie bepaald dringend was nie. Dit wil voorkom of Viljoen hierdie persoonlike gesprek gereël het vanweë die opspraak wat dit sou verwek. Hy het dit moontlik as 'n middel beskou om sy gesag te versterk en sy manne te bemoedig. 'n Dergelike doelstelling kan nie as verkeerd afgewys word nie, al lyk dit wel of daar ook 'n element van persoonlike aansien in opgesluit was. Andersyds is die gesprek in 'n later stadium ook teen Viljoen gebruik deur mense wat hom van verraad en sameswering met die vyand beskuldig het.¹⁴⁰

Die ontmoeting het op 25 Augustus 1901 plaasgevind. Viljoen is met sy adjugante buite Lydenburg ontvang en deur 'n erewag in die dorp ontmoet. Volgens Viljoen het baie mense die strate volgepak om, gegrond op hul opmerkings, hom veral te sien¹⁴¹ - 'n beskrywing wat die gedagte ondersteun dat eie eer 'n rol gespeel het. Die gesprek tussen Blood en Viljoen is deur die kommandant van Lydenburg, lt.kol. A. Curran, en Viljoen se sekretaris, kapt. W. Malan, bygewoon.

---

135) F. Pretorius, Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902, p. 292; B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 261.

136) P. Warwick, Black people and the South African War 1899-1902, p. 26.

137) Ibid., p. 25.

138) M.A. Gronum, Die Bittereinders Junie 1901 - Mei 1902, p. 49.

139) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 265.

140) Kyk hieronder, pp. 212 - 213.

141) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 265.

'n Vergelyking tussen Viljoen se verhaal en Blood se verslag aan Kitchener, toon groot ooreenkomste. Die eerste beswaar wat Viljoen geopper het, was dat Britse proklamasies onder die wit vlag aan Boere uitgedeel is. Blood het belowe om hierdie handelswyse te staak totdat sy bevelvoerder daarvoor uitspraak lewer. Die tweede beswaar was dat die Britte vroue uit die kampe vrygelaat het om die burgers te probeer oorhaal om die stryd te staak. Blood se kommentaar was eenvoudig dat Viljoen die vroue dan maar nie in sy kamp moes toelaat nie. Hy, Blood, kon die vroue mos nie dwing om iets teen hulle sin te doen nie?¹⁴²

Daarna het die hoofsaak aan die orde gekom, naamlik die inskakeling van gewapende swartes in die oorlogvoering. Blood het die offisiële Britse standpunt herhaal en belowe dat hy spesifieke klagtes sou laat ondersoek. Hy het Viljoen egter nie meegedeel dat hy besig was om 'n saak voor te berei teen Viljoen se mense vir die moord op swartes nie. Uit Blood se verslag is dit nie duidelik watter aangeleentheid spesifiek bedoel is nie, maar dit is aanneemlik dat dit die teregstelling van die gekleurde gevangenes by Mpisaansfort was. Wat die Steinacker's Horse betref, het Blood sy hande in onskuld gewas, aangesien die troepe nie onder sy bevel was nie. Daarna het nog 'n paar onbeduidende sake ter sprake gekom waarop Blood nie eintlik gereageer het nie.¹⁴³ 'n Sekere kwessie betreffende die Rooikruis wat volgens Viljoen se verhaal bevredigend gereël is, het Blood in sy verslag genegeer.

Daar is ook 'n onderdeel wat Viljoen nie genoem het nie. Na die gesprek oor bogenoemde sake was daar ook 'n onderhoud onder vier oë. Volgens Blood het Viljoen toe onomwonde te kenne gegee dat hy moeg was vir die oorlog. Hy het vrede begeer. Maar - en dit het Blood baie duidelik beklemtoon - Viljoen sou nie eiemagtig optree nie. Hy het 'n algemene vrede nagestreef. Hy het besef dat die onafhanklikheid vir die Boererepublieke nie herstel sou word nie, maar daar moes onderhandel word oor sake soos vergoeding en die kwessie van die Kaapse rebelle. Viljoen het sy vertroude uitgespreek dat die knelpunte tussen Boer en Brit vinnig na die vrede opgelos sou word. Dit is van belang om Blood se waarderende woorde oor Viljoen aan te haal: "I was very favourably impressed throughout by General Viljoen. He appeared to me to be quite straightforward, very anxious for peace, but determined to be thoroughly loyal to his superiors as well as to those under his Command, and to stand by them to the end."¹⁴⁴

Het sy eie mense Viljoen ook so simpatiek beoordeel as wat sy teenstander gedoen het? In Augustus 1901 was daar nie eintlik kritiek op sy optrede nie,

---

142) TAB, FK 1801, pp. 136 - 137.

143) Ibid., pp. 138 - 139.

144) Ibid., p. 140.

maar ses maande later het sy gesprek met Blood rede gegee tot gerugte oor verraad. Grant beweer dat Viljoen ernstig deur Botha berispe is oor sy gesprek met Blood¹⁴⁵, maar vir hierdie bewering kon geen bewys gevind word nie. Op 14 Oktober het Botha wel aan Viljoen geskrywe dat indien onderbevelhebbers selfstandig met 'n Britse bevelhebber korrespondeer, dit uitsluitlik oor aangeleenthede moet handel wat slegs op sy eie afdeling betrekking het.¹⁴⁶ Botha het dit uiteraard nie sonder rede geskrywe nie, maar aangesien die korrespondensie onvolledig is, kan nie vasgestel word na watter voorval Botha hier verwys nie. Die enigste inligting wat uit Botha se brief na vore kom, is dat dit oor 'n ondersoek na toestande in die konsentrasiekampe gehandel het. Tydens die gesprek in Lydenburg het die saak geen prominensie geniet nie.

Blood se kommentaar is duidelik en van alle vooroordele ontbloot; Viljoen het beslis geen verraad gepleeg of beoog nie. Dit is egter net so duidelik dat hy as hooggeplaaste bevelhebber baie onnadenkend opgetree het. Het sy bekentenis dalk 'n regstreekse invloed op die Britse optrede gehad en hoe beduidend was hierdie kennis ten opsigte van die Britse bereidheid tot vrede? Viljoen het dalk gemeen dat sy vertroulike gesprek die Britte sou beweeg om ook van hulle kant af vrede te soek, maar die teendeel kon geldig wees, naamlik dat die Britte daardeur oortuig was dat hulle 'n onvoorwaardelike oorgawe kon bereik. Viljoen se neiging om sy hart op sy mou te dra ('n mentaliteit wat deur Blood vleierend as "straightforward" bestempel is), het hom laat praat toe hy moes geswyg het. Deur Viljoen se individualistiese denke en optrede het hy lewenslank groot inisiatiewe durf neem wat hom in staat gestel het om sy ideale na te streef. Dieselfde eienskap het sy vermoë beperk om met ander mense saam te werk en hom verhinder om 'n inspirerende leier te wees.

Van September tot Desember 1901 het die militêre aktiwiteite in Viljoen se bevelsgebied drasties afgeneem. Begin September het Viljoen na die omgewing van die Olifantsrivier getrek waar Muller met die grootste deel van die kommando's 'n moeilike tyd agter die rug gehad het. Gedurende Augustus het Britse magte die verspreide laers aangeval en 'n tyd lank het daar baie verwarring en verdeeldheid geheers. Muller het egter daarin geslaag om sy gesag te handhaaf en sy aanval op Britse husare was sò suksesvol dat hulle kommando met honderd vars perde toegerus is.¹⁴⁷ Viljoen het sy magte verdeel: Muller met die Boksburg- en Middelburgkommando in die gebied tussen die Olifantsrivier en

---

145) M.H. Grant, History of the war in South Africa IV, p. 216.

146) TAB, Adv. N.J. de Wet-versameling 1, rapportboekie genl. Botha 14 Oktober 1901 - 22 Desember 1901, brief, Botha - Viljoen, 14 Oktober 1901.

147) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 262 - 264; M.A. Gronum, Die Bittereinders Junie 1901 - Mei 1902, p. 39.

Lydenburg en hyself met die Lydenburg- en Johannesburgkommando ten ooste van Lydenburg met Pelgrimsrus as hoofkwartier.

Muller het die kleinste gedeelte van die beskikbare magte gekry en moes die belangrikste deel van die bevelsgebied beheer. Die beweegruimte tussen die spoorlyn en die Pedi's was klein en die Britte het die gebied deeglik van voorrade gestroop. Viljoen het met omtrent duisend man na die betreklik veilige Pelgrimsrusgebied vertrek waar kos volop was, maar vanwaar hy die vyand nie eintlik effektief kon bestry nie. Amery bring hierdie verdeling in verband met die swak verhouding tussen Muller en Viljoen - en Muller se beskrywing kom daarmee ooreen.¹⁴⁸ In Viljoen se herinneringe gee hy die probleem van kosvoorsiening as rede aan vir die verdeling. Die gebied tussen Lydenburg en die Olifantsrivier was sodanig deur die Britte verwoes dat dit uiters moeilik geword het om die kommando's daar in die veld te hou.¹⁴⁹ Daar was ook 'n militêre noodsaak vir die verdeling. Die Britte se verbinding tussen Lydenburg en Machadodorp is baie sterk met blokhuse en doringdraad beveilig.¹⁵⁰ Dit het Viljoen se gebied in twee gesny.

Vanuit Pelgrimsrus het nie baie aanvalle plaasgevind nie. Viljoen het elke tweede week kontak met Muller se magte gemaak, maar daar was geen gesamentlike optrede nie. Die enigste Britse verbindingslyne wat deur Viljoen bedreig kon word, was die konvooiroete van Machadodorp na Lydenburg en die spoorlyn tussen Machadodorp en Komatipoort. Viljoen het een maal, in Desember, probeer om die konvooiroete aan te val, maar dit het misluk.¹⁵¹ Die spoorlyn is eweneens aangeval, maar die sukses was gering. Eenkeer het hy by Malelane 'n trein met voorrade in besit geneem en 'n pantsertrein wat die Britte te hulp gekom het in die lug geblaas. Die verowerde proviand kon nie vervoer word nie en is verbrand.¹⁵² Hierdie gedeelte van die spoorlyn was egter van min militêre betekenis, omdat dit die eindpunt van die Britse bevoorradinglyne was.

Die enigste ernstige gevegte het noord van Lydenburg in die omgewing van Krugerspos plaasgevind. Viljoen se burgers het die Britte reëlmatig met speldeprik-aksies lastig geval.¹⁵³ Om die kommando te verhinder om naby Lydenburg skuiling en steun te vind, het die Britte in die begin van Oktober die vrugbare

---

148) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, p. 463; C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, pp. 140 -141.

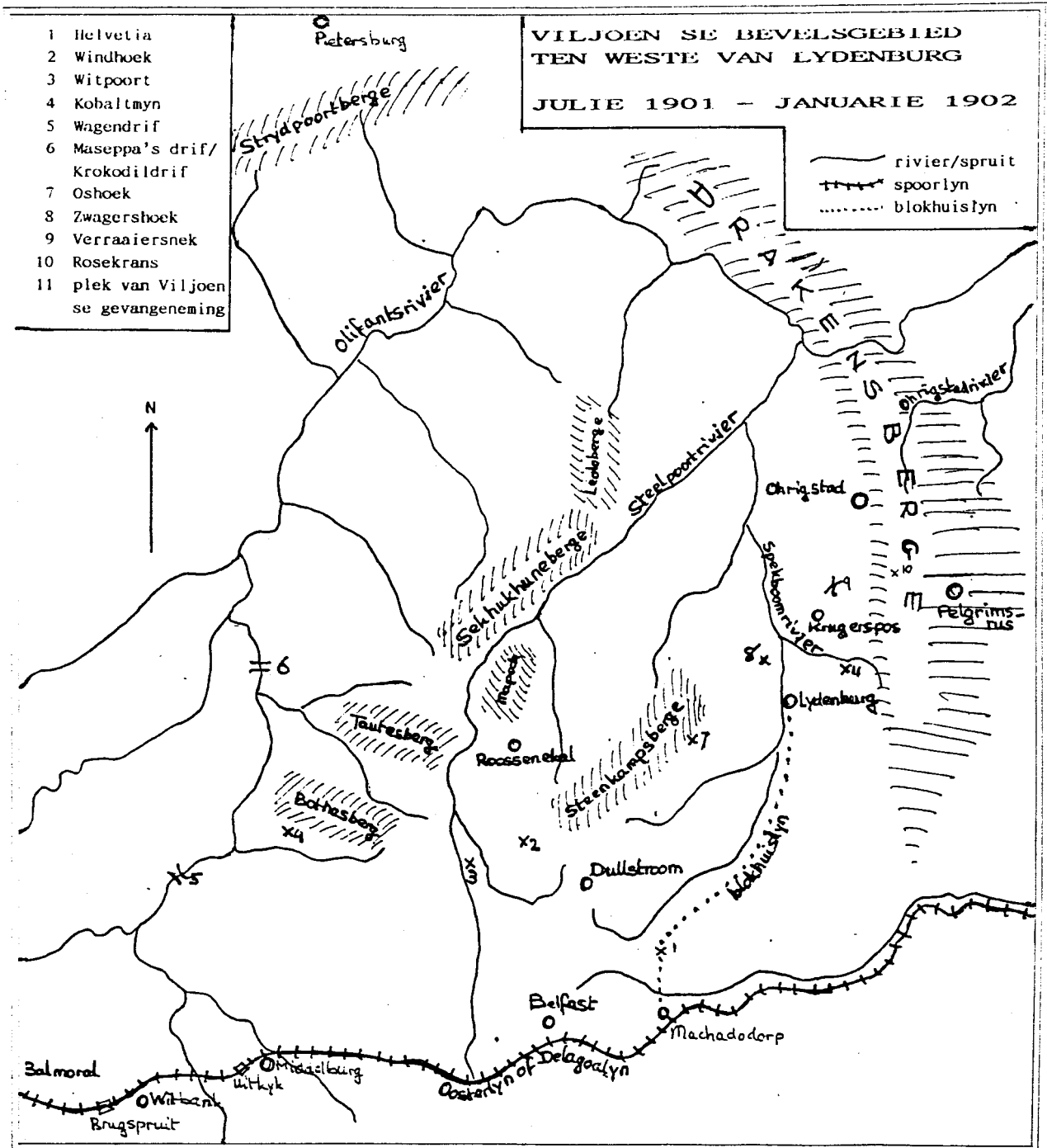
149) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 268.

150) Ibid., p. 271.

151) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 271 - 272.

152) M.A. Gronum, Die Bittereinders Junie 1901 - Mei 1902, pp. 40 - 41.

153) Ibid., p. 40.

vallei van die Ohrigstadrivier geplunder.¹⁵⁴ Viljoen kon dit nie verhinder nie en moes sy aanval op die agterhoede van die Britse kolonne toespits.

154) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900-1901, p. 225.

Die Britte se volgende doelstelling was om Pelgrimsrus aan te val. Die troepemag was nie sterk genoeg vir 'n dergelike aksie nie, omdat Kitchener hierdie gebied nie belangrik genoeg geag het vir 'n ernstige oorlogsinspanning nie.¹⁵⁵ Die Britte het Verraaiersnek met 1 500 man beset en Pelgrimsrus daarvandaan bedreig.¹⁵⁶ Viljoen het geen moeite ondervind om die aanval by Rosekrans af te slaan nie en die vernietiging van 'n brug oor die Spekboomrivier het verdere Britse aksie byna onmoontlik gemaak.¹⁵⁷

Die gebrek aan militêre aktiwiteit in die Pelgrimsrusgebied kan op grond van twee oorwegings verklaar word. Daar was 'n mate van oorlogstamheid onder die burgers. Die stryd het uitsigloos begin lyk. Viljoen self was lojaal aan die besluite wat geneem is en volkome bereid om hulle uit te voer. Die geografiese omstandighede waaronder hy moes opereer, het dit egter baie moeilik gemaak. Met die mag tot sy beskikking en die beweegruimte wat hy gehad het, was daar baie min teikens wat hy kon aanval. Dit was grootliks beperk tot die garnisoen van Lydenburg, sy verbindingslyn na Machadodorp en die spoorlyn van Komatipoort af weswaarts. Nie een van hierdie doelwitte was van werklike oorlogsbelang nie. Al wat Viljoen suksesvol kon doen, was om in die veld te bly as 'n bewys dat Brittanje nog nie gewen het nie. Dit was 'n uiters onbevredigende situasie en veral vir 'n man soos Viljoen.

Dit beteken uiteraard nie dat Viljoen onaktief in Pelgrimsrus was nie. Nadat die aanslag op Pelgrimsrus afgeslaan is, het hy sy mag in drie kommando's verdeel wat op 'n roterende basis opdragte moes uitvoer. Om veiligheidsredes wou Rothmann nie die opdragte in sy dagboek uitspel nie.¹⁵⁸ Aangesien sy eie afdeling in die gebied net noord van die spoorlyn rondgetrek het, kan afgelei word dat dit een van die opdragte was. Viljoen sou die ander twee groepe waarskynlik opdrag gegee het om die omgewing van Lydenburg te patroleer en om om te sien na die laardiens en die voorsiening van voorraad in Pelgrimsrus.

Die laardiens het baie elemente bevat. Een daarvan was om voorbereidings te tref vir die slaan van goue ponde. In Pelgrimsrus kon die goudvoorraad van die Regering aangevul word en daar was voldoende masjinerie beskikbaar om munte te kon slaan. Viljoen het dringende aandag aan hierdie saak gegee. Dit het egter nie tydens sy verblyf in Pelgrimsrus so ver gekom nie. Die ponde wat wel

---

155) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, p. 462.

156) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900-1901, pp. 226 en 229; R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 306.

157) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 268 - 269.

158) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900-1901, p. 231.

geslaan is, het onder sy opvolger, genl. Muller, die lig gesien.¹⁵⁹

Hoewel Pelgrimsrus slegs een keer tydens die winterveldtog van 1900 kortstondig deur Britse troepe beset was, het daar tog geen burgerlike administrasie meer bestaan nie. Viljoen het dus, sonder dat hy dit nagestreef het, feitlik 'n militêre gesag oor die hele gebied gevoer. Daardeur het hy ook teenoor probleme te staan gekom wat hy liever wou vermy. Een van die vrae wat hy moes beantwoord, was wie bevoeg was om huwelike te bevestig. Hy het die probleem opgelos deur die Vrederegter te Pelgrimsrus te magtig om as huweliksbevestiger op te tree, hoewel hy heimlik getwyfel het of hy wel die bevoegdheid vir so 'n magtiging gehad het.¹⁶⁰

Vermoedelik het hy self die aangeleentheid geniet. En dit was nie die enigste geleentheid van vermaak nie. Daar is meer as een keer konsert in Pelgrimsrus gehou. Die grootste sukses was ongetwyfeld die toneelstuk wat op 30 September 1901 opgevoer is. Die onderwerp was op ware gebeure gegrond. In Junie het Viljoen 'n aantal henspoppers met 'n slap riem gevang¹⁶¹ en dié gebeurtenis is verwerk - en ongetwyfeld uitgebrei - tot 'n toneelstuk waarin die Generaal self een van die rolle vertolk het.¹⁶² Schikkerling vermeld met trots dat sy bydrae 'n lied van 28 strofes was wat hy geskryf het en wat tydens die konsert gesing is.¹⁶³

Hierdie vermaak kan dalk die indruk skep dat die oorloggebeure geen invloed op Pelgrimsrus gehad het nie. Dit is egter nie die geval nie. Viljoen het dwarsdeur die oorlog saam met sy mense gestaan, geen besondere voorregte vir homself opgeëis nie en was bekend vir sy gasvryheid.¹⁶⁴ Maar hy het tegelykertyd bekend gestaan as 'n baie streng generaal.¹⁶⁵ Sy gemoedelike wyse van omgang het hom nie verhinder om, waar nodig, teen diensweieraars en verraaiers op te tree nie.¹⁶⁶

En ook in hierdie tyd was dit vir hom nodig om dissiplinêre stappe te doen. Op 9 September 1901 het Viljoen 'n brief aan Botha gerig betreffende sekere probleme met sy offisiere. Wat die presiese aard daarvan was, is nie bekend nie.

-----

159) C.L. Engelbrecht, Geld in Suid-Afrika, pp. 81 - 83; E.H.D. Arndt, Banking and currency development in South Africa (1652-1927), pp. 149 - 150.

160) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 283 - 284.

161) Kyk hierbo, p. 196.

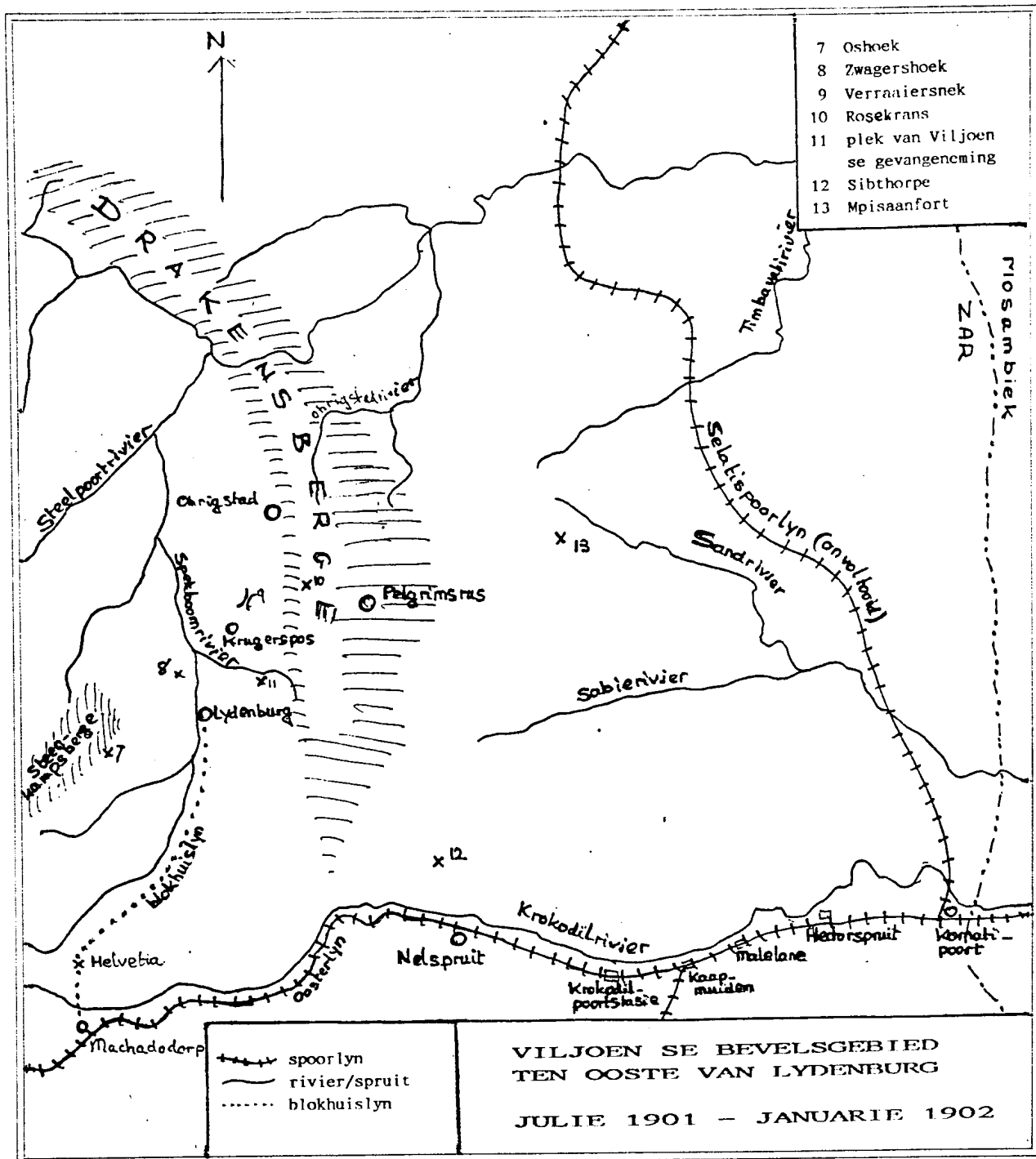
162) M.E. Rothmann, Oorlogsdagboek van 'n Transvaalse burger te velde 1900-1901, p. 224.

163) R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 306.

164) F. Rompel, Heroes of the Boer War, p. 152.

165) W.F. Andriessen, Gedenkboek van den oorlog in Zuid-Afrika, p. 356.

166) C.J. Beyers (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV, p. 780.

Uit Botha se reaksie kan afgelei word dat die offisiere geweier het om opdragte van Botha uit te voer. Die Kommandant-generaal het saamgestem daarmee dat sulke offisiere uit hul betrekkinge ontslaan moes word.¹⁶⁷ In dieselfde

167) TAB, Adv. N.J. de Wet-versameling 1, rapportboekie genl. Botha, 14 Oktober 1901 - 22 Desember 1901, brief, Botha - Viljoen, 14 Oktober 1901.

brief het Botha Viljoen gemagtig om 'n instruksie uit te vaardig teen die plundering van dooies, gewondes en krygsgevangenes. Dit het dus soveel voorgekom dat 'n spesiale instruksie nodig was om dit te bekamp. Dit is moontlik dat Viljoen se probleme hiermee verband gehou het. Viljoen het hom inderdaad teen die genoemde praktyke verset. Hy het begrip gehad vir die feit dat die burgers hulself soms op hierdie manier van klere moes voorsien, maar hy het ook besef dat dié praktyk maklik kon hand uitruk.¹⁶⁸

Die Middelburgkommando het ook probleme met offisiere opgelewer. Op 26 November 1901 het tagtig burgers beswaar gemaak teen kmdt. S.P.E. Trichardt wat deur Viljoen oor hulle aangestel is.¹⁶⁹ Muller het die memorie aan Viljoen gestuur wat dit op 28 November in 'n uitgebreide brief beantwoord het. Hy het die besware indringend ondersoek en die regmatigheid van die benoeming vriendelik maar ferm gehandhaaf. Hy het ook 'n ernstige beroep op die burgers gedoen om hul kragte aan die saak van vryheid en reg te wy.¹⁷⁰ Viljoen het Botha genader oor die kwessie of Trichardt nog die titel van luitenant-kolonel mog voer. Nadat die Staatsartillerie ontbind is, het die funksie verval. Vir Botha was dit nie so problematies nie, want in sy antwoord het hy skaars daarna verwys. Hy het wel volkome met Viljoen saamgestem dat die Middelburgers onder Trichardt moes dien.¹⁷¹

Viljoen het ook sy getroue volgelingen gehad - mense wat sy bevels stiptelik uitgevoer en selfs meer as dit gedoen het. Hy verwys trots na 'n paar waaghalse, Jordaan en Mellema, wat tot twee maal toe kans gesien het om Lydenburg binne te dring en die Britte daar skade te berokken.¹⁷² Maar dit was tevens die belangrikste militêre feite van Desember 1901. Die uitbundige feestelikhede tydens Kersfees kry meer aandag. Atletiek en wedrenne was die hoofdis - waarby Viljoen die afdeling naelloop vir offisiere gewen het - maar daar was ook die meer plegtige aangeleenthede. Ds. H.J. Neethling sou natuurlik die woord voer en Viljoen moes as bevelhebber die openingsrede lewer; 'n taak waarvan hy nie baie gehou het nie. Hy reken dat die gevoeligste deel van sy toespraak tot die ongeveer neëntig skoolkinders gerig was. Tereg het hy daarop gewys dat hulle onder die Vierkleur kon skoolgaan, in teenstelling met al die

-----
168) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 325 - 326.

169) TAB, Preller-versameling 36, p. 86, brief, A.P. van Niekerk en 79 ander - Genl. Muller, 26 November 1901.

170) TAB, Preller-versameling 36, pp. 84 - 85, brief, Viljoen - Van Niekerk, 28 November 1901.

171) TAB, Adv. N.J. de Wet-versameling 1, rapportboekie genl. Botha 14 Oktober 1901 - 22 Desember 1901, brief, Botha - Viljoen, 21 November 1901.

172) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 273 - 274.

ander kinders in die konsentrasiekampe.¹⁷³

Met dié opmerking het Viljoen die uitsonderlikheid van die situasie geteken. Die besef van die nood en lyding van so baie landgenote het 'n domper op die feesvieringe geplaas. Aan die einde van sy verslag oor die derde Kersfees in die veld het Viljoen sy eie gevoelens beskryf: "Dat wij zat waren van den langen en zwaren strijd is even zeker als dat wij vast besloten waren trouw onzen plicht te doen, tot den dag, dat onze eigen Regeering en Komm. Generaal ons zouden zeggen het zwaard weder in de schede te steken."¹⁷⁴ Daar is geen rede om aan die opregtheid van hierdie uitspraak te twyfel nie. Vir Viljoen self was die einde van die stryd nader as wat hy vermoed het.

---

173) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 275 - 277.

174) Ibid., p. 278.

Ben Viljoen (in rytuig) word as gevangene
van Lydenburg na Machadodorp gebring.

Genl. B.J. Viljoen (2e v.l.) en genl. P.A. Cronjé (4e v.l.)
met drie seuns van pres. T. Roosevelt (3e, 5e en 6e v.l.)
tydens die Wêreldskou in St. Louis, VSA, in 1904.

Die jaar 1902 is ingelui deur 'n halfhartige Boere-aanval op die dorp Lydenburg. Viljoen het 'n groot gedeelte van sy verslag gewy aan die voorbereiding vir die aanval en het ook 'n aanneemlike verskoning vir die mislukking daarvan gebied¹ - maar alles dui daarop dat Amery voldoende rede gehad het om te praat van 'n "perfunctory effort".² Die Britse versterkings rondom die dorp, bestaande uit blokhuisse en doringdraadversperrings, was van so 'n aard dat slegs vasberade aanvalle en bereidheid tot offers kans op sukses kon bied. In die laaste fase van die oorlog was daar in hierdie distrikte eintlik nie meer sprake van groot doelwitte nie. Viljoen kon slegs sy aanwesigheid laat blyk, indien moontlik die vyand skade berokken en groot lewensverlies voorkom. Ook die Britte het 'n passiewe rol in hierdie gebied gespeel. Gevolglik was die distrik Lydenburg 'n relatief rustige omgewing.

Moontlik het Viljoen op grond van die veiligheidsoorweging die Regering aanbeveel om na Pelgrimsrus te verskuif. Viljoen self meld nie dat dit hy is wat die voorstel gemaak het nie. Inteendeel, hy het baie goed die nadeel van die verplasing van die regeringsetel ingesien. Die Regering sou op so 'n afgeleë plek moeilik met die regering van die OVS en die verskillende bevelhebbers kon kommunikeer.³ Volgens Muller was dit baie beslis Viljoen se voorstel. Hy vertel verder dat sy broer Hermanus Muller die waarnemende staatspresident Schalk Burger oortuig het om van die plan af te sien. Viljoen sou daarop baie kwaad geword en onmiddellik na Pelgrimsrus vertrek het.⁴ Dit wil voorkom of Muller hom hier te veel deur sy swak verhouding met Viljoen laat lei het. Amery, Gronum en Viljoen se verslae stem ooreen dat die aanvanklike besluit om na Pelgrimsrus te trek na gesamentlike oorleg geneem is. Die Regering het inderdaad saam met Viljoen gegaan, maar op die laaste oomblik is besluit om nie die blokhuislyn tussen Lydenburg en Machadodorp oor te steek nie, maar aan die westekant daarvan, op die plaas Oshoek, te bly.⁵ As rede vir die skielike verandering van standpunt is aangevoer dat die Britse kolonne wat op die Regering se spoor was, na Lydenburg teruggekeer het. Hoe dit ook al sy, die besluit het voorkom dat die Regering saam met Viljoen in Britse hande geval het.

-
- 1) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 278 - 283.
  - 2) L.S. Amery, Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, p. 464.
  - 3) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 287.
  - 4) C.H. Muller, Oorlogsherinneringe, pp. 159 -160.
  - 5) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 285 - 286; L.S. Amery, Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, pp. 464 - 465; M.A. Gronum, Die Bittereinders Junie 1901 - Mei 1902, p. 41.

Viljoen het van Oshoek af verder getrek, by Zwagershoek die duisternis afgewag en gedurende die nag van 25 Januarie 1902 deur die vallei van die Spekboomrivier na Pelgrimsrus getrek. In hiedie nag is hy daar in 'n Britse hinderlaag gelei en gevang. Viljoen het voor sy tog die normale veiligheidsmaatreëls getref. In die nabyheid van die Britse magte het hy snags gery nadat die omgewing deeglik bespied is. Twee manne het 'n paar honderd meter vooruit gery om moontlike lokvalle te voorkom. Hierdie voorhoede het in een stadium 'n paar verdagte figure agtervolg waarop skote ook gewissel is. Sodoende het Viljoen en sy adjudant Bester toe die voorhoede gevorm. Dit kan as 'n nalatigheid beskou word. Dit sou beter gewees het om die klein groepie nie op te breek nie en eers te wag om te sien wat die agtervolging sou oplewer. Dit sou egter weer tydverlies veroorsaak het. Op 'n steil afdraande by 'n spruit is hulle deur 'n Britse hinderlaag oorval. In die eerste sarsie skote van die kort skermutse-ling is Viljoen se perd gedood en hy self kon hom as gevolg van die val nie verdedig nie. Viljoen en Bester is gevange geneem en twee ander luitenant, J. Nel en L. Jordaan, is in die geveg gedood. Hoewel Viljoen skrams deur 'n koeël getref is, het sy sakboekie voorkom dat hy gewond is.⁶

Die omstandighede van Viljoen se gevangeneeming is uitsonderlik. Hy is nie in 'n veldslag of dryfjag gevang nie, maar in 'n donker nag op 'n eensame plek. Hierdie omstandighede dui op verraad.⁷ Oor die moontlikheid van verraad was daar baie gerugte. Daar is beweer dat Viljoen self die Britte oor sy voor-geplande planne ingelig het.⁸ Dit sou per implikasie beteken dat Viljoen beoog het om die Regering te verrai, want hy sou hierdie reis saam met hulle onderneem het. Hierdie veronderstelling is beslis ongegrond. Ook die uitvoering van die gevangeneeming, waarin Viljoen ook soos Nel en Jordaan kon gesneuwel het, maak die bewering dat Viljoen self betrokke was, onwaarskynlik. 'n Daad van hierdie aard was beslis nie tekenend van sy karakter nie. Viljoen was wel 'n voorstander van die beëindiging van die stryd. Indien hy dit self wou doen, sou hy dit sekerlik nie op hierdie wyse gedoen het nie. Verraad en valse skyn was nie deel van sy mondering nie. Uit korrespondensie van Leyds wil dit voorkom of die hardnekkige gerugte, wat waarskynlik hulle oorsprong in Britse koerante gehad het, ook deur Afrikaanse koerante oorgeneem is.⁹ Die praatjies het

---

6) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 287 - 291.

7) TAB, W.J. Leyds-huisargief, 3, ongepubliseerde artikel oor Viljoen.

8) C. Groenewald, Bannelinge oor die oseaan, Boerekrygsgevangenes 1899-1902, p. 106; Pretoria News, 17 Augustus 1963; D.W. Krüger, Boere-generaal maak revolusie in vreemde land, (Die Huisgenoot, 25 Januarie 1974, p. 42.)

9) TAB, LA 190 II, 67, brief, P.A. Nierstrasz, 's-Gravenhage - W.J. Leyds, Utrecht, 20 Maart 1902; D.W. Krüger, Boere-generaal maak revolusie in vreemde land, (Die Huisgenoot, 25 Januarie 1974, p. 42.)

Viljoen beslis gekwes en skaars vier weke na sy gevangening het hy 'n beroep op Botha gedoen om sy naam te suiwer.¹⁰ Ongetwyfeld het hierdie laster Viljoen se latere handelwyse ook beïnvloed.

In hierdie brief wat Viljoen op die dag van sy vertrek uit Kaapstad aan Botha geskrywe het, het hy die Kommandant-generaal van sy opregtheid verseker en die aantygings van verraad met verontwaardiging verwerp. Hy het die verdagmaking probeer verklaar in die lig van die feit dat hy 'n voorstander van eerlike vrede was. Hy het 'n beroep op Botha gedoen om sy naam van die smaad te suiwer en om nie te verslap in die strewe na vrede nie. Viljoen het by sy oortuiging gebly dat dié standpunt reg en in belang van die volk was, "hoewel wij slechts twee waart die bij de vergadering te Waterval l.l. Junie uithield". Uit die brief is dit duidelik dat hulle nie net oor die noodsaaklikheid van vrede saamgestem het nie, maar dat hulle ook 'n vriendskaplike verhouding gehad het - Viljoen het Botha daarin as "beste Louis" aangespreek.¹¹

Grant skryf die sukses van Viljoen se gevangening toe aan die deeglike werk van die Britse inligtingsdiens - 'n veronderstelling wat deur Viljoen ondersteun word¹² - maar volgens Amery is sy reisplanne verraai.¹³ Gronum vertel dat ene Spies hom verraai het,¹⁴ maar waarskynlik het hy Amery se "Spies had betrayed Viljoen" te oppervlakkig gelees en foutief vertaal. Moontlik op grond van dieselfde Britse koerantberigte as dié wat P.A. Nierstrasz aan Leyds meld, gaan Andriessen ook van die veronderstelling uit dat die gevangening van Viljoen die gevolg van omkoperij en verraad was.¹⁵

Dit is uiteraard nie meer moontlik om bo alle twyfel vas te stel of daar inderdaad verraad gepleeg is en wie dit gedoen het nie. Grant se verklaring dat die Britte opgetree het na aanleiding van berigte wat mense aan die inligtingsdiens verskaf het, is nie onaanvaarbaar nie. Deurdat Viljoen en sy kommando al geruime tyd vanuit een plek opgetree het, is dit moontlik dat hulle sekere patrone ontwikkel het met betrekking tot vasgestelde roetes en tye. Dit kon die Britte op sy spoor gebring het. 'n Ander moontlikheid is dat inligting verkry is van burgers wat na die teenstander oorgeloop het; iets waarvoor Viljoen al

---

10) TAB, Preller-versameling 2, pp 129 - 132, brief, Viljoen - Botha, 19 Februarie 1902.

11) Ibid.

12) M.H. Grant, History of the war in South Africa IV, pp. 380 - 381; B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 292.

13) L.S. Amery, Times history of the war in South Africa, 1899-1902 V, p. 465.

14) M.A. Gronum, Die Bittereinders Junie 1901 - Mei 1902, p. 41.

15) W.F. Andriessen, Gedenkboek van den oorlog in Zuid-Afrika, pp. 457 - 458; TAB, LA 190 II, 67, brief, P.A. Nierstrasz, 's-Gravenhage - W.J. Leyds, Utrecht, 20 Maart 1902

geruime tyd bekommerd was.¹⁶ Daar kan ook nog gedink word aan Britsgesinde delwers wat dalk inligting oorgedra het.¹⁷

Eers op 28 Januarie, drie dae na die gebeurtenis self, het die berig van die Generaal se gevangening die kommando's bereik. Ben Viljoen het toestemming van die Britte gekry om sy broer Wynand in te lig.¹⁸ Op sy beurt het hy weer Schalk Burger in kennis gestel. Op 1 Februarie 1902 het die Waarnemende Staatspresident vir Muller voorlopig as Waarnemende Assistent-kommandant-generaal in die plek van Viljoen aangestel.¹⁹ Die nader tussen Muller en Viljoen is nou deur die Johannesburgkommando oorgeneem. Hulle het geweier om Muller as hul bevelhebber te aanvaar, tensy Wynand Viljoen tot generaal bevorder word.²⁰ Hoewel Jan Viljoen voortaan na sy broer Wynand as Waarnemende Generaal verwys, het die benoeming nooit plaasgevind nie.²¹

Nadat die gevangening van Viljoen bekend geword het, het sy waaghalsige verkenner Mellema en Jordaan 'n poging aangewend om hom te bevry. Toe dit misluk, het hulle 'n paar dae later 'n wraakaanval op een van die blokhuse gedoen waartydens ses Britse soldate gesneuwel het.²²

Viljoen het self 'n baie romantiese verslag van sy gevangening, die gesprekke met Britse soldate en die hoflikheid van die Ierse offisiere geskryf.²³ Aan die verslag kan nie te veel waarde geheg word nie, aangesien Viljoen hom graag op hierdie wyse te buite gegaan het. Later het hy selfs 'n roerende verhaal geskrywe oor hoe hy van die Britte toestemming gekry het om tot die laaste oomblik by sy sterwende perd te bly voordat hulle hom as gevangene na Lydenburg afgevoer het. Die volgende dag sou hy manne gehuur het om sy perd te begrawe en 'n grafteken op te rig sodat hy later die graf sou kon besoek.²⁴

Volgens sy eie verslag is Viljoen omstreeks 30 Januarie onder streng geleide na Machadodorp gebring. In opdrag van Kitchener moes tweeduisend man vir sy

---

16) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 244.

17) R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 312.

18) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop, 3(2) 1 Augustus 1905, p. 39).

19) TAB, Generaal C.H. Muller-versameling 1(1).

20) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop, 3(2) 1 Augustus 1905, p. 40).

21) M.A. Gronum, Die Bittereinders Junie 1901 - Mei 1902, p. 41.

22) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop, 3(2) 1 Augustus 1905, p. 40).

23) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 289 - 293.

24) B.J. Viljoen, The story of a piebald horse. (Los Angeles Times, Illustrated Weekly, 13 November 1915.)

veilige bewaring sorg, vertel Viljoen. Dit is natuurlik moontlik dat 'n leër-afdeling wat oorgeplaas is, gebruik is om Viljoen te vervoer. Van Machadodorp is die reis per trein na Pretoria voortgesit waar hy in 'n kamp vir krygsgevangenes geplaas is. Hy was vol lof oor die behandeling wat hy ontvang het. Hy is ridderlik behandel, het gunste ontvang, is deur Kitchener te woord gestaan, mog op parool familie besoek het, kortom - alles het beantwoord aan Viljoen se heroïese visie van 'n "gentleman's war".²⁵

In dieselfde romantiese gees ken Viljoen slegs ridders en onwaardiges. Nadat hy van Pretoria na Durban vervoer is, het ene kol. Ellet hom meegedeel dat hy na St. Helena verban is. Hoewel Viljoen geen goeie woord vir hierdie "misvormd voorwerp der schepping" het nie, het Ellet wel parool aan hom toegestaan om sy bagasie te versorg. Viljoen is aan boord van die "Brittanic" geplaas waarna hy en 'n aantal ander krygsgevangene offisiere na Kaapstad vervoer is.²⁶ Onder hulle was oud-generaal D.J.E. Erasmus wat op 3 Januarie 1902 gevange geneem is.²⁷ Met sý geselskap was Viljoen beslis nie ingenome nie. In 'n brief aan Botha kla hy oor die skande om "so 'n pappbroek" as geselskap te hê.²⁸

Van 17 tot 19 Februarie het die "Brittanic" in die Kaapstadse hawe steenkool gelaai vir die reis na Europa. Op 24 of 25 Februarie het die skip St. Helena aangedoen sodat die krygsgevangenes aan wal kon gaan. Hulle is ongeveer 'n week lank by Lemon Valley in kwarantyn gehou en daarna is Viljoen en Bester op 1 Maart na die kamp Broadbottom oorgeplaas.²⁹

Die behandeling in die kamp het Viljoen bitter ongelukkig gestem. Die klagtes in sy boek het veral betrekking op die feit dat hy nie ooreenkomstig sy rang behandel is nie. Waarskynlik was die oorsaak van sy ongelukkigheid nie sy begeerte na groter gerief of meer vryheid nie, maar het hy in die miskenning van sy rang 'n gebrek aan ridderlikheid ervaar. Na 'n aantal pogings om die saak reg te stel, is op 18 Maart aan hom en sy adjudant parool toegestaan. Dit het ingehou dat hulle op eie koste buite die kamp mog woon. Hulle het die geleentheid geesdriftig aangegryp en 'n plek met die naam "Myrtle Grove" gehuur.³⁰

Oor Viljoen se aktiwiteite op St. Helena bestaan onsekerheid. Afgesien van sy

---

25) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 294 - 295.

26) Ibid., pp. 296 - 297.

27) J. Malan, Die Boere-offisiere 1899-1902, p. 30.

28) TAB, Preller-versameling 2, pp 129 - 132, brief, Viljoen - Botha, 19 Februarie 1902.

29) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 297 - 301.

30) Ibid., pp. 301 - 309.

eie getuienis is daar min bronne wat inligting daarvoor verskaf. En sy eie mededelings is ook nog teenstrydig. In die Nederlandse uitgawe van sy boek maak hy melding van sy onvermoë om iets te doen om verligting in die streng regulasies vir die krygsgevangenes te bring. Hy was bang dat hy andersins self met opsluiting in fort High Knoll gestraf sou word.³¹ In 1916 het hy egter in 'n koerantartikel geskrywe dat gevangenes uit High Knoll deur sy bemiddeling na die gewone kampe teruggeplaas is. Dieselfde bron gee ook 'n baie uitvoerige verslag oor sy besoek aan Longwood waar Napoleon tussen 1815 en 1822 'n gevangene was. Dat die ou bewaker van die plek baie vereerd was met 'n besoek van so 'n beroemde generaal waaroor hy al so baie gelees het,³² is waarskynlik slegs 'n digterlike versiering. In sy boek verwys hy slegs kortliks na die besoek.³³ Die belangrikste oorsaak van hierdie verskille is vermoedelik die tydsfaktor. In die veertien jaar wat tussen die ontstaan van hierdie twee bronne verstryk het, het die herinneringe nuwe klem en fasette gekry. Daar is ook 'n hoë mate van onnoukeurigheid in Viljoen se eie skryfwerk. In 1916 skryf hy dat hy saans na sesuur nie meer buite mog kom nie, maar die fotografiese afdruk van sy parool, wat as illustrasie by die artikel opgeneem is, vermeld: "He is not however to be out after 9 30 p.m."³⁴ Die parool is deur lt.kol. H.O.P. Wright onderteken.

Viljoen het goeie kontak met Wright gehad. Hierdie kommandant van Broadbottom was die bemiddelaar tussen Viljoen en die bevelvoerder, lt.kol. H.S. Price. Nadat Viljoen uit Broadbottom weg is, het daar 'n vriendskaplike band bly bestaan. Wright en sy vrou het selfs in Myrtle Grove by Viljoen kom kuier. Op 7 April het hulle hom nie tuis aangetref nie, soos dit blyk uit 'n vriendelik briefie van Viljoen aan die Wrights.³⁵

Dit is moontlik dat die lidmaatskap van die Vrymesselary in hierdie en talle ander kontakte waaroor Viljoen hom met lof uitlaat, 'n rol gespeel het. Daar is sterk aanwysings dat Wright - soos Viljoen - 'n Vrymesselaar was.³⁶ Op St. Helena was twee losies waar Britse offisiere en manskappe, asook inwoners van die eiland en krygsgevangenes gesamentlik vergader het. Die onderlinge kontak was sò heg dat alle verskille wat buitekant die losie bestaan het, binne die gebou weggeval het. In hierdie verband word veral die naam van lt.kol. A.L. Paget genoem as die persoon wat instrumenteel was vir die toestaan van parool

---

31) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 311.

32) B.J. Viljoen, A paroled Boer general on St. Helena, (Los Angeles Times, Illustrated weekly, 26 Februarie 1916).

33) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 309.

34) B.J. Viljoen, A paroled Boer general on St. Helena, (Los Angeles Times, Illustrated weekly, 26 Februarie 1916).

35) C.A. Hollenbach, Briewe uit die Boere-oorlog, p. 211.

36) Ibid., pp. 197 - 200.

aan Vrymesselaars.³⁷ Paget was kommandant van Deadwoodkamp.³⁸ Daar is baie getuienis dat Vrymesselaars (Britte sowel as Boere), onderling goeie verhoudinge gehandhaaf het. Veral op St. Helena het die gemeenskap gebloei³⁹, moontlik ook deur die feit dat beide kampkommandante Vrymesselaars was. Dit beteken nie dat dit enige invloed op hul oorlogsinspanning gehad het nie. P.J. Joubert, L. Botha, F.S. Roberts en H.H. Kitchener was almal Vrymesselaars, maar dit het hoegenaamd geen invloed op die verloop van die stryd gehad nie.

In sy boek gee Viljoen geen aandag aan die rol wat die Vrymesselary in sy lewe gespeel het nie. Dit is merkwaardig omdat Cooper juis vertel dat Viljoen in 'n rede in die losie op St. Helena verklaar het: "Freemasonry would be a great factor in bringing about a state of happiness, tranquility and mutual understanding in South Africa and would pave the way of progress, enlightenment and humanity for Boer and Briton alike".⁴⁰

Op die eiland het Viljoen baie van sy tyd aan die skryf van sy oorlogsverhaal bestee. Hierdie verslag het in drie tale verskyn: Engels, Nederlands en Duits. Die Duitse uitgawe het verskyn as deel II in die reeks Im Kampf um Süd-Afrika onder die titel Die Transvaaler im Krieg mit England. Dit is 'n vertaling deur A. Schowalter van die Nederlandse uitgawe. In een opsig wyk hierdie Duitse uitgawe van die ander twee af: dit bevat 'n waardevolle kaart van Viljoen se omswerwinge. Die Nederlandse en Engelse uitgawe is uiteenlopend. Die hoofstukindeling verskil, die bylaes is nie dieselfde nie en in die teks is 'n hele aantal klein en ook groter verskille. Hoewel dit nog ooglopend dieselfde boek is, kan daar beslis nie van 'n vertaling gepraat word nie. Die een is 'n verwerking van die ander. Maar watter een was die eerste? Oor hierdie vraag het daar in 1974 selfs 'n polemiekie in Die Huisgenoot ontstaan.

D.W. Krüger het in 'n artikel oor Ben Viljoen geskrywe dat sy boek nog voor die einde van 1902 in Engels verskyn het.⁴¹ Hierop het H.C. Viljoen gereageer. Hy skryf dat Ben se boek eers in 1902 in Nederlands verskyn het en 'n Engelse vertaling die jaar daarna.⁴² Hierdie bewering kom ook voor in die Viljoen-

---

37) P.H. Butterfield, Centenary, the first 100 years of English Freemasonry in the Transvaal 1878-1978, p.115.

38) O.J.O. Ferreira (red.), Krijgsgevangenschap van L.C. Ruijssenaers 1899-1902, p. 27.

39) A.A. Cooper, The Freemasons of South Africa, pp. 76 - 78.

40) Ibid., p. 78.

41) D.W. Krüger, Boere-generaal maak rewolusie in vreemde land, (Die Huisgenoot, 25 Januarie 1974, p.40).

42) H.C. Viljoen, Nog inligting oor genl. Viljoen, (Die Huisgenoot, 22 Februarie 1974, p. 6).

Gedenkboek wat deur H.C. Viljoen geskryf is.⁴³ Daarop het Krüger weer geantwoord dat die Engelse uitgawe die oorspronklike werk is en dat die Nederlandse uitgawe 'n vertaling daarvan is.⁴⁴

Dit sal waarskynlik 'n literêre ondersoek verg om vas te stel watter uitgawe die oorspronklike is. Op hierdie oomblik is die antwoord dus onseker. Dit is wel seker dat daar nie van 'n vertaling gepraat kan word nie; verwerking is 'n beter tipering. Sowel die Nederlandse as die Engelse uitgawe is gedateer 1902. Die inleiding in die Nederlandse uitgawe is in Mei 1902 op St. Helena geskrywe en die Engelse boek se "Author to the reader" op dieselfde eiland in Junie 1902. Laasgenoemde publikasie het ook nog 'n voorwoord van kol. T. Brinckman wat hy in September 1902 in Skotland geskrywe het. Dit is egter onseker of hierdie klein verskilletjies van groot betekenis is wanneer 'n verskyningsvolgorde vasgestel moet word.

Daar is ewenwel 'n ander element wat lig op hierdie saak werp. In 1917 het 'n herdenkingsartikel oor Viljoen in De Volkstem verskyn. Die skrywer, vermoedelik Gustav Preller, vertel daarin dat daar in die eerste uitgawe van Viljoen se boek 'n hoofstuk oor die voorgeskiedenis van die oorlog voorgekom het. Daarin het Viljoen die Krugerregering mede-aanspreeklik gemaak vir die uitbreek van die oorlog. Volgens Preller het vriende Viljoen daarop gewys dat sy uitlatings die Transvalers in daardie moeilike dae, te na gekom het. Viljoen sou toe opdrag gegee het dat dié hoofstuk in alle volgende uitgawes weggelaat moet word. Want, so sê die skrywer, die boek het ook in Engels en Duits verskyn.⁴⁵

Inderdaad het die Engelse uitgawe 'n hoofstuk getitel "The war clouds gather". In die hoofstuk skryf Viljoen oor die inval van Jameson en die Britse imperialisme in die algemeen. Dit eindig soos volg:

"Mr. Rhodes has disappeared from the stage for ever; he died as he had lived. His relentless enemy Mr. Kruger, who was pulling the strings at the other end, is still alive. Perhaps the old man may be spared to see the end of the bloody drama; it was undoubtedly he and Mr. Rhodes who played the leading parts in the prologue.

Which of these two 'Big Men' took the greatest share in bringing about the Disaster which had drenched South Africa with blood and draped it in mourning, it would be improper for me at this period to suggest. Mr. Rhodes has been summoned before a Higher Tribunal; Mr. Kruger has still to

---

43) H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 94.

44) D.W. Krüger, Genl. Ben Viljoen in die vreemde, (Die Huisgenoot, 1 Maart 1974, p. 6).

45) De Volkstem, 19 Januarie 1917.

come up for judgment before the people whose fate, and very existence as a nation, are, at the time of writing, wavering in the balance."⁴⁶

Dit is ongetwyfeld hierdie paragrawe waarna Preller verwys het. Dit sou 'n sterk aanwysing wees dat die Engelse uitgawe die oorspronklike is, maar Preller se opmerking dat daar ook 'n Duitse en Engelse uitgawe van die boek verskyn het, stem nie daarmee ooreen nie.

Viljoen se uitlatings is wel 'n duidelike aanduiding van sy veranderde houding. Die miskennis wat hy ondervind het deur die lasterpraatjies oor sy gevangeneming het waarskynlik 'n rol hierin gespeel. Vermoedelik het ongelukkigheid oor sy gevangenskap ook tot die standpunt bygedra. Vir Viljoen moes dit 'n bittere ondervinding gewees het om sy vryheid van handel en wandel te verloor. Sedert sy jeugjare op die grens was hy gewoon daaraan om self volkome in beheer te wees van sy optrede en dit is nou skielik beëindig. Vir hierdie aantasting van sy eiewaarde het hy 'n sondebok gesoek. Hierdie nuwe standpunt van Viljoen is dalk die eerste aanduiding van 'n nuwe ingesteldheid wat sy band met die Transvaalse volk beïnvloed het. Hy aarsel hier op die rand van trou aan sy land en afskeid van sy verbondenheid.

Hierdie verandering het nog sterker na vore gekom in sy houding teenoor die eed van getrouheid wat die Britse regering van die krygsgevangenes gevra het voordat hulle na Suid-Afrika kon terugkeer. Dit word algemeen aanvaar dat Viljoen nie die eed van getrouheid afgelê het nie. Hy het dit self onomwonde gestel en ook die redes daarvoor gegee. Volgens Viljoen het alles begin met 'n brief van kol. Price van 16 Julie 1902 waarin hy meegedeel is dat sy verbanning opgehef is, op voorwaarde dat hy die eed van getrouheid aan koning Edward VII sou aflê. Hierop sou hy sterk afwysend gereageer het. Nogtans het hy onder die Foreign Immigration Pass Law 'n tydelike permit gekry om sy sake in Suid-Afrika af te handel.⁴⁷ In Suid-Afrika sou hy nogmaals voor die keuse gestel word. Hy kon in Suid-Afrika bly mits hy die eed van getrouheid aflê. "Having considered and decided *never* to commit such an outrage to my heart's dictation, which would be nothing short of perjury, I was given time to leave the country."⁴⁸ Dit het Viljoen in 1906 geskrywe. In 1914 het hy in 'n vraaggelyk dieselfde mening uitgespreek⁴⁹ en ook in 1915 het hy te kenne gegee dat sy vertrek uit Suid-

---

46) B.J. Viljoen, My reminiscences of the Anglo-Boer War, pp. 20 - 21.

47) B.J. Viljoen, An exiled General, p. 44; H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 116.

48) B.J. Viljoen, An exiled General, p. 47.

49) L. West, Boer methods in New Mexico, (The Country Gentleman, 25 Julie 1914, p. 9).

Afrika die gevolg was van 'n lewenslange verbanning deur die Britse regering.⁵⁰ Op grond van hierdie gegewens het latere skrywers die stelling herhaal dat Viljoen verban is omdat hy vanweë goeie vaderlandse motiewe geweier het om die eed van getrouheid af te lê.⁵¹ Dié houding blyk ook in ooreenstemming met Viljoen se karakter en individualisme te wees.

Dit is opvallend dat D.W. Krüger swyg oor die vraag of Viljoen die eed van getrouheid afgelê het. In sy biografiese skets skryf hy oor die redes wat Viljoen beweeg het om nie in Suid-Afrika te bly nie.⁵² Daarmee gee hy duidelik aan dat die besluit by Viljoen berus het en nie die gevolg van omstandighede was nie. Moontlik is Krüger se versigtige stelling die gevolg van 'n enkele brokkie kontemporêre inligting wat 'n ander geluid laat hoor het. In sy diskussie met H.C. Viljoen in Die Huisgenoot het Krüger verwys na uiters belangrike gegewens in die Leyds-versameling wat handel oor Viljoen se besluit om na Amerika te gaan.⁵³ Inderdaad bevat die versameling duidelike informasie oor hierdie saak. P.A. Nierstrasz het vir die Täglichen Rundschau in Berlyn 'n artikel oor Viljoen geskrywe. Daarteen het A. Schowalter - die vertaler van Viljoen se boek - die pen opgeneem en 'n lywige artikel ter verdediging van Viljoen geskrywe wat deur dieselfde koerant op 4 Maart 1903 gepubliseer is. Nierstrasz het op 3 April aan Leyds 'n oorsig van die gang van sake gestuur - met afskrifte van artikels en korrespondensie. Op 21 April het hy weer aan Leyds geskrywe en aangehaal uit 'n dokument wat hy tot sy beskikking gehad het. Dit het gehandel oor die aflegging van die eed van getrouheid op St. Helena. 'n Onbekende korrespondent skryf daarin:

"Generaal Viljoen die een paar dagen tevoren er op aandrang toch te zorgen dat wij onze eer niet zouden verliezen, scheen plotseling van standpunt veranderd te zijn, en in plaats van in overleg met de officieren en burgers uit beide kampen te handelen, ging hij den 12 Juli den eed afleggen, met de uitdrukking: 'Het is een half dozijn van het eene en 6 van het andere.'"⁵⁴

Dit stem volledig ooreen met 'n inskrywing in die dagboekie wat J. Scholte-

-
- 50) B.J. Viljoen, The story of a piebald horse, (Los Angeles Times, Illustrated Weekly, 13 November 1915.)
- 51) J.C. Vlok, U.S. grave recalls gallant Boer general, (Pretoria News, 17 Augustus 1963); H.C. Viljoen (?), Die herkoms van ons families, (Die Stem, Oktober 1985, p. 4); H.C. Viljoen, Nog inligting oor genl. Viljoen, (Die Huisgenoot, 22 Februarie 1974, p. 6).
- 52) C.J. Beyers (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV, p. 781.
- 53) D.W. Krüger, Genl. Ben Viljoen in die vreemde, (Die Huisgenoot, 1 Maart 1974, p. 6).
- 54) TAB, LA 208 (2), R 252/03, briewe, Nierstrasz - Leyds, 3 April en 21 April 1903 met bylaes.

meijer op St. Helena gehou het.⁵⁵

Teenoor die algemene opvatting dat Viljoen nie die eed van getrouheid afgelê het nie, is dit 'n ernstige beskuldiging. Maar dit is wel korrek. Viljoen het inderdaad op 12 Julie 1902 op St. Helena die eed van trou afgelê, soos uit die argiefstukke blyk.⁵⁶ Die register is alfabeties en uit die oorsig blyk dit dat ongeveer 10% van die burgers reeds in Junie 1902 aan die voorwaarde vir terugkeer voldoen het. Van 1 tot 12 Julie het 'n verdere 10% die eed afgelê. Verreweg die meeste het in die tweede helfte van Julie en in Augustus trou gesweer. Viljoen het dus by die eerste 20% van die burgers behoort wat aan die eis van die Britse regering toegegee het.

Wat is die verklaring vir hierdie merkwaardige teenstrydigheid tussen Viljoen se woorde en sy daade? Dit is buite die kwessie dat hier van 'n vergissing of vergeetagtigheid sprake is. Viljoen het geweet dat hy die eed van getrouheid afgelê het en nogtans het hy dit herhaaldelik ontken. Dit het nie gestrook met sy karakter om leuenagtig en skynheilig te handel nie. Daar moet dus 'n ander verklaring wees. Twee elemente sal die noodsaaklike opheldering kan verskaf: Viljoen se evaluering van die werklikheid en sy toekomsmoontlikhede. Hierdie twee aspekte het Viljoen se weergawe van die ongerymdheid beïnvloed.

Vir Viljoen was trou en toewyding sake van die hart. Solank as wat hy op grond van sy oortuiging en gevoelens deel uitgemaak het van 'n groep, 'n organisasie of 'n volk, het hy dit met onverdeelde trou gedien. So het hy sy hele lewe lank die plek as oudste seun en broer in die Viljoen-familie volgestaan. In sy brief wat hy na sy gevangening uit Kaapstad aan Botha geskryf het, het hy hom versoek om 'n wakende ogie oor sy jonger broers te hou.⁵⁷ Tydens sy gevangenskap op St. Helena het die band met sy volk en die Transvaalse leiers verswak. Dit het al duidelik geword uit sy opmerking oor Kruger in die Engelse uitgawe van sy boek. Latere gebeurtenisse het selfs gelei tot 'n breuk met sy volk.⁵⁸ En die breuk het sy gevoel van verpligting tot trou beëindig. Dit is van belang om daarop te let dat Viljoen se verhaal van sy weiering om trou aan koning Edward VII te sweer, uit 1906 dateer, terwyl hy op St. Helena geen geheim van sy eedaflegging gemaak het nie. Uit Viljoen se woorde wat die onbekende korrespondent van Nierstrasz aangehaal het, naamlik dat dit 'n halfdosyn van die

-
- 55) J. Scholtemeijer, Dagboek gehou op St. Helena, 12 Julie 1902 (in besit van prof. J. Scholtemeijer, Departement Latyn, Universiteit van Pretoria).
56) TAB, Register van eed van trou, St. Helena, 81/140673; Archives of the Colonial Secretary Transvaal 1901-1910, CS 1231 Oaths of Allegiance, St. Helena, book VII, no. 546 T.
57) TAB, Preller-versameling 2, pp. 129 - 132, brief, Viljoen - Botha, 19 Februarie 1902.
58) Kyk hieronder, pp. 229 - 230.

een of ses van die ander is, blyk dit dat Viljoen getwyfel het aan die noodsaak van verdere trou aan die Transvaalse saak en dat hy persoonlik geen waarde geheg het aan sy eie eed van getrouheid aan koning Edward nie. Vir hom was dié eed 'n administratiewe handeling wat hom in staat gestel het om St. Helena te verlaat sodat hy opnuut sy eie toekoms kon uitwerk. Waarheen dit hom sou lei, het hy op daardie oomblik nog nie geweet nie. Hy het alle opsies, insluitende Suid-Afrika, oopgehou.

In 1906 het Viljoen oor sy toekoms besluit en terugskouend sy verhaal vertel. Alhoewel hy nie die daad van die eedaflegging kon ontken nie, het dit vir hom geen betekenis gehad nie. Hy het nooit met sy hart trou aan die Britse koning gesweer nie; hy het geen deel uitgemaak van dié gemeenskap nie en was dus ook geen trou verskuldig nie. Vir Viljoen het die werklikheid van sy standpunt oor verbondenheid en trou die waarheid van sy eedaflegging tot niet gemaak. Trou het in die hart van 'n man gelê, nie in sy handtekening nie.

Hierdie opvatting van Viljoen het saamgehang met sy agtergrond as grenspionier. Die omstandighede van sy jeug het hom gevorm tot 'n mens wat heeltemal selfstandig bepaal het wat sy posisie en verantwoordelikhede is. Regerings, wette, regulasies en tradisies het slegs waarde in soverre dit deur die individu as sodanig erken word. Vir Viljoen was die eise van die Britse regering naamlik dat die krygsgevangenes die eed van getrouheid moes aflê ongeldig. Gevolglik was sy eed van getrouheid nie 'n dokument waaraan hy kragtens sy gewete gebonde was nie. Inderwaarheid het dit nie meer vir Viljoen bestaan nie.

Nietemin het hierdie dokument wel vir hom die pad na Suid-Afrika ontsluit. Tien dae na sy eedaflegging, op 22 Julie, het hy na Kaapstad vertrek. In korrespondensie betreffende 'n aansoek van mev. Viljoen vir haar terugkeer na Suid-Afrika, staan onder die datum 5 Augustus 1902 dié aantekening geskryf: "Mr Chamberlain learns that General Viljoen left St. Helena for S.Africa on the 22^d-ultimo." Daar is ook 'n aantekening doodgekras: "Viljoen among the p.of w. whom you recommended for early release - Chamberlain."⁵⁹ Dit is nie duidelik of die nota van Chamberlain is of dat iemand na Chamberlain se aanbeveling verwys nie. Inderdaad was Viljoen wel onder die eerstes wat huis toe gegaan het.

Die omstandighede wat hy in Transvaal aangetref het, was nie baie bemoedigend nie. In sy boek vir die Amerikaanse publiek, An exiled general, skryf hy daaroor. Sy besittings was hy kwyt, sy toekomsmoontlikhede baie onseker.⁶⁰ In hierdie vroeë dae van die Britse militêre bewind is Viljoen nog as 'n onge-

---

59) TAB, FK 998, korrespondensie met aantekeninge betreffende terugkeer mev. Viljoen, pp. 469 - 477.

60) B.J. Viljoen, An exiled General, pp. 44 - 45.

wenste persoon beskou. Reeds in 1900 het sy naam verskyn op 'n sogenaamde "Black List" met die subtitel: "Names of Boers and others of the Transvaal who should not be given employment in the new territories." Die lys is sorgvuldig deur Milner voorberei, gekontroleer en aan Roberts gestuur. Volgens Milner se getuienis was die persone wat op die lys vermeld was, "reputed dangerous, not only politically but morally bad. They are often polished men, all the more dangerous, because they come forward with smiling faces and professions of friendship."⁶¹ Moontlik sou dit Viljoen getroos het dat dieselfde swak getuienis ook van sy vroeëre teenstander De Meillon gegee is, maar waarskynlik het hy nie van die bestaan van hierdie lys geweet nie, hoewel hy die uitwerking daarvan ervaar het.

Tog het hy in dié stadium nog nie besluit om die land permanent te verlaat nie. Hy het wel die indruk gewek met sy roerende verhaal oor sy reis van Kaapstad na Europa. Hierdie verhaal was duidelik 'n poging om aan te sluit by anti-Britse gevoelens in Amerika en die ware feite betreffende sy reisplan is anders as wat hy beskryf het. Hy het nie op dié tydstip van Southampton na Amerika vertrek nie,⁶² intendeel - hy het eers geruime tyd in Engeland vertoef voordat hy sy eerste reis na die Nuwe Wêreld aangepak het. Daarna is hy terug na Europa en na Suid-Afrika voordat hy definitief na Amerika vertrek het. Viljoen se opsommende verhaal laat alle gebeure buite beskouing wat hy irrelevant ag op die tydstip waarop hy skryf. Daardeur kan sy verslag moeilik gebruik word om die presiese gang van sake te rekonstrueer. Tog is sy vertolking waardevol omdat dit toon wat hy op sekere tye belangrik geag het.

Viljoen het nie baie tyd in die Transvaal bestee nie. In September 1902 was hy weer in Kaapstad om vandaar na Nederland te reis om sy gesin te ontmoet. Volgens Schowalter het Viljoen in Kaapstad generaals Botha, De la Rey en De Wet ontmoet wat op pad na Europa was. Hierdie ontmoeting moes vroeër plaasgevind het, aangesien die genoemde generaals einde Julie na Europa vertrek het. Dit is moontlik dat Viljoen die generaals ontmoet het nadat hy van St. Helena in Kaapstad aangekom het. Die vier Boeregeneraals het eensgesind in Kaapstad saamgewerk. Moontlik het dit by Viljoen die verwagting geskep dat hy, met dieselfde rang as De la Rey, genooi sou word om aan die sending na Europa deel te neem. Dit het egter nie gebeur nie.⁶³ Dit is moontlik dat Viljoen dit teleurgesteld as 'n verwerping ervaar het, want hy was gevoelig vir erkenning.⁶⁴ In dié geval was hierdie ervaring 'n verdere bydrae tot die vervreem-

---

61) TAB, FK 1900, pp. 183 - 193.

62) B.J. Viljoen, An exiled General, pp. 49 - 51.

63) TAB, LA 208 (2), afskrif van 'n artikel in die Tägliche Rundschau van 4 Maart 1903, p. 2.

64) H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 117.

ding van sy vaderland. Dit is egter wel opmerklik dat hy self van die ontmoeting geen woord rep nie.

Viljoen het in Kaapstad ook 'n onderhoud met Milner gehad. In 'n vraagggespruk met die redakteur van Ons Land het hy vertel hoe Milner bereid was om alle ou amptenare van die voormalige Republieke weer in diens te neem, indien hulle deur die vernaamste offisiere aanbeveel word.⁶⁵ Daaruit blyk duidelik dat Viljoen hom toe nog met Suid-Afrika en sy mense verbonde gevoel het.

Op 7 Oktober het hy uit Nederland in Engeland aangekom.⁶⁶ Hoewel daar geen melding van gemaak word nie, het hy waarskynlik sy gesin in Nederland gaan haal. Op 22 Junie het Viljoen, toe nog op St. Helena, aan mnr. Henry Howard in Den Haag gevra om 'n permit te bekom vir sy vrou, kinders en skoonsuster se terugkeer na Suid-Afrika. Howard het die versoek aan die Britse konsulaat in Rotterdam gerig wat op sy beurt weer opdrag van Londen gevra het. Begin Augustus is die gevraagde toestemming gegee.⁶⁷

Dit was omtrent twee jaar tevore dat Viljoen van sy gesin afskeid geneem het. Vir die eerste keer het hy sy enigste dogter gesien. Sy was Wilhelmina Helena Pauline Vrede Viljoen wat op 31 Desember 1900 in Den Haag gebore is.⁶⁸ In Viljoen se egskeidingsdokumente word tussen Pauline en Vrede ook nog die naam Maria genoem.⁶⁹ Daar is geen vermelding van 'n gesamentlike reis nie. Moontlik het mev. Viljoen met die kinders na Suid-Afrika gereis en haar, volgens plan, by die familie in Robertson gevestig. Viljoen self het 'n besige tyd in Engeland en Amerika tegemoet gegaan en sou eers maande later na Suid-Afrika terugkeer.

Die lesingtoer wat hy in Brittanje onderneem het, moes vir Viljoen besonder genotvol gewees het. Die aandag, die kalklig, die ontmoeting met belangrike persone -al hierdie dinge het sy ego gestreel. Selfs die Afrikanerpers het sy verrigtinge op die voet gevolg en berigte daarvoor gepubliseer. Daarby sou dit ook aan hom 'n inkomste verskaf en die verkoop van sy boek bevorder het. In Londen, Liverpool en Belfast het hy vol sale getrek en sy gehoor verras deur sy gematigde standpunt.⁷⁰ Hy het ook 'n plan bekend gemaak om geld vir oorlogslagoffers in Transvaal in te samel.⁷¹ Van die plan is later niks meer gehoor

---

65) Land en Volk, 20 September 1902.

66) Ibid., 10 Oktober 1902.

67) TAB, FK 998, korrespondensie met aantekeninge betreffende terugkeer mev. Viljoen, pp. 469 - 477.

68) H.C. Viljoen, Viljoen familieregister, p. 415.

69) TAB, WLD 3/54, nr. 165/1905.

70) Land en Volk, 10 Oktober, 17 Oktober, 28 November 1902.

71) Ibid., 10 Oktober 1902.

nie, maar hy het sy lydende volksgenote nie vergeet nie en 'n ernstige oproep gedoen vir hulp teen die dreigende armoede, honger en ellende.⁷² Viljoen se aansien het toegeneem. Op 20 Oktober het hy saam met Lloyd George geëet, wat hom gedurende die oorlog 'n vurige Boerevriend getoon het.⁷³

Die hoogtepunt van sy verblyf was ongetwyfeld sy gesprek op 19 November 1902 met die Britse Minister van Kolonies, Joseph Chamberlain. Volgens 'n koerantberig het alle bestaande probleme van Suid-Afrika ter sprake gekom, 'n algemene stelling waarop 'n week later uitgebrei is met die mededeling dat die gebruik van Hollands as voertaal op skool bespreek is.⁷⁴ Viljoen se gesprek met Chamberlain het tot allerlei gerugte aanleiding gegee. Volgens Schowalter het Chamberlain probeer om Viljoen teen Botha en De la Rey af te speel ten einde hulle te dwing om sy toekomsplanne vir Transvaal te aanvaar.⁷⁵ Of Schowalter se veronderstelling reg is, is irrelevant, aangesien dit onwaarskynlik is dat Viljoen van so iets bewus was. 'n Dergelike handelwyse was vir hom vreemd en hy het dit ook nie by ander mense veronderstel nie.

Op 22 November 1902, drie dae na sy gesprek met Chamberlain, was Viljoen op pad na Amerika.⁷⁶ Die besluit is redelik onverwags geneem, want 'n week vroeër het hy nog aan 'n vriend in Krugersdorp geskrywe; "I am uncertain yet about going to America, I am ascertaining first whether it will pay my exes, otherwise I stop and come out pretty soon."⁷⁷ Hieruit kan afgelei word dat daar op dié tydstip nog geen ernstige planne vir permanente vestiging in Amerika was nie. Ook word daar nie 'n woord gerep van moontlike grondaanbiedinge in Mexiko nie. Die reis was, soos in Engeland, as 'n lesingtoer beplan.

Kort na sy aankoms in die VSA het Viljoen 'n uitnodiging van president Theodore Roosevelt ontvang. Tydens die gesprek sou die President vir Viljoen genooi het om na die VSA te kom en Amerikaanse burgerskap te aanvaar. Maar vir Viljoen het die oomblik van beslissing nog nie aangebreek nie.⁷⁸ Van sy reis deur die VSA is min besonderhede bekend, maar in hierdie tyd is wel die eerste kontakte in Mexiko gemaak. Schowalter vermeld dat hy briewe van Viljoen uit New York en Mexiko ontvang het.⁷⁹ Begin Mei 1903 was Viljoen weer terug in Engeland. Hy

---

72) Land en Volk, 7 November 1902.

73) Ibid., 24 Oktober 1902.

74) Ibid., 28 November en 5 Desember 1902.

75) TAB, LA 208 (2), afskrif van 'n artikel in die Tägliche Rundschau van 4 Maart 1903, p. 1.

76) Land en Volk, 5 Desember 1902.

77) The Krugersdorp Standard, 24 Desember 1902.

78) H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 117.

79) TAB, LA 208 (2), afskrif van 'n artikel in die Tägliche Rundschau van 4 Maart 1903, p. 4.

het nog geen duidelikheid oor sy eie toekoms gehad nie. Daar was verskeie moontlikhede vir hom oop: hy kon hom in Amerika vestig, hy het 'n aanbod van grond in Mexiko gekry; maar hy het ook planne vir Suid-Afrika gehad. Sy keuse was nog nie gemaak nie.

Vermoedelik het Viljoen gedurende sy kort besoek aan Transvaal in Augustus 1902 al die moontlikheid ondersoek om sy ou beroep van koerantredakteur weer te gaan beoefen. Hy het ingesien dat dit dan 'n koerant moes wees wat by die nuwe situasie aangepas het. In Londen het hy mense gevind wat bereid was om sy planne te oorweeg en hom moontlik te ondersteun. Op 21 Maart het hy vanuit Boston aan Chamberlain geskrywe. Uit hierdie brief blyk dat Viljoen onder die indruk verkeer het dat Chamberlain ingestem het met sy idee van 'n tweetalige koerant met 'n versoenings- en vredesbeleid. Hy het selfs gereken dat Chamberlain bereid was om te help om die stigtingskapitaal van £10 000 byeen te bring.⁸⁰

In sy gesprek met Viljoen het Chamberlain moontlik - en in 'n poging om sy samewerking te verkry? - die indruk gewek dat hy Viljoen se planne persoonlik sou bevorder. Hy het haastig op Viljoen se brief gereageer en hom laat weet dat hy eers finaal oor vestiging in Suid-Afrika moes besluit; vervolgens moes hy ook terugkeer en dan sy sake met Milner reël. Om hom te paai het hy Viljoen meegedeel dat Milner die plan baie goedgesind was.⁸¹ Viljoen se verteenwoordiger in Londen, Joseph van Gelder, het onmiddellik kontak met lord Onslow gemaak. Hy het hom herinner aan sy vertroulike brief van 21 November 1902, twee dae na Chamberlain se gesprek met Viljoen, en die telegram wat op 6 Februarie 1903 met goedkeuring van lord Onslow aan Viljoen gestuur is. Dit het gelui dat "Mr Chamberlain after consulting Milner is favourably inclined but desires fuller consideration and personal interview here end March".⁸² In sy antwoord het Onslow toegegee dat hy mislei was ten opsigte van Chamberlain se standpunt. Hy moedig Viljoen egter aan om wel in Suid-Afrika met Milner te gaan praat, aangesien dié baie positief sou wees.⁸³

Die hele saak het 'n aantal duistere kante. Kort na Viljoen se aankoms in die VSA, het hy 'n aanbieding ontvang vir die aankoop van grond in Mexiko. Omdat hy al-met Onslow oor sy koerantplanne beraadslaag het, het hy aan hom geskryf om te vra of daar enige vordering gemaak is. Onslow het daarop Viljoen se navraag in 'n kabelgram aan Milner vermeld en dit vertolk asof Viljoen vir 'n

---

80) TAB, CS 1080, 037/03, brief, B.J. Viljoen - J. Chamberlain, 21 Maart 1903.

81) TAB, CS 1080, 037/03, brief, J. Chamberlain - B.J. Viljoen, 7 April 1903.

82) TAB, CS 1080, 037/03, brief, J van Gelder - lord Onslow, 30 April 1903.

83) TAB, CS 1080, 037/03, brief, lord Onslow - J. van Gelder, 9 Mei 1903.

betaalde pos aansoek sou doen.⁸⁴ Dit is vreemd dat Onslow Viljoen se woorde: "...unless the new Govt. is inclined to trust me (and I am willing to trust them) and assist me in some way...." so kon interpreteer. Gesien die gesprekke oor die koerantplanne, was die bedoeling van Viljoen se vraag uiteraard of hy tegemoetkomendheid ten opsigte van sy voorstelle kon verwag. Van Milner sou Viljoen hoegenaamd gee simpatie kry nie. Milner se nota op Onslow se navraag is glashelder: "I should like to be rid of him - ends."⁸⁵ Na aanleiding hiervan het Onslow Viljoen aangeraai om geen aanbiedinge in Amerika af te wys nie. Hy het dit duidelik aan Viljoen gestel dat hy geen werk of hulp in Suid-Afrika moes verwag nie.⁸⁶ Dit is daarom merkwaardig dat Viljoen in Maart 1903 in so 'n optimistiese trant aan Chamberlain geskrywe het.

Viljoen het in Mei van Amerika na Engeland gereis en kort daarna na Suid-Afrika vertrek, want in Julie was hy weer in Johannesburg.⁸⁷ Watter planne hy gekoester het, is nie duidelik nie. Behalwe die moontlikhede in die VSA en Mexiko was daar gerugte oor diens in die Britse leër en het hy ook 'n hervestigingslening in Suid-Afrika aangevra.

Brittanje het in hierdie stadium te doen gekry met 'n opstand in Somaliland. Daar is vrywilligers gewerf om in die gebied diens te doen. Na bewering was Viljoen ook onder die vrywilligers. Hierdie gerug is heftig deur Jan Viljoen ontken en hy het die redakteur van Land en Volk gevra om die naam van sy broer te suiwer van hierdie smaad.⁸⁸ Die stof het nie dadelik gaan lê nie en 'n week later het Jan die kwessie weer ter sprake gebring. Hy het hom beroep op 'n brief van sy broer Ben uit Amerika waarin die praatjies oor Somaliland ontken word.⁸⁹ Hierdie berig het selfs reaksie vanuit Nederland uitgelok. Die korrespondent was verbaas oor die ontkenning van Viljoen se betrokkenheid. Hy vermeld dat die Daily Mail op 3 November 1902 'n brief van Viljoen aan lord Roberts gepubliseer het. Daarin het Viljoen geskrywe dat indien besluit sou word om van dienste van Transvaalse Boere in Somaliland gebruik te maak, hy graag sou wou weet of hy ook sy dienste kon aanbied. As dit nie waar was nie, waarom - so vra die korrespondent - het Viljoen dit dan nie ontken nie? Hy was op dié tydstip tog in Engeland.⁹⁰ Ook Schowalter, altyd baie versigtig om geen negatiewe woord oor Viljoen te sê nie, vertel dat Viljoen in Johannesburg

---

84) TAB, FK 1031, brief, Viljoen - Onslow, 11 Desember 1902, telegram, Onslow - Milner, 23 Desember 1902, pp. 1160 - 1162.

85) TAB, FK 990, nota van Milner, p. 670.

86) TAB, FK 990, brief, Onslow - Viljoen, 31 Desember 1902, p. 675

87) TAB, CS 1080, 037/03, aantekening op minute, 16 Julie 1903.

88) Land en Volk, 29 Januarie 1903.

89) Ibid., 6 Februarie 1903.

90) Ibid., 24 April 1903.

vrywilligers gewerf het om sodoende kos te bekom.⁹¹ Selfs in Julie, toe Viljoen al weer in Johannesburg was, het in die Krugersdorp Standard 'n "gedig" oor Viljoen verskyn waarin die frase voorkom: "Volunteered for active service in Somali's little wars".⁹² Viljoen het hierdie berig ook nie ontken nie.

Viljoen het omstreeks die middel van 1903, dus kort na sy terugkeer uit die VSA, in Pretoria 'n hervestigingslening van £1 000 aangevra. Die Accountant General was egter nie tevrede met die waarde van twee onbeboude erwe in Krugersdorp wat Viljoen as onderpand aangebied het nie. Op grond daarvan kon hy slegs £500 leen. Op 24 Augustus het Viljoen ergerlik gereageer: "I understood from Lord Milner my case should be treated extraordinary if not must be withdrawn." Die telegram het die verlangde uitwerking gehad, want die volle lening is nog dieselfde dag goedgekeur.⁹³ Wat sy plan met die geld was, is nie duidelik nie. Het hy dit as 'n beginkapitaal gesien vir 'n nuwe koerant, of het hy beplan om 'n ander besigheid te begin? Viljoen is self opvallend swygsaam oor die planne wat hy gekoester het. Hy het geen aansoek vir 'n aanstelling by die owerheid ingedien nie en ook geen skadevergoeding gevra nie.⁹⁴

Uit die afhandeling van die lening word niks ook van Viljoen se planne duidelik nie. In Maart 1905 kom die amptelike meule in beweging omdat daar nog niks op hierdie lening terugbetaal is nie. Viljoen was toe reeds geruime tyd in Amerika. Om daar die geld te probeer kry, sou waarskynlik meer onkoste as voordele opgelewer het. Die Accountant General het daarop besluit dat die onderpand verkoop en die rekening gelikwideer moes word. Omdat die prys van die erwe op die veiling te laag was, het die Colonial Treasurer self die erwe gekoop en op 'n later tydstip vir £600 van die hand gesit. Die lening is uiteindelik met 'n tekort van £653.16.7 gesluit.⁹⁵

Het Viljoen die bedrag geleen en vervolgens met die geld na Amerika vertrek? Of, erger nog, het hy die aksie so beplan? Die laaste moontlikheid is onwaarskynlik. Viljoen was nie 'n geldgierige mens nie. Inteendeel, daar is baie bewyse dat hy graag ander mense gehelp het. Dié ingesteldheid blyk ook uit sy bereidwilligheid om borg te staan. By die likwidasië van sy lening is daar ses promesses ingedien vir 'n gesamentlike bedrag van £850 waarvoor Viljoen borg gestaan het ten behoeve van arm burgers, vermoedelik voormalige lede van die

---

91) TAB, LA 208 (2), afskrif van 'n artikel in die Tägliche Rundschau van 4 Maart 1903, p. 5.

92) Krugersdorp Standard, 4 Julie 1903.

93) TAB, CT 277, B 1443, Resettlement Bond 3170/03 B.J. Viljoen.

94) TAB, Archives of the Colonial Secretary Transvaal 1901-1910, CS 1108 Index to applications for employment; CS 1135 Register of claims 1903.

95) TAB, CT 277, B 1443, Resettlement Bond 3170/03 B.J. Viljoen.

Johannesburgkommando.⁹⁶ Hierdie burgers kon hul verpligtings nie nakom nie en Viljoen is dus vir die skade aanspreeklik gehou.

Op die likwidasierekening van die lening kom een pos voor wat Viljoen se handelwyse moontlik kan verklaar. In die krediet van die rekening is 'n pos "First en final award" vir 'n bedrag van £301.7.9. opgeneem.⁹⁷ Omdat Viljoen kort nadat hy die lening gekry het na Amerika vertrek het, is dit moontlik dat sy renteskuld op die datum van sy vertrek £1.7.9 was en dat hy die lening afgelos het met die betaling van £300. Waarskynlik het hy geredeneer dat die erwe wat hy as onderpand gegee het - en wat hy in Suid-Afrika agtergelaat het - £700 werd was. Na sy eie oordeel het hy die Transvaalse skatkis dus geen skade berokken nie. 'n Dergelike redenasie sou trou aan Viljoen se aard wees. Hy het die wet altyd volgens eie insig gehandhaaf. Vir hom was hierdie optrede nie oneerlik nie. Dit is onwaarskynlik dat Viljoen ooit gehoor het dat sy rekening met 'n verlies gelikwideer is. Maar as hy dit gehoor het, sou hy waarskynlik 'n regverdiging daarvoor gevind het in die feit dat die Britse optrede in Suid-Afrika hom ook baie skade berokken het.

Kort na Augustus 1903 het Viljoen weer na die VSA vertrek, in die eerste plek met die doel om aan die krygskou in St. Louis deel te neem. Hy het nie weer teruggekeer nie. Het hy dit dalk nog oorweeg? Wanneer het hy in sy hart besluit en afskeid geneem? Hierdie vrae wentel almal om die een punt: wat het Viljoen laat besluit om Suid-Afrika te verlaat? Oor die algemeen word hierdie vraag beantwoord deur daarop te wys dat hy nie, soos baie ander Boereleiers, 'n grondbesitter was nie. Verder word aangevoer dat Viljoen geen inkomste gehad het nie; dat hy geen amptelike betrekking wou aanvaar nie en ontstel was oor skinderpraatjies;⁹⁸ of dat wanhoop hom oorweldig het.⁹⁹ Schowalter grawe 'n bietjie dieper. Hy erken dat Viljoen eersugtig was en dat hy van die naoorlogse Afrikaner-leierskap uitgesluit gevoel het.¹⁰⁰ Daarbenewens het die Viljoense huwelik misluk. Volgens getuienis het Ben sy vrou in Julie 1903 verlaat¹⁰¹ en dit het ongetwyfeld sy besluit beïnvloed.

Niemand bring egter Viljoen se karakter en agtergrond in berekening nie. Viljoen het lewenslank getoon dat hy 'n saak met baie geesdrif en deursettingsvermoë kon aanpak, maar dan sou 'n sekere gebeurtenis of voorval hom plotseling van besluit laat verander. So het hy plotseling as kaptein by die Krugers-

---

96) TAB, CT 277, B 1443, Resettlement Bond 3170/03 B.J. Viljoen.

97) Ibid.

98) C.J. Beyers (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV, p. 781.

99) H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 117.

100) TAB, LA 208 (2), afskrif van 'n artikel in die Tägliche Rundschau van 4 Maart 1903, p. 2.

101) Kyk hieronder, p 233.

dorpse Vrywilligerkorps bedank; so wou hy in April 1901 sy generaalskap neerlê. Viljoen was 'n man vir grootse projekte en skemas - hy het nie die gesindheid van 'n volhardende, nougesette swoeger gehad nie. In 1903 moes Viljoen met volhardende ywer allerlei, dikwels kleinsielige, struikelblokke oorwin om weer 'n bestaan in Transvaal te maak. Nie die feit dat hy nie 'n bestaan kon maak het hom laat vertrek nie, maar die manier waarop hy te werk moes gaan om iets nuuts op te bou, het hom teen die bors gestuit. Daarteenoor het hy in Amerika iets van die ou grenslewe teruggevind. Veral in Mexiko was daar vir hom 'n moontlikheid om met ywer en selfstandigheid, volgens eie insigte en op eie verantwoordelikheid, 'n nuwe begin te maak. Die kolonie Transvaal met sy voor- skrifte en stramme regulasies was vir hom te knellend. Viljoen was ongetwyfeld teleurgesteld dat die ZAR sy selfstandigheid verloor het, maar dit het hy lankal as onafwendbaar aanvaar. Wat hy nie kon aanvaar nie, was om sy eie selfstandigheid te verloor. Met sy besluit om Suid-Afrika te verlaat, het Viljoen ten slotte 'n einde aan sy gevangenskap gemaak. In Amerika sou hy weer vry wees.

Die krygskou wat Frank Phyllis in 1904 as 'n onderdeel van die wêreldtentoonstelling in St. Louis georganiseer het, was vir Viljoen 'n welkome geleentheid om in Amerika aan 'n nuwe toekoms te gaan bou. Waarskynlik het hy nie 'n belangrike rol in die beplanning van hierdie "Boere-sirkus"¹ gespeel nie. Op grond van dokumente in sy besit, skryf H.C. Viljoen dat Ben Viljoen deur bemiddeling van die Amerikaanse konsul-generaal in Kaapstad met die organiseerders in aanraking gekom het. Onder die deelnemers was genl. P.A. Cronjé, kmdt. J.J. Boshoff, Viljoen se broers Wynand en Chris en nog twintig ander oudstryders.² Onder hulle was ook Viljoen se adjudant Malan met sy vrou.³

Viljoen was ongetwyfeld aangetrokke tot die skouspelagtige van 'n dergelike optrede en die uitdaging van 'n nuwe ondervinding. Die skou het aan hom die kalklig verskaf wat hy geniet het en sy kontak met die President van die VSA is versterk deur die besoek van president Roosevelt se seuns aan die skou in St. Louis.⁴ Maar dit was nie deel van Viljoen se aard om hierdie bisarre vertoning ten volle en van harte te geniet nie. Vir hom was dit 'n middel tot 'n doel. Die vertoning het aan hom geld, bekendheid en kontakte besorg. Dit was van belang in verband met die moontlike stigting van 'n Afrikanernedersetting in Mexiko, wat by sy vorige besoek aan die VSA in die vooruitsig gestel is.⁵

Die verkope van Viljoen se boek was voordelig vir die geldinsamelingspoging. Die Engelse uitgawe van sy herinneringe is moontlik nie geskik geag vir die Amerikaanse publiek nie en Viljoen het gevolglik in 1904 in Boston 'n ander boek die lig laat sien. Under the Vierkleur is die titel van hierdie roman wat in Suid-Afrika verbied is, omdat dit gal teen die Britte gebrak het.⁶ In hierdie verhaal het Viljoen 'n aantal persoonlike ervarings verwerk. Veral sy vlug na Elandslaagte is herkenbaar. Die boek het in 1917, onder die titel Danie, in 'n Nederlandse vertaling verskyn. Dié uitgawe is baie positief deur H. van Loon beoordeel, hoewel hy toegegee het dat sy positiewe houding nie soseer op enige kwaliteit van die boek self gebaseer was nie, maar op die nostalgiese herinneringe aan "de Boerenoorlog".⁷ Die verhaal is redelik oppervlakkig en vereis volharding om die byna 400 bladsye te lees.⁸

-
- 1) G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917, p. 279).
  - 2) H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, pp. 117 - 119.
  - 3) C. Groenewald, Bannelinge oor die oseaan, p. 108.
  - 4) H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, pp. 117 - 119.
  - 5) Pretoria News, 17 Augustus 1963.
  - 6) G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917, p. 279).
  - 7) De Volkstem, 30 Augustus 1917.
  - 8) B.J. Viljoen, Under the Vierkleur. A romance of a lost cause.

Terwyl Viljoen in St. Louis met die krygskou doenig was. het 'n uitstappie na Chicago vir hom in 'n publieke vernedering verander. Tydens sy verblyf in Engeland het Viljoen met die aktrise May Belfort kennis gemaak. Volgens haar het hulle daar 'n verhouding gehad en het Viljoen huweliksbeloftes aan haar gemaak. Hy het hierdie beloftes egter nie nagekom nie. May het Ben nie uit die oog verloor nie en daar was by tye skriftelike kontak. Die verhouding het egter afgekoel en dit was duidelik dat sy niks meer van hom kon verwag nie. May het van Ben se optrede in Amerika gehoor en sy het hom gevolg om sy ontrou te vergeld. Volgens haar getuienis was sy voornemens om hom te skiet, maar op die laaste oomblik het sy besluit dat dit dieper sou tref as sy hom in die openbaar met 'n sambok sou bydam. Dit het sy op die trappe van die skouburg in Chicago gedoen.⁹

Die gebeurtenis het natuurlik die pers se aandag gekry. In 'n vraaggeregte het May Belfort briewe wat Viljoen aan haar gerig het aan die joernaliste gewys. In die briewe wat uit 1903 gedateer het, het Viljoen sy liefde vir haar bely, maar van huweliksbeloftes is daar geen sprake nie. Intendeel, hy skryf dat hy nie met sy beoogde egskeiding kon voortgaan nie, omdat die advokate geweier het om sy saak te hanteer tensy hy enige vooruitsigte op 'n huwelik sou ontken. In 'n later brief het hy geskryf dat hy haar geen hoop mog gee nie omdat sy vooruitsigte uiters swak was. Vanuit Amerika het hy, met veel betuigings van aanhanklikheid, reguit geskryf dat sy maar van 'n huwelik kon vergeet. Hy het weer dieselfde redes aangevoer as vanuit Suid-Afrika. Hy was nie in staat om met sy egskeidingsprosedure voort te gaan nie "until this company is fixed up, and the newspaper story has blown over." Dit is nie duidelik of Viljoen hier sy planne vir Mexiko bedoel het nie. Dit was wel die geval by sy tweede oorweging. Sy vooruitsigte was sodanig dat hy nie kans gesien het om vir haar 'n tuiste te skep nie. Hy sou haar graag weer wou sien, "but the day of marriage with me is past for ever."¹⁰

Dit was inderdaad die geval wat 'n huwelik tussen hom en May betref het, maar nie ten opsigte van 'n ander huwelikskandidate nie. In 1904 het Ben Viljoen met Myrtle Dickason getrou, 'n weduwee wat hy in St. Louis ontmoet het.¹¹ Wat vir May Belfort nie 'n tuiste kon wees nie, was vir Myrtle wel een. Dit is egter nie die enigste vraag wat hierdie huwelik oplewer nie. In Suid-Afrika was daar nog mev. Helena (Lenie) Viljoen. Dit wil voorkom of die egskeidings-

9) The P. & S. Advertiser and Township Gazette, 7 Maart 1917.

10) Ibid.

11) H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 119; D.W. Krüger, Boere-generaal maak revolusie in vreemde land, (Die Huisgenoot, 25 Januarie 1974, p. 45). Dickason (in verskeie bronne as Dickanson of Dickinson gespel) was haar aangetroude van uit haar eerste huwelik. Haar nooiensvan was Lawson. Brief, H.C. Viljoen, Stellenbosch, - Die skrywer, 22 Junie 1993.

probleme wat Ben aan May voorgehou het as synde 'n verhinderings vir 'n huwelik tussen hulle, nie so belangrik was toe hy Myrtle ontmoet het nie.

H.C. Viljoen sowel as D.W. Krüger laat die finale afskeid tussen Ben en Lenie in 1903 in die hawe van Southampton plaasvind en as rede word die verskil van mening oor die land van bestemming genoem. Ben wou na Amerika en Lenie na Suid-Afrika. Die offisiële egskeiding sou kort daarna plaasgevind het.¹² In die vorige hoofstuk is reeds aangetoon dat daar op dié tydstip nog geen sprake van vestiging in Amerika was nie. Lenie wou dolgraag teruggaan na Suid-Afrika toe en Ben het onseker gevoel oor die toekoms. Inderdaad het Viljoen toe vir sy lesingtoer na Amerika vertrek, maar daarna het hy na Suid-Afrika teruggekeer. Dit is ook nie korrek om te beweer dat die egskeiding kort na die afskeid in Southampton plaasgevind het nie.

Daar is geen bewyse dat Viljoen inderdaad self met 'n egskeidingsaak begin het nie. In sy briewe aan May Belfort het hy dit laat blyk. Op 26 Julie 1904 het Lenie Viljoen se advokate so 'n versoek by die geregshof in Johannesburg ingedien. Sy het herstel van huweliksregte, alternatiewelik egskeiding, verdeling van die boedel, toesig oor die kinders en finansiële toelae en vergoeding van die regs-koste gevra. As rede is aangevoer dat Viljoen op of omstreeks 12 Julie 1903 sy vrou te Roodepoort kwaadwilliglik verlaat en tot op datum apart van haar gewoon het sonder enige redelike oorsaak. Daar is geen verwysing na huweliksontrou van sy kant tydens die oorlog nie, hoewel dit moontlik wel 'n rol gespeel het.¹³ Mev. Viljoen het briewe van haar eggenoot ontvang waaruit duidelik blyk dat hy nie van plan was om terug te keer of haar aksie teen te staan nie. Min of meer in teenstelling daarmee is verklaar dat nóg sy, nóg haar advokate geweet het waar Viljoen hom bevind het.¹⁴

Viljoen is tot 27 Oktober 1904 tyd gegee om te reageer. Dit het nie gebeur nie. Op 31 Oktober is gevra om 'n egskeiding en is die datum vir die sitting op 1 Februarie 1905 vasgestel. Uit 'n beëdigde verklaring van Ben Viljoen blyk dit dat die eerste berig hom eers op 28 November 1904 by die wêreldtentoonstelling in St. Louis bereik het. Dit beteken nie dat hy van plan was om die aansoek teen te staan nie. In Februarie 1905 het die aansoek om 'n egskeiding voor regter J.W. Wessels gedien. Na 'n aantal formaliteite, soos 'n bewys van die huweliksluiting en publikasies van koerantberigte, is die egskeiding op 3 Augustus 1905 toegestaan.¹⁵

- 12) H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 117; D.W. Krüger, Boere-generaal maak revolusie in vreemde land, (Die Huisgenoot, 25 Januarie 1974, p. 45).
13) F. Pretorius, Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902, p. 335.
14) TAB, WLD 3/54, nr. 165/1905, aansoek vir egskeiding mev. H.B. Viljoen.
15) Ibid.

'n Hertroue in 1904 terwyl die eerste huwelik eers in 1905 ontbind is! Dit kon nie op 'n misverstand berus het nie, want uit die korrespondensie met May Belfort is dit duidelik dat Viljoen baie goed geweet het dat die egskeiding nog nie afgehandel was nie. Hierdie vreemde gang van sake benodig 'n aanvaarbare verklaring.

Aangesien die feite onweerlegbaar is, sal die verklaring dus by Viljoen self gesoek moet word. Dit wil voorkom of hier sprake is van 'n soortgelyke opvatting as wat 'n rol gespeel het by die aflegging van die eed van getrouheid op St. Helena. Ook in hierdie geval kan daar sprake van 'n verwarring van werklikheid en waarheid wees.

Dit is nie bekend hoe die huwelik gestrand het nie. Vermoedelik het hulle omstreeks Julie 1903 besluit om mekaar te verlaat. Moontlik het hulle 'n soort proeftydperk afgespreek, want mev. Viljoen het die egskeidingsaksie eers in Julie 1904 begin. Dit is ook moontlik dat hulle afgespreek het dat Ben die aksie tot skeiding moes voer (soos kan blyk uit sy briewe aan May Belfort), maar dat hy nalatig was. Hoe dit ook al mag wees, vir Viljoen was die tydstop waarop hy en sy vrou besluit het om uiteen te gaan die oomblik van werklike skeiding. Die res was vir hom bloot administratiewe rompslomp. Die werklikheid in 1904 was dat hy en Lenie uitmekaar was, die waarheid dat die skeiding nog nie toegestaan was nie. Hy kon dus rustig verklaar dat daar geen verandering tot die egvereniging tussen hom en Myrtle was nie. Sy eie insigte, insluitende die morele en etiese waardes wat gegeld het, was absoluut maatgewend. Viljoen sou ongetwyfeld verontwaardig gereageer het as iemand hom van bigamie sou beskuldig het. Hy sou beslis ontken het dat sy huwelik met Lenie nog bestaan het.

Na afloop van die wêreldtentoonstelling het Ben Viljoen en Myrtle na Mexiko verhuis. Sy broers Wynand, Jan en Chris, twee van sy susters en sy ouers het hom daarheen gevolg.¹⁶ Viljoen het al saam met kmdt. W.D. Snyman in 1903 in Johannesburg planne bekend gemaak om in Mexiko 'n nedersetting te stig vir Boere wat geen kans meer gesien het vir Suid-Afrika nie. In 1905 het die planne werklikheid geword en het hulle saam met kmdt. J.J. Boshoff en kapt. Van Gass in Chihuahua, Mexiko, 'n Boerekolonie probeer stig.¹⁷ Die Mexikaanse diktator Porfirio Diaz het hulle daar goedkoop van grond voorsien. Hulle het egter na 'n jaar tot die gevolgtrekking gekom dat die projek nie lewensvatbaar

---

16) D.W. Krüger, Boere-generaal maak revolusie in vreemde land, (Die Huisgenoot, 25 Januarie 1974, p. 45).

17) G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917, p. 279).

was nie.¹⁸ Die familie Viljoen is toe uitmekaar. Wynand het na Nieu-Mexiko in die VSA getrek waar hy aanvanklik geboer het voordat hy vir 'n oliemaatskappy in Kalifornië begin werk het. Jan Viljoen het in Mexiko agtergebly waar hy met Johanna Snyman getroud is. Enkele jare later is ook hy na die VSA en nadat hy 'n ruk in Texas geboer het, het hy sy broer na Kalifornië gevolg.¹⁹

Ben Viljoen is ook terug na die VSA. Die boerderyprojek was 'n mislukking en die teenstand van die bevolking en korrupte Regering het hom daartoe gedwing. Na 'n uitgebreide speurtog deur die VSA, wat vir hom gereël is deur spoorwegmagnate wat graag nedersettings langs hul spoorlyne wou sien verrys, het sy keuse op die Mesilla Valley in die omgewing van El Paso, Nieu-Mexiko, geval. Daar was die grond vrugbaar en relatief goedkoop terwyl water vrylik beskikbaar was. Daar was ook markte in El Paso, die Texas-myndistrik en in Mexiko.²⁰ Hierdie ekonomiese oorwegings was stellig van belang, maar die feit dat die gebied, wat klimaat en omgewing betref, aan die Karoo herinner het, het dalk ook 'n rol gespeel.²¹ Ondanks al die bittere herinneringe aan Suid-Afrika is dit vir 'n romantikus soos Viljoen nie vreemd om nostalgiese gevoelens te koester nie. Die bande met Suid-Afrika is seker nog versterk toe sy oudste seun Wynand Eugène - toe sewentien jaar oud - hom kort daarna, in 1908, by sy pa en grootouers gevoeg het.²² Hulle plaas "Lucerne Ranch" het uiteindelik 'n oase in 'n woestyn geword en die Viljoens het hier vooruitstrewend geboer.²³

Daar kan aanvaar word dat Ben Viljoen na sy terugkeer uit Mexiko sy finale keuse betreffende sy toekoms gemaak het. Hiervan getuig veral sy boek An exiled General wat in 1905 verskyn het. In die tweede uitgebreide druk van hierdie boek wat 'n jaar later verskyn het, het hy ook sy oorlogsherinneringe as deel II opgeneem. In deel I het hy verantwoording gedoen van sy besluit om hom in die VSA te vestig. In 'n aparte hoofstuk het Viljoen 'n loflied oor Amerika aangehef, veral deur dit met Engeland te vergelyk. Om die Amerikaanse volk agtergrondkennis van die Afrikaner en sy geskiedenis te gee, het hy, soos hy dit noem, "an authentic account of the discovery of South Africa" bygevoeg. Daar is baie historiese foute en chronologiese mistastings in hierdie oorsig. Dit is duidelik dat dit geskrywe is met die bedoeling om die Amerikaanse leser

---

18) Pretoria News, 17 Augustus 1963.

19) Boere-Viljoens tuis in Amerika, (Suid-Afrikaanse Panorama, November 1961, p. 28).

20) L. West, Boer methods in New Mexico, (The Country Gentleman, 25 Julie 1914, p. 10).

21) H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 119.

22) Ibid., p. 123.

23) D.W. Krüger, Boere-generaal maak revolusie in vreemde land, (Die Huisgenoot, 25 Januarie 1974, p. 45).

daarvan te oortuig dat daar groot ooreenkomste tussen die twee lande se geskiedenis was, veral met betrekking tot die Britse oorheersing.²⁴

In Amerika het nog 'n derde boekie van Viljoen verskyn: Cronjé and the Boers. Historical review of the Boer people and life of general Cronjé. Waarskynlik het hy dit tydens die wêreldtentoonstelling in St. Louis geskrywe, want hy word daarin vermeld as skrywer van Under the Vierkleur en Mv reminiscences of the Boer war. Dit het dus verskyn voor die uitgawe van An exiled General. Die veronderstelling word bevestig deur die prominensie van Cronjé se naam wat tydens die wêreldtentoonstelling uiteraard aandag in Amerika getrek het. In die eerste hoofstuk van hierdie boekie het Viljoen 'n oorsig gegee van die Suid-Afrikaanse geskiedenis, die tweede hoofstuk het die leefwyse van die Afrikaner as onderwerp en die laaste hoofstuk is gewy aan die lewe van Cronjé. Opvallend is die aandag wat die vryheidsin kry, terwyl die godsdiens as vernameselement in die Suid-Afrikaanse samelewing slegs oppervlakkig aangeroeer word.²⁵

Nadat hy met sy broers "Lucerne Ranch" tot 'n spogplaas opgebou het, het hulle besluit om dit te verkoop. Wynand is toe na Kalifornië en Ben het hom in Albuquerque, Nieu-Mexiko, gevestig. 'n Plaaslike koerant het hom welkom geheet en met joernalistieke vryheid is aan hom die organisasie van die Boeremagte en deelname aan die slae by Modderspruit, Ladysmith, Colenso en Spioenkop toegedig.²⁶ Wat Viljoen daar in die dorp gedoen het, is nie duidelik nie. Dit is moontlik dat hy homself vir 'n pos in die staatsdiens beskikbaar gestel het. 'n Koerantberig wat na sy dood verskyn het, meld dat hy êrens in Texas 'n posmeester was en dat hy later ander benoemings gekry het.²⁷ Dit is nie onmoontlik nie, omdat Viljoen in 'n later stadium 'n rol in die openbare lewe van Nieu-Mexiko gespeel het, iets wat makliker vanuit 'n dorp as vanuit 'n oase in die woestyn gedoen kan word.

Sy groter wordende betrokkenheid in die Amerikaanse samelewing het nie verhoed dat Viljoen weer met Mexikaanse aangeleenthede gemoeid raak nie. President Diaz se behandeling van die Boerenedersetting in Chihuahua het moontlik 'n rol hierin gespeel. Deurdat hy aan hulle 'n stuk grond gegee het wat hy vroeër aan ander mense belowe het,²⁸ het hy die Boere se probleme nog vererger. Viljoen was gevolglik des te meer bereid om Francisco Madero, 'n verbete teenstander van Diaz, teen die diktatoriale President te help. Madero was 'n vermoënde Mexikaan wat deur Diaz verban is. Hy het in die VSA aan planne gewerk om die

---

24) B.J. Viljoen, An exiled General, p. 9, pp. 14 - 26, pp. 49 - 57.

25) TAB, M 1032, Genl. B.J. Viljoen.

26) H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 120.

27) Pretoria News, 18 Januarie 1917.

28) D.W. Krüger, Boere-generaal maak revolusie in vreemde land, (Die Huisgenoot, 25 Januarie 1974, p. 45).

bewind van Diaz omver te werp. In 1910 het hy Ben Viljoen as sy militêre raadgewer aangestel en in 1911 het hulle Mexiko binnegeval. Na bewering was Viljoen die aanvoerder van 'n regiment "rough riders" wat onder sy lede 'n kleinseun van Garibaldi en 'n cowboy/filmster getel het. Diaz is deur sy volgelinge in die steek gelaat en hy het na Frankryk gevlug. Madero het die bewind oorge- neem en saam met Viljoen, sy militêre raadgewer en vernaamste vertroueling, sy intrek in die Chapultepec paleis geneem.²⁹

As vertroueling van die nuwe president het Viljoen 'n baie gevaarlike opdrag uitgevoer. Die Mexikaanse regering het probleme ondervind met 'n wrede Indi- aanse stam, die Yaqui. Hierdie gebeure is uiteraard noukeurig deur die Ameri- kaanse bure gevolg. Die Amerikaanse konsul in Hermosillo het aan sy Minister van Buitelandse Sake noukeurig verslag gedoen. Daaruit blyk dat sake tog nie so gunstig verloop het as wat koerantberigte voorgehou het nie. Die moeilikhe- de het begin as gevolg van 'n moord op twee Mexikaanse burgers in die nabyheid van La Colorado. Dit was opmerklik omdat die Yaqui-Indiane - wat Madero ge- steun het - kos van die Regering gekry en hulle rustig gedra het. Maar Madero het hulle vroeër meer belowe. Om hul steun te kry, het hy toegestem om aan hul grondeise te voldoen. Dit was egter nie moontlik nie, aangesien die grond wat hulle opgeëis het aan onskuldige nuwe eienaars behoort het - waaronder 'n aan- tal Amerikaanse burgers. Om hierdie probleem op te los, het Madero Viljoen na die Yaqui-Indiane gestuur. Vergesel van slegs 'n tolk, het Viljoen die gebied binnegegaan en vreedsaam onderhandel eerder as om wapengeweld te gebruik. 'n Groot getal van die hoofmanne was bereid om die regeringsaanbod van ander grond te aanvaar. Ander leiers was nie daarmee gediend nie. Viljoen is terug na Mexiko-stad om met die Regering oorleg te pleeg en nadat hy 'n tweede keer na die Indianestam terug is, het hy 'n ooreenkoms met die ontevredenes bereik. Hulle het saam met hom na die hoofstad gereis om die ooreenkoms te beklink. Een van die voorwaardes was dat die moordenaars van die twee Mexikane uitgele- wer sou word. Dit het egter nie gebeur nie, sodat die spanning in die gebied voortgeduur het.³⁰ Uit erkentlikheid is Viljoen deur Madero as Kommissaris van die Yaqui-Indiane aangestel.³¹

Dit was nie Viljoen se enigste diplomatieke bedrywigheid in Mexikaanse diens nie. Vroeg in 1912 is hy as konsul in Breslau, Duitsland, aangestel. Madero

---

29) De Volkstem, 19 Januarie 1917; Pretoria News, 18 Januarie 1917 en 17 Augustus 1963; D.W. Krüger, Boere-generaal maak revolusie in vreemde land, (Die Huisgenoot, 25 Januarie 1974, p. 47); H.C. Viljoen, Viljoen- Gedenkboek, p. 121.

30) H. Han, Documents on the Mexican Revolution III part 1, nr. 404.

31) H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 121; D.W. Krüger, Boere-generaal maak revolusie in vreemde land, (Die Huisgenoot, 25 Januarie 1974, p. 47).

wou sy vriend daardeur die geleentheid tot goeie geneeskundige behandeling bied. Viljoen wat altyd goeie gesondheid geniet het, het na die Anglo-Boereoorlog chroniese asma ontwikkel. Sy vertrek na Duitsland het nog die bykomende voordeel gehad dat sy intieme verhouding met Madero verbreek is - 'n vriendskap waarop die President se Mexikaanse gevolg jaloers was. Die mediese behandeling het nie gebaat nie en Viljoen en sy vrou was in September 1912 weer terug in Albuquerque. Enkele maande later is Madero in 'n teenrewolusie dood en dit het finaal 'n einde aan Viljoen se betrekkinge met Mexiko gemaak.³²

Die gebeure in Mexiko het die aandag van die Suid-Afrikaanse publiek weer op Viljoen gevestig. Daar het koerantberigte oor hom verskyn waarin selfs gerapporteer is dat hy gevange geneem en gedood is.³³ Viljoen het self 'n Reuterberig van 1914 in die hande gekry wat in Suid-Afrikaanse koerante verskyn het. Die berig het hom genoop om 'n brief aan die redakteur van De Volkstem te skrywe. Met 'n vriendelike inleiding en beste wense vir Viljoen se gesondheid, is die brief in sy geheel in die koerant gepubliseer. In sy brief, geskrywe op 23 Julie 1915 in Sierra Madre in Kalifornië, het hy vier sake aangeroer.

In die eerste plek het Viljoen gekla dat Afrikaanse koerante lasterpraatjies oor hom publiseer. Hy is dit gewoon van Britse koerante, maar het dit nie van sy voormalige vaderland verwag nie. Hy reken ook dat hy dit nie verdien nie, aangesien hy altyd en oral die naam van die Afrikaner hoog gehou, en dikwels Afrikaners in nood finansiëel gehelp het. Vervolgens het hy op die berig self geantwoord. Dit is waar dat hy daarvan beskuldig is dat hy teen die Mexikaanse regering saamgesweer het, maar die beskuldiging het beslis geen water gehou nie en is ook nooit in 'n hof getoets nie. Vervolgens het hy na sy swak gesondheid verwys en gemeld dat hy sedert 1911 eintlik 'n invalide was as gevolg van die vergiftiging en wonde wat hy by die slag van Vaalkrans opgedoen het. Hy het gemeen dat hy ook op grond daarvan meer simpatie in Suid-Afrika verdien het. Ten slotte het hy afgesluit met warm betuigings van meelewing met die treurige toestande in Suid-Afrika (dit wil sê die Rebellie) en simpatiebetuigings met Generaal Christiaan de Wet³⁴ wat as Rebelle-leier gevange geneem en in die tronk aangehou is.

Ondanks sy versekering van trou aan Suid-Afrika, was Viljoen nou 'n toegewyde Amerikaner. In 'n vraaggesprek met The Country Gentleman het Viljoen

-
- 32) C.J. Beyers (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV, p. 781; H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 212; D.W. Krüger, Boere-generaal maak revolusie in vreemde land, (Die Huisgenoot, 25 Januarie 1974, p. 47).
- 33) Pretoria News, 18 Januarie 1917; De Volkstem, 19 Januarie 1917.
- 34) De Volkstem, 10 September 1915.

uitgebreid verslag gedoen van die bedrywighe in La Mesa, Nieu-Mexiko, waar hy toe gewoon het. Ook hierdie keer het hy die vryheidsin en die veiligheid van die Amerikaanse samelewing beklemtoon, maar verder uitgewy oor die boerdery-metodes. Dit gee 'n interessante kykie op hul lewenswyse. Hy, sy broer en kapt. Van Gass het koöperatief gewerk en ook die verkoop van hul produkte self behartig. Om hul produkte bekend te stel, het hulle selfs in El Paso groente en vrugte van deur tot deur verkoop. En die bedrae wat hulle uit hul boerdery gemaak het, het bewys dat daar waarheid gestek het in die spreekwoord "There is 'n fortune in every forty", waarby die "forty" betrekking het op die veertig "acres" wat hul plaas beslaan het. In die artikel is die koloniste se gemeenskapsin beklemtoon. Niemand het by hulle vergeefs om hulp aangeklop nie en hulle het hul plek in die plaaslike sosiale lewe volgestaan, hoewel die gesinslewe vir hulle die belangrikste was.³⁵ Ook op geestelike gebied het die Viljoens 'n bydrae gelewer. Vader Wynand Viljoen het in Berino, naby La Mesa, die eerste Metodistekerk gestig waarin hy self ook dienste gelei het.³⁶ In hierdie verband word Ben Viljoen se naam nie genoem nie, hoewel hy tog die leidende familiefiguur was.

Nie net op plaaslike vlak het Viljoen naam gemaak nie. In 1908 het die inwoners van Nieu-Mexiko die Amerikaanse regering gevra om as staat by die VSA ingelyf te word. As lid van 'n afvaardiging het Viljoen na Washington D.C. gereis.³⁷ Die aksie was suksesvol, want in 1912 is hul versoek toegestaan.³⁸ Die jaar van Viljoen se reis na die hoofstad kom ooreen met sy vestiging in Albuquerque. Waarskynlik het hy in dié tyd gepoog om 'n bestaan in die stad te maak, hetsy in die staatsdiens hetsy privaat. Het dit, soos vroeër in Krugersdorp, ook nou misluk en het hy vervolgens weer op die boerdery gekonsentreer? Dit kan ook wees dat sy gesondheid, wat sedert 1911 steeds verder verswak het,³⁹ die oorsaak van die terugkeer na die platteland was.

Viljoen se laaste jare het rustig verloop. Op 14 Januarie 1917 is hy, skaars 48 jaar oud, in La Mesa oorlede. Waar hy begrawe is - in La Mesa⁴⁰ of Las Cruces⁴¹ - is nie duidelik nie. Op sy graf is 'n grafsteen in die vorm van 'n urn geplaas. Op die kom van die urn staan "VILJOEN" en op die voetstuk

---

35) L. West, Boer methods in New Mexico, (The Country Gentleman, 25 Julie 1914).

36) D.W. Krüger, Boere-generaal maak revolusie in vreemde land, (Die Huisgenoot, 25 Januarie 1974, p. 47).

37) H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 120.

38) C.J. Beyers (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV, p. 781.

39) De Volkstem, 10 September 1915.

40) C.J. Beyers (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV, p. 781.

41) H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 123.

"Gen'l B. Viljoen 1868 - 1917 South Africa".⁴² Volgens 'n ander berig sou die urn ook nog die woorde "author" en "soldier" dra.⁴³ Dieselfde bron vermeld dat Viljoen in 'n Vrymesselaarsbegraafplaas ter ruste gelê is. Hierdie bewering is baie onwaarskynlik⁴⁴, maar die gebruik van die enigsins ongewone vorm van 'n urn as grafteken, kan wel dui op Viljoen se verbintenis met die Vrymesselary. Die urn as houër vir die as van 'n gekremerde, is in die Vrymesselary simbolies van die begrafnis van die Tempelbouer. In die Amerikaanse rite is daar 'n verbintenis tussen die urn as simbool en die graad van Meester in die Orde.⁴⁵ Dit sou daarop kan dui dat Ben Viljoen 'n belangrike plek in die Vrymesselary in die VSA ingeneem het.

Viljoen se afsterwe het vanselfsprekend aandag getrek. Reuter het die berig wêreldwyd bekend gemaak en verskeie Suid-Afrikaanse koerante het 'n lewenskets van Viljoen aan hulle lesers voorgehou.⁴⁶ Die inhoud van hierdie berigte is uiteraard beïnvloed deur die redakteur se beskouing van die Anglo-Boereoorlog sowel as sy standpunt oor die Eerste Wêreldoorlog. Verhale oor Viljoen se lewensloop in Mexiko en die VSA het hierdie In Memoriams vir die lesers aantreklik gemaak, maar die inhoud was grootliks op gerugte gebaseer. Die gedenk-artikels kan dus nie 'n gebalanseerde beeld van Viljoen gee nie.

Wie was Ben Viljoen? Die antwoord is nie eenvoudig nie want Viljoen was 'n man met baie fasette en 'n wisselvallige lewensloop. Sy jeugjare en opvoeding aan die grens van die Oos-Kaap het onmiskenbaar 'n baie sterk stempel op hom afgedruk. Hy het van die buitelewe gehou en kon die swaarkry van die kommandolewe tydens die oorlog sonder veel probleme hanteer. Maar belangriker is die invloed wat dit op sy lewensuitkyk en karakter gehad het. Vir Viljoen was absolute persoonlike onafhanklikheid die hoogste goed. Hierdie totale vryheid van gedagte en optrede is slegs begrens deur die aanvaarding van hoër morele standaarde. Aan die grens was die pionier die wetgewer en die wetshandhawer, en moes slegs aan sy eie gewete verantwoording doen. Hierdie eienskap het Viljoen lewenslank beïnvloed. Dit het hom in staat gestel om ondernemings en veldslae met waagmoed aan te pak, maar dit het hom ook soms ernstig gekniehalter.

Sy oorontwikkelde onafhanklikheidsin het dit vir hom moeilik gemaak om met ander mense saam te werk. Hy kon nie aanpas by ander nie - ander moes slegs

---

42) H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 123.

43) Pretoria News, 17 Augustus 1963.

44) Brief, E.P. Kwaadgras, Orde van Vrijmetselaren onder het Grootosten der Nederlanden, 's-Gravenhage - Die skrywer, 24 Februarie 1992.

45) A.G. Mackey, Encyclopedia of Freemasonry, pp. 1072 - 1073.

46) Pretoria News, 18 Januarie 1917; De Volkstem, 19 Januarie 1917; The Krugersdorp Standard, 20 Januarie 1917; G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917).

aanpas by hom. Daardeur het hy mense van hom vervreem: op politieke gebied Eugène Marais en genl. Joubert, maar ook pres. Kruger wat hom in 1903 afkeurend oor Viljoen uitgelaat het.⁴⁷ Ook sy vrou en kinders is nie toegelaat om in sy pad te staan nie. Die woorde wat Viljoen 'n veldkornet in die mond lê, kon sy eie gewees het: "Don't stand in your own way, you will find plenty of other people there."⁴⁸ Viljoen kon niemand in sy pad verdra nie. Wanneer daar probleme opgeduik het, het hy 'n kort rukkie lank na 'n oplossing gesoek, en dan eenvoudig 'n ander pad gekies. So het hy bedank as kaptein by die Krugersdorp Vrywilligerkorps, as redakteur by Ons Volk, as generaal in April 1901. Sy besluit om na Amerika te vertrek, kan in dieselfde lig gesien word.

Die onafhanklikheidsin wat hy vir hom persoonlik toegeëien het, was ook sy politieke ideaal. Met sy hele wese het hy die onafhanklikheid vir die ZAR nagestreef en dit met lewensgevaar verdedig. Maar toe die ideaal nie verwesenlik kon word nie, het hy dit geredelik aanvaar en 'n nuwe vaderland gesoek wat aan sy behoeftes beantwoord het. Dit kan die indruk van 'n swak karakter skep, hoewel dit eerder as 'n baie sterk oortuiging beskou moet word dat 'n man vry is om enige pad te kies wat na die beoogde doel lei, mits dit natuurlik binne sy etiese norme val. Hierdie oortuiging van sy goeie reg het gelei tot die houding dat hy altyd gelyk gehad het. Daar was by Viljoen geen heroorweging van sy standpunt nie, geen twyfel in sy eie besluit of noodsaak om iets te heroorweeg nie.

Hierdie eienskap het vir hom baie vyande opgelewer. Daar was mense wat hom as eiewys, grootpraterig en selfsugtig bestempel het. In 'n sekere opsig was hy beslis eiewys. As leier van die gesin, die familie, die kommando, was sy woord wet. Hy kon tog wel na advies luister, mits dit van iemand betroubaars gekom het en nie op sy doelwit betrekking gehad het nie, maar op die voorgestelde metode. Dit is dus te begrype dat talle mense soos Marais, Leyds en Andriessen hierdie aspek van Viljoen se karakter so skerp gekritiseer het. Viljoen was selfsugtig, maar nie in die materiële sin van die woord nie. Sy selfsug het saamgehang met sy neiging tot grootpraterij. Dalk het hy as grensman onderbewustelik gevrees om deur die dorpenaars geminag te word. Hy het van nature die kalklig begeer en wou graag telkens weer vir homself en ander bewys dat hy tog 'n belangrike man was, ten spyte van sy agtergrond. Selfsug in die materiële sin was hom vreemd. Hy was mededeelsaam op kommando, het borg gestaan, geld geskenk en sy sosiale bewoënheid was opreg. Ook hier speel die grens-agtergrond 'n rol. Die pionier is uiters selfstandig, maar daar is tye dat hy op sy medepionier moet kan peil trek. En dit kon hy, want wat hom vandag oor-

---

47) A.G. Oberholster (red.), Dagboek van H.C. Bredell 1900-1904, p. 96.

48) B.J. Viljoen, Under the Vierkleur, p. 20.

gekom het. kan môre die ander se lot wees. Hierdie hulpvaardigheid het Viljoen sy lewe lank behou.

Sy onafhanklikheidsgevoel het goed by sy romantiese lewensuitkyk aangesluit. Hy was 'n man van uiterste gemoedstemmings, het bewondering gehad vir menslike prestasies en het ook daarin geglo. Sy verheerliking van Napoleon is 'n duidelike voorbeeld daarvan. In hierdie opsig het hy 'n gebrek aan kritiese ingesteldheid gehad en hy het nie 'n fyn onderskeidingsvermoë openbaar nie. Sy lojaliteit en sy vyandskap was absoluut, maar kon wel van objek verwissel. Met dieselfde trou waarmee hy Joubert se verkiesingsveldtog gesteun het, het hy Kruger later gedien. Maar ook die einde van lojaliteit en vriendskap was radikaal. Die verhouding met Marais en sy egskeiding is voorbeelde daarvan.

Hierdie kenmerkende eienskappe het ook sy geestelike lewe bepaal. 'n Voor-skriftelike godsdiens, wat oortuigings en norme voorskryf wat nie uit die mens self voortgekom het nie, was vir hom wesensvreemd. Hoewel lidmaat van die Ned. Herv. of Geref. Kerk, is daar baie aanwysings dat die kerk en die geloof nie eintlik 'n rol in sy lewe gespeel het nie. Hy praat van die Christelike volks-aard waarin hy deel, maar dit is vir hom slegs 'n nasionaal-kulturele aspek. Die beginsels van die Vrymesselary het beter by sy geaardheid gepas. Onderlinge diens, romantiese bewondering vir die mens, handhawing van individualiteit en verskeidenheid en die sterk sosiale bande het hom soos 'n handskoen gepas. Of Viljoen die leerstellinge van die Vrymesselary heelhartig ondersteun het, is te betwyfel - hy was te nugter en prakties van aard.

Sy ongeërgdheid ten opsigte van die godsdiens het dit vir hom moeilik gemaak om by sekere Transvalers aan te pas. Ook die feit dat hy nie 'n gebore Transvaler was nie, maar 'n Kapenaar, was in 'n mate 'n struikelblok. Dit wil egter voorkom of dit nie 'n deurslaggewende rol gespeel het nie. Anders sou hy nie sy koerant kon uitbou en verkiesings gewen het nie. Daar moet egter rekening gehou word met die feit dat hy dit aan die Rand bereik het en nie op die platteland nie.

Was hy 'n joernalis of 'n politikus? Waarskynlik nie een van die twee nie. Sy joernalistieke en politieke aktiwiteite het saamgehang met sy uitgesproke opvattinge en sy behoefte om dit bekend te maak. Hy het nie die pad gevra nie, maar aangetoon, en daarvoor was sy eie oordeel vir hom die riglyn. Die feit dat hy so min deur die mense in sy omgewing beïnvloedbaar was, maak dit onwaarskynlik dat hy langdurig suksesvol op hierdie gebiede sou wees. As joernalis het hy maklik mense van hom vervreem in plaas daarvan dat hy hulle aan hom gebind het. As politikus het die eienskap van die geduldige onderhandelaar by hom ontbreek. Viljoen se pad was vir hom duidelik en om sy doel langs allerlei ompaaië te bereik of om tydelik met kompromieë te leef, was vir hom onaanvaardbaar.

Was Ben Viljoen 'n militêr? Sy grootste bekendheid is seker op hierdie gebied, maar dit bewys nog nie dat dit sy roeping was nie. Die uniform het hom bekoor en sy moed is bo verdenking. Daar is egter geen bewyse van buitengewone militêre insig in strategie of taktiek nie. Hy het nie die vermoë gehad om mense te begeester nie. Maar sy persoonlike voorbeeld, sy bekwaamheid in die veld, sy moed, sy optimisme en die trou aan sy mense, het hom tot 'n goeie werktuig gemaak. Sy deelname aan die oorlog was vir hom 'n selfopgelegde plig wat hy met geesdrif aangepak het. Maar hy het hom nie daarin uitgelewe nie. Was dit 'n gevolg van 'n ongedurige geaardheid?

Dit is moeilik om vas te stel of Viljoen 'n rustelose aard gehad het. Dit is moontlik en kon die oorsaak gewees het van sy talle aktiwiteite wat mekaar dikwels vinnig opgevolg het. Dit is ook moontlik dat sy sterk vryheidsin dit vir hom moeilik gemaak het om langdurige bevrediging uit 'n georganiseerde aktiwiteit te put. Om iets te ontwerp, te beplan en te begin, was sy lewe. Maar as die program in 'n volgende fase van enige projek vaste vorm aangeneem het en mense daarby moes inpas, het dit vir hom soos 'n belemmering gevoel. Daar is dan ook min wat hy tot stand gebring het. Dit is moontlik dat Viljoen in Nieu-Mexiko eers werklik in sy element was. Die grenssituasie van sy jeug het in 'n sekere sin teruggekeer. Daarby moet egter in berekening gebring word dat Viljoen in dié tyd steeds onder swak gesondheid gebuk gegaan het en dat hy ook 'n mate van rus gevind het namate die jare aangestap het.

Viljoen was 'n enkeling. Sy individualisme was sò groot dat slegs dié wat die naaste aan hom gestaan het, aan hom trou gebly het. Sy ouers, broers, seun Wynand, en moontlik 'n enkele vriend soos Van Gass, het die kring geword waarin hy teen die einde van sy lewe beweeg het. Dit skep die indruk van 'n teleurstellende einde vir 'n man wat op verskeie gebiede 'n belangrike rol gespeel het; 'n man wat gemaklik met bevelhebbers, ministers en staatshoofde omgegaan het. Sy lewensloop toon inderdaad dat daar min blywends in 'n mens se aardse strewe en werke is.

Hierdie eensaamheid het saamgehang met die feit dat Viljoen in die eerste plek en bo alles 'n pionier was. Dit was sy ideaal om in ongerepte streke die stempel van menslike aktiwiteite af te druk. Hierdie uitdaging was vir hom onweersstaanbaar. Hy het dikwels tevergeefs dieselfde soort uitdaging in bedrywighede aan die Rand nagestreef. Hierdeur belig Viljoen se lewe sekere fasette van die laaste dekade van die ZAR se geskiedenis. Daardeur die waarnemer onder die indruk van die tydgees en skoonheid van die periode. Die ZAR was in staat om geleenthede aan mense met die agtergrond en behoeftes van Ben Viljoen te bied. Daaruit blyk dit dat hierdie samelewing nie so homogeen was as wat wel veronderstel is nie.

Desondanks sal Ben Viljoen in die eerste plek onthou word as generaal, die oorwinnaar van Vaalkrans en, danksy Reitz se gedig, die veroweraar van die "Lady Roberts". En die eer mag hom nie misgun word nie, want óók Ben Viljoen was 'n Boeregeneraal.